NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXXIV
ÉVFOLYAM

1990

1

ROMÁN AKADÉMIAI KÖNYVKIADÓ

A FOLYÓIRAT VEZETŐ TANÁCSA

SZABÓ ZOLTÁN *főszerkesztő*

ANTAL ÁRPÁD *főszerkesztő-helyettes*

MURÁDIN LÁSZLÓ *szerkesztőségi tudományos titkár*

CÂMPEAN, ILEANA *szerkesztőségi tag*

CS. GYÍMESI ÉVA

KOZMA DEZSŐ

MÓZES HUBA

PĂTRUŢ, IOAN

PÉNTEK JÁNOS

A kéziratok, a cserére szánt könyvek, valamint a levelek a szerkesztőség alábbi címére küldendők:

Redacţia revistei „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények"
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviţă 19—21.
Telefon: 36205

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

KÁNTOR LAJOS: Egy lerombolt világot újjáépíteni 3
HAJÓS JÓZSEF: Kronosz = idő? 15
MURÁDIN LÁSZLÓ: Növény- és virágnevek 27
CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Az állattartás csíki szókincséből 47

Kisebb közlemények

SAJTER LAURA: A szecessziós színmű elméleti megközelítése 57
FERENCZI GÉZA: A Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár rovásírásos emléke 63
KABÁN ANNAMÁRIA: A tudományos stílus szemiotikájából 67
BALOGH DEZSŐ: A többesjel funkciójáról 71

Adattár

SAS PÉTER: Kós Károly levelezéséből 75
VITA ZSIGMOND: Reményik Sándor és Áprily Lajos leveleiből 79
HINTS MIKLÓS—JANITSEK JENŐ: Aranyosgerend helynevei 85
BURUS JÁNOS: Rava helynevei 90

Szemle

Kovács Albert, Műfajok, műformák, motívumok *(Galbács Mihály)* 99
* * * Eminescu a magyar irodalomban — Eminescu în literatura maghiară *(Gaal György)* 100
* * * Igaz ember igazat szól *(Mitruly Miklós)* 102
Szabó Zoltán, Szövegnyelvészet és stilisztika *(J. Nagy Mária)* 103
Danyi Magdolna, Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez *(Szabó Zoltán)* 105
* * * Semiotică şi poetică 4: Cercetarea textului *(Maria Vodă-Căpuşan)* 107
Reuven Tsur, On Metaphoring *(P. Dombi Erzsébet)* 109

Hírek

FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE: Alexandru Rosetti 111

A ROMÁN AKADÉMIA KÖNYVKIADÓJA — BUKAREST

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ
Anul XXXIV 1990 Nr. 1

SUMAR

Studii

LAJOS KÁNTOR: Reconstruirea unei lumi demolate 3
JÓZSEF HAJÓS: Cronos = timp? 15
LÁSZLÓ MURÁDIN: Nume de plante şi flori. 27
MAGDOLNA CSOMORTÁNI: Din terminologia creşterii animalelor (zona Ciuc) 47

Articole

LAURA SAJTER: Abordarea teoretică a teatrului 'art nouveau' 57
GÉZA FERENCZI: Inscripţie runică maghiară în Biblioteca Documentară din Odorheiu Secuiesc 63
ANNAMÁRIA KABÁN: Abordarea semiotică a limbajului ştiinţific 67
DEZSŐ BALOGH: Funcţia sufixului de formare a pluralului în limba maghiară 71

Materiale şi documente

PÉTER SAS: Din ccrespondenţa lui Károly Kós 75
ZSIGMOND VITA: Din corespondenţa dintre Sándor Reményik şi Lajos Áprily 79
MIKLÓS HINTS–JENŐ JANITSEK: Toponime din Luncani (jud. Cluj) . 85
JÁNOS BURUS: Toponime din Roua (jud. Mureş) 90

Récenzii

Kovács Albert, Műfajok, műformák, motívumok *(Mihály Galbács)* 99
* * * Eminescu a magyar irodalomban — Eminescu în literatura maghiară *(György Gaal)* 100
* * * Igaz ember igazat szól *(Miklós Mitruly)* 102
Szabó Zoltán, Szövegnyelvészet és stilisztika *(Mária J. Nagy)* 103
Danyi Magdolna, Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez *(Zoltán Szabó)* 105
* * * Semiotică şi poetică 4: Cercetarea textului *(Maria Vodă-Căpuşan)* 107
Reuven Tsur, On Metaphoring *(Erzsébet P. Dombi)* 109

Hírek

ENDRE FÜLEI-SZÁNTÓ: Alexandru Rosetti 111

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE — BUCUREŞTI
Calea Victoriei nr. 125

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

TANULMÁNYOK

EGY LEROMBOLT VILÁGOT ÚJJÁÉPÍTENI

A második világháború pusztításait feledtetni, a béke s egy új élet alapjait megteremteni teljes összefogásra volt szükség, minden erőt mozgósítani kellett. A front tovavonulását követő napokban, hetekben a fasiszta akciók, intézkedések s a harcok túlélői keresik egymást, a demokratikus mozgalmak, pártok itt és életben maradt vezetői hozzálátnak az intézményszervezéshez; az országépítés hatalmas lendülettel indul meg. Ebben a munkában egyaránt szükség van a fiatalokra és a tapasztalattal rendelkező idősebbekre. Ott találjuk közöttük az erdélyi művelődési élet ismert személyiségeit, a két világháború közötti romániai magyar irodalom „korunkos" és helikoni vonulatának képviselőit, a Termés munkatársait (bár utóbbiak ekkor még csak a tapasztaltak s nem az idősebbek közé sorolhatók). A háborút kisvárosokban vagy falun átvészelt írók a központ felé figyelnek, várják a hívó szót, s a hívásra gyorsan jelentkeznek.

A kisbaconi Benedek-kúria sem maradhatott ki ebből a lelkesítő hangulatból. Benedek Elek öröksége a romániai magyar irodalom számára nem csupán egyike volt az új minőséget teremtő tényezőknek, hanem alapkő: a meseíró, gyermeklapot szerkesztő Elek apó, az ország (a vidék) felnőtt közönségének rangos találkozókat, írói felolvasásokat szervező irodalompolitikus példát adott kortársainak és utódainak — természetesen azoknak is, akik közvetlen közelében éltek, a legszorosabban hozzá tartoztak. Az irodalomtörténész, esszéista, műfordító, prózaíró Benedek Marcell, Benedek Elek fia, a kisbaconi házban élte meg, 1944. szeptember 22-én, ötvenkilencedik születésnapját. A nagyvárosi — színházi, könyvkiadói — és lényegében a háborús zajoktól távol, idilli tájban, a Kárpátok dél-keleti karéjában hat nővel (feleségével, két húgával és három unokahúgával), egyedüli férfiként várta a háború végét, a híreket fiairól. Ezt az aggodalmaktól beárnyékolt idillt zavarták meg a Kolozsvárról, a nemrégiben indult Világosságtól érkezett újságíró kérdései. A Balogh Edgár szerkesztésében megjelenő, szerény terjedelmű újság riportere látogat el 1944 decemberében Kisbaconba, és hazatérve az Erdővidékről, hangzatos című tudósításban számol be élményeiről: *Látogatás Benedek Elek falujában. A nagy székely mesemondó két unokáját elsodorta a háború.* Somlyai László interjúja (Világosság 1944. december 17.) Benedek Marcellt szólaltatja meg („Tíz hónapja él Kisbaconban, és három hónapja jóformán teljesen el van vágva a világtól"), azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy a tekintélyes esztétát bekapcsolja a szerveződő közéletbe. Somlyai egyértelműen leírja (megmondja Benedek Marcellnek): barátai szeretnék, ha feljönne Kolozsvárra. „Ez ma talán kötelessége is lenne." Az első válasz a riporteri — közvetítő — sugallatra: „Én is szeretném látni kolozsvári barátaimat, de kötelesség ... ?! — mondja

és legyint —. Nem tudom az élők sorába számolni magamat sem addig, amíg fiaimról nem kapok élethírt." Két évvel később így emlékezik vissza a Világosság e cikkére Benedek Marcell: „És soha még interjú ilyen hálára nem kötelezett. A harctérről visszakerült idősebbik fiam ebből a cikkből tudta meg, hogy élünk és Baconban vagyunk. Így tudott életjelt adni magáról. Nemsokára közölhette azt is, hogy az öccse is él..." Ennek ellenére 1944—1945 telén, amikor Jékely Zoltán felmérést készített a kolozsvári napilapban *(Hol vannak a magyar írók?* Világosság 1945. február 13.), a Benedek család továbbra is az erdővidéki faluban húzódik meg. („Benedek Marcell tán minden író közül leghamarabb érte meg a változást: Kisbaconban, még szeptember folyamán. Most is ott van, édesapja házában él, s egy regényen dolgozik.")

1945 tavaszán, áprilisban szánták el magukat a kolozsvári utazásra, a felköltözésre. A Világosság május 3-i számában az átlagosnál hosszabb, igényesen (valószínűleg Jékely által!) fogalmazott hírfej számol be a közéleti eseményről: „Kolozsvár közművelődési életének alig felbecsülhető nyeresége, hogy Benedek Marcell, a kitűnő író és műfordító, a magyar egyetem meghívását elfogadta, és ezzel szűkebb világunk kultúrtényezőinek sorába lépett. Az a széles körű műveltség, alapos tárgyi tudás, tág látókör és szakismeret, mely Benedek Marcell személyében nagyszerű írói és előadói képességekkel párosul, most ezentúl Kolozsvárott, a mi fiainknak válik közkincsévé, a mi műveltségünket fogja gyarapítani és emelni. Benedek Marcell napok óta Kolozsvárott tartózkodik, és máris kiveszi részét a közművelődési életünk új alapjait lefektető értekezleteken." Az első ilyen „értekezletet", azaz nyilvános értekezést épp e hírfej jelenti be, a következő címmel: *Benedek Marcell a Józsa Béla Athenaeum előadói emelvényén;* az 1945. május 5-re tervezett diákházi előadáson beszél majd a kisbaconi megszakítással nagyvárosból érkezett ex-professzor, „olyan közvetlen, közérthető egyszerűséggel, aminőt tőle Budapesten, százakra menő előadásain, értelmiségi és munkáshallgatósága már megszokott az elmúlt évek során. Nekünk most lesz alkalmunk először tanulni tőle, gyönyörködni fejtegetéseinek tiszta vonalvezetésében, szelleme szabad szárnyalásában." Szintén a Világosságból (1945. május 8.) tudjuk, hogy az előlegezetthez méltó volt a siker: „A Mátyás-diákház zenetermében úgy szorongott a hallgatóság, mintha nem is egy aszkéta-arcélű, halk szavú tudós-író, hanem valami világjáró zenevirtuóz vonzotta volna őket oda." Amint e szintén Jékelynek tulajdonítható tudósítás címe jelzi, Benedek Marcell oly vonzónak bizonyult előadása időszerű témához nyúlt: *Mit vár az írótól az új társadalom?* Az előadó három író-típust jelölt meg. Elsőként az irodalom kísérleti telepein, mintagazdaságaiban tevékenykedő, zárkózott, elefántcsonttoronybeli írói kasztról szólt, azokról az alkotókról, akiket „nem lehet és nem is szabad hatalmi szóval más irányba kényszeríteni"; Flaubert, Stendhal, Stefan George, Babits nevével érzékeltette a „kaszt" súlyát. A második kategóriába az üzleties írókat, az íróiparosokat sorolta (például: Ohnet, Courths-Mahler, Beniczkyné Bajza Lenke). A harmadik típus képviselői az emberiség és a művészet ügyét összekapcsolják; ebbe a csoportba tartozik Shakespeare, Goethe, Dante, Tolsztoj, Gorkij, a magyarok közül Petőfi, Ady, Móricz Zsigmond, József Attila. A katego-

rizáláson túl érdemes kiemelni az előadásnak még két mozzanatát, melyekben bizonyos korigények esztétikai és ízlésítéletekkel kapcsolódnak össze. A tömegek szociális és irodalomesztétikai nevelésének szükségességéből vonja le a kategorikus következtetést: „A jövő iránya tehát nem más, mint bizonyos új-klasszicizmus, amire a szovjet költők különben már 1921-ben rájöttek...“ És tulajdonképpen ugyancsak avantgarde-ellenes — legalábbis a XX. századi avantgarde-tól idegen — felfogás olvasható ki másik, egyértelműbben értékelhető kijelentéséből: „El kell következnie az emberi méltóság korszakának, amely fölemeli az irodalmat legmagasabb csúcsáig: a tragédiáig.“

A Világosságnak (Jékelynek) 1945. május 4-én adott, illetve ezen a napon közölt hosszú interjúban Benedek Marcell magyarázattal szolgál esztétikai, műfajelméleti megállapításairól, amikor irodalomtörténeti tényként taglalja, hogy az olvasók közé bekapcsolódó tömegek válságot idéznek elő az irodalom fejlődésében. Műfaji változások lépnek föl, így foglalja el például az eposz helyét a regény. A beszélgetés terjedelmesebb és fontosabb része személyes vonatkozású, a megkérdezett író-tudósi pályáját és az erdélyi irodalom várható alakulását, alakítását érintő. A sajátos színekkel gazdagodó magyar literatúrát kívánja szolgálni Benedek Marcell az egyetemi katedrán is. Fölidézi a Kunfi népbiztossága alatt, talán Lukács György javaslatára történt egykori kineveztetését, innen indítja gondolatait: „Egyrészt határtalan öröm nekem az, hogy éppen Erdélyben, szűkebb pátriámban kezdhetem újra. Ezt valósággal sorsszerűnek érzem, hisz édesapám is ugyanebben az életkorban, a hatvanadik év küszöbén tért vissza Erdélybe. Másrészt: igazolás és sok tekintetben jóleső kártalanítás Poncet de León XVI. századi spanyol tudós példája, akit politikai nézetei miatt előbb megfosztottak katedrájától, aztán, évtizedek múlva, rehabilitáltak, s első előadását így kezdte: »Mondottuk a tegnap...« Huszonhat évnyi »tegnap« után most én is valahogy így kezdhetném. Nézeteim nem változtak, csak talán tapasztalatokban gazdagodtam.“ A tanácsköztársasági rövid professzorság óta eltelt időszakot ugyancsak számba veszi; a műfordításról mint szívügyéről beszél. A mintegy háromszáz, általa magyarra fordított külföldi mű közül az elsőt, Rostand verses drámáját *(Napkeleti királykisasszony)* s a legkedvesebbeket, így a *Thibault-család*ot és Steinbeck regényét, az *Érik a gyümölcs*öt nevezi meg. Kisbaconra fordítva a szót, a közösséghez tartozás melege hatja át emlékezését: „Békességet és sok emberi jóságot találtam, valóságos sziget volt a gyűlölet és aljasság tengerében. A németek elől menekültem le még a múlt tavaszon. Apám portája jó menedéknek bizonyult.“

Osztályt ugorjunk

Amit Benedek Elek, két évtizeddel korábban, a helikoni szervezkedés idején nem kapott meg (és amit a „székely írók“ csoportja, Tamási Áronék sosem bocsátottak meg a másik félnek), azt most a sors szinte tálcán kínálja fel fiának, Benedek Marcellnek. A „jogutódlás“, illetve a „szerzett jogok“ — a tanácsköztársasági katedravállalás és az ex-professzori esztétikai és világirodalmi tájékozottság, tapasztalat —

egymást erősítő érvek; Kisbacon és Párizs nem vitatkozik egymással, Benedek Marcell személyében szintézisre jut. Ilyen vagy akár ezt megközelítő ajánlólevéllel senki sem rendelkezik. 1945 tavaszán, amikor Benedek Marcellék Kolozsvárra érkeznek, Gaál Gábor még nincs is itthon. Ezekben a hetekben-hónapokban napirenden van az egyetemi oktatásnak, magának az egyetemnek az újjászervezése. A német tanszékre kerülő, egykori helikonista írótárs, Molter Károly nyilatkozza (1945. június 17-én) a Világosságnak: „azt tapasztalom, hogy minden tollember óriási önrevízióval igyekszik kidobni magából azt, ami rossz volt, ugyanakkor pedig átmenteni a magyar nép ősi mondanivalóit egy szocialista kontinensbe. Ezt együtt kell csináljuk öregek és a fiatalok."

Benedek Marcell nem érzi szükségét az önrevíziónak; hívják, és ő készen áll az előadások megkezdésére, mindenfajta tudományos és népszerűsítő, nevelő és irodalomszervező, művelődéspolitikai munkára. 1945 októberétől hétről hétre vagy éppen napról napra követni lehet jelenlétét — a Világosság, majd (1946-tól) az Utunk évfolyamainak a fellapozásával. Az október 17-i lapszám „Hírek" rovatában *(Benedek Marcell — Ilja Ehrenburgról)* „e mélyretekintő író és irodalomtudós" újabb nyilvános szereplését adják tudtul: „Benedek Marcell, akinek súlyos egyéniségét utoljára a tavaszon, a forradalmak és a műalkotás viszonyáról tartott előadása alkalmával érezhette közvetlen közelségből Kolozsvár közönsége, e hó 18-án csütörtök este 7 órai kezdettel a Diákház termében Ilja Ehrenburg hatalmas regényéről, a Páris bukásáról beszél." Pár számmal később a lap munkatársa (motívum- és stíluselemzéssel kimutathatóan Jékely Zoltán) beszámol a hallottakról, Benedek Marcell vallomásáról: „Egy kiábrándíthatatlan szerelmes rajongásával beszélt [az előadó] a szellemi emberek második szülővárosáról, mint valami Dante Firenzéről, s mint ahogy Ilja Ehrenburg is ugyanilyen hőfokú vonzódás izzásában írhatta meg e méreteiben és mélységeiben egyaránt nagy és jelentős jelenkori époszt." A polgárság elárulta a haladás ügyét — mondotta Benedek Marcell —, önzése tette lehetővé Franciaország és Párizs tragédiáját, ebből a tragédiából azonban van feltámadás. És itt Jékely közvetlenül idézi az előadás szavait: a forradalmak örököseinek, a dolgozóknak érdeme, „hogy a magamfajta embernek nem kell szégyellnie Páris-rajongását".

1945 novemberében és decemberében újabb két előadásáról számolnak be. A Pszichológiai Társaságban a világirodalom jelentős alkotóiról és alkotásairól beszél mélylélektani szempontból; az elsőben többek közt Arany Jánost és Adyt említi, a másodikban Prousttól és Thomas Manntól Móricz Zsigmondig, és József Attiláig idézi a példákat. Benedek Marcell megkísérli bekapcsolni fejtegetéseibe az időszerű közösségi szempontokat is. „A mélylélektan célja — eleveníti föl a tudósító az előadó gondolatmenetét —, hogy terápiát adjon az egyén és bizonyára a tömeg ösztönbetegségei ellen is [...] De a tudatosításhoz az első lépés, hogy az irodalom teljes szabadsággal hozhassa fel az egyéni és tömeglélek mélyéről, amit ott megtalált." A Romániai Magyar Írók Szövetségében is tart felolvasást, itt (december 17-én) Huxley drámájának fordítását *(Most vagy soha)* mutatja be.

1945. december 21-én a Világosság első oldalán olvasható a hír: *Új vezetőség az ARLUS élén.* Az akkoriban fontos politikai-művelődéspolitikai szerepet betöltő Román—Szovjet Baráti Társaságnak két kolozsvári alelnöke van: a neves erdélyi román költő, Lucian Blaga és Benedek Marcell. (Néhány héttel előbb, 1945. november 26-án tudósított a Világosság Blagának az ARLUS-ban tartott előadásáról, melyben a két világháború közötti neves román diplomata, Titulescu érdemeit méltatta, s többek között a határok spiritualizálásáról szólt.)

A pár hónapja alakult Írószövetség választmányának is tagjául választják Benedek Marcellt. Tekintélyére tehát mindenütt szükség van. Érdemes ezekre az 1945 őszi (októberi) napokra kissé még visszatérnünk. Az Ilja Ehrenburgról tartott diákházi előadást megelőző este érkezett haza Gaál Gábor a nyugati hadifogságból. A napilap hírét idézzük (*Hazajött Gaál Gábor.* Világosság 1945. október 20.): „A Kolozsvárra visszatérő hadifoglyok közt szerdán este megérkezett Gaál Gábor, a bécsi döntéskor betiltott Korunk társadalomtudományi és irodalmi folyóirat harcos demokrata szerkesztője. A Horthy-rendszer éveiben hallgatnia kellett, majd a háború sodorta magával, s egy álló évig sem családja, sem barátai nem tudtak róla semmit. Hazatérése alkalmából a Világosság szerkesztősége és olvasótábora nevében szívből köszöntjük." (Ezzel a köszöntéssel Benedek Marcell nyilván egyetértett, hiszen ő már 1945 májusában mondotta Jékelynek — a Világosság-interjúban —, hogy az erdélyi irodalom fejlődése attól is függ, „milyen mértékben kerülnek vissza az elment vagy elhurcolt írók — elsősorban Tamásira, Karácsony Benőre, Gaál Gáborra gondolok"). Gaál Gábor beilleszkedése a közéletbe természetesen időbe telik, október végén a reprezentációs szerep még mindig Benedek Marcellre vár.

A Román Írók Szövetségének kiküldöttei közös irodalmi estet rendeznek a magyar írókkal Kolozsvárt — adja olvasói tudtára a Világosság (1945. október 27.). Gala Galaction, Zaharia Stancu érkezik, többek közt, a városba, velük fog fellépni Benedek Marcell is. Ahogy az előzetes bejelentés írja: „Az estély igazi erdélyi és demokrata jellegét kolozsvári magyar írók és művészek — Benedek Marcell, Szentimrei Jenő, Jancsó Adrienne, Lőrincz Zsuzsa — szereplése még csak fokozza. Közreműködésük a román írók egyenes óhajára történik." Másnap a román vendégek látogatásáról számolnak be, Gala Galaction és Kurkó Gyárfás a két alkalmi szónok, a helybeli magyar írók nevében Benedek Marcell mondja a pohárköszöntőt, a korszellemet tükröző, az udvariasságnál többet elárulo politikai hangsúllyal. („Kijelentette — írja a Világosság cikkírója —, hogy a magyar és román szellemi munkások együttműködésének akadályai végre eltűntek, és most nincs más hátra, mint szellemi küzdőtereinken, azaz sajtóban, folyóiratban és színpadon tovább munkálkodni az egész világot átölelő barátságért és minden szabad szellem egységéért.")

A színház körül Benedek Marcellre ugyancsak számítani, építeni lehet. A századeleji kísérlet — Lukács György és Bánóczi László részvételével — a budapesti Tháliában természetesen eleve hozzáadódott az irodalmár-tekintélyhez. Itt, a nyári színköri épületbe átköltöző, ismét Janovics Jenő igazgatása alá került kolozsvári magyar színház ünnepé-

lyesnek szánt *Bánk bán*-előadása előtt Benedektől közölnek a nagyközönséghez szóló, magyarázó-értelmező szöveget. A szerző Katona művének időszerűségére is rávilágít, mondhatni napi politikai igények szerint: „Bánk nem egy kisszerű, alkalmi gonosztevővel, egy koronás kerítőnővel áll szemben, hanem a germán hatalmi ösztönnek a maga nemében nagy, a maga igazáról meggyőződött képviselőjével." S valóban szerzőként, drámaíróként is jelentkezik Benedek Marcell, még az évad elején; *Lúdas Matyi*-átdolgozását tűzik műsorra, s a bemutatónak figyelemreméltó reklámot biztosítanak: *Ébred a nép* címmel részletet közöl a Világosság a darabból (1945. november 26.), rövid szerkesztői bevezetővel. „Benedek Marcell, a nagyműveltségű színpadi szakember és örök emberi távlatokat szem előtt tartó író — olvashatjuk a (szintén Jékelynek tulajdonítható?) jellemzésben — avatott és szerencsés kézzel nyúlt Fazekas Mihály és Móricz Zsigmond örökéhez, amikor a Lúdas Matyit mai színpadra alkalmazta." Ezt megelőzően a Világosság legfiatalabb, még középiskolás korú munkatársa, Sütő András készített interjút a *Lúdas Matyi* legújabb átdolgozójával-szerzőjével (1945. november 17.), majd ugyanitt Méliusz József tér vissza — a darab kolozsvári munkás-előadása kapcsán — Benedek Marcell munkájára, amelyben „demokratikus valóság-érzékelésünknek ez az új heve a legmélyebb népi s nemzeti hagyományainkból buzog fel." A *Lúdas Matyi* alkalom Méliusz számára, hogy hitet tegyen Benedek Marcell s az általa képviselt demokratikus kibontakozás távlatai mellett, a helyi hagyományok és az európai szellemiség őrzésének szintézisében. „Benedek Marcell darabja — írja Méliusz — hinni s bízni tanít, olyan időkben, amikor a hitetlenség és a bizalmatlanság vészmadarai már igen elszaporodtak, s vijjogásuk már-már elnyomja a valóság és az igazság zengzeteit. Nem véletlen, hogy ez a mű itt és ma született meg, s hogy a kolozsvári Állami Magyar Színház színpadán láthattuk először. Benedek Marcell nemcsak magyar s európai író. Erdélyi ember is." Méliusz összeköti a történelmi szálakat, mintha 1919 és 1945 között „egy hosszú álom úszott volna tova a zord időben". 1945 decemberének harmadik napján a Nagy Mesternek kijáró tisztelettel, mondhatni vezérként ünnepli Benedek Marcellt: „Mi fiatalok, vegyünk példát róla."

Ezt a személyes és ugyanakkor hivatalosnak tűnő „besorolást" látszik igazolni a mártírhalált halt Sárközi György *Dózsá*jának kolozsvári fogadtatása, illetve annak sajtóvisszhangja. Sárközi posztumusz színházi bemutatója előtt Benedek Marcell méltatja egykori tanítványa irodalomtörténeti érdemeit *(A Dózsa-dráma szerzője.* Világosság 1945. december 12.). A *Bánk bán* írójának emberi tragédiájára emlékezteti a küszöbön álló színházi esemény — amelyet az ideális világot ábrázoló költő és prózaíró, a harcos irodalomszervező Sárközi nem érhetett meg. Felhívja a figyelmet *Mint oldott kéve* című történelmi regényére. „Ennek a regénynek szelleme — írja Benedek Marcell — már megérteti azt a másik Sárközit, aki mint a Válasz című folyóirat szerkesztője kivette a haldokló Nyugat kezéből a nagy magyar problémákat, és tisztázottabban, készebben adta tovább Móricz Zsigmond folyóiratának, a »Kelet Népé«-nek. Azt a Sárközit, aki mint egy nagy kiadóvállalat szellemi vezetője megszervezte »Magyarország fölfedezését«, és egész sorát íratta

meg és adatta ki azoknak a nagy riadalommal fogadott, nemegyszer elkobzással és börtönnel büntetett könyveknek, amelyek három millió magyar mezőgazdasági proletár életéről rántották le a vastag szövésű leplet." Sárközi a földkérdést állította munkásságának középpontjába, s ennek a munkának megkoronázása, Benedek Marcell szerint, a Dózsa-dráma. „Dózsa alakjában az örök igazságra törekvő idealista költő és a magyar paraszt igazát kereső szociálpolitikus megtalálta a maga érzés- és gondolatvilágának egyetlen tökéletes kifejezését."

Ez a Benedek Marcell-szöveg önmagát jellemzi, Sárközi György jellemzése által. Méliusz két nappal későbbi színikritikája ehhez az irodalomtörténeti ítélethez csatlakozik, amikor ítéletet mond — az érzéketlen közönségről (*A „Dózsa György" ősbemutatója, avagy a közönség bukása.* Világosság 1945. december 14.). A kritikus szerint a rendező (Lantos Béla) és a színészek nem hibáztathatók a bukásért — sem „a lírai és szenvedélyes Jancsó Adrienne, sem a Dózsát alakító Senkálszky Endre, sem pedig Váradi Rudolf, II. Ulászló szerepében. Felháborodottan veszi számba Méliusz, hogy a fontosabb személyiségek közül is milyen kevesen voltak jelen a bemutatón; két korabeli vezető nemzetiségpolitikus mellett az esemény súlyát jelenlétükkel tudatosítók közt Benedek Marcellt, valamint Jékelyt, Salamon Lászlót, a publicista-költőt, a zenész Szegő Júliát és Halmos Györgyöt, a mérnök-gyárigazgató Rohonyi Vilmost említi s egy szovjet ezredest. (A lap hírrovatában, újabb néhány nap múltán, Zolnai Béla leveléről szerezhetünk tudomást: kiegészíti a névsort önmagával és művészettörténész professzor-társával, Felvinczi Takács Zoltánnal.) E kis epizódot azért volt érdemes ilyen részletességgel felidézni, mert fényt vet a korabeli kulturális események politikai vonatkozására, legalábbis közéleti értelmezhetőségére, ezen belül pedig Benedek Marcell tekintélyére és szerepére a demokratikus kibontakozás kezdetén, alátámasztva a már idézett tényeket.

Amit Méliusz itt gyakorlati oldaláról világít meg, arról Jancsó Elemér általánosabb érvénnyel nyilatkozik (*Számadás erdélyi magyar íróinkról.* Világosság 1945. december 25.). „A most kialakuló erdélyi magyar irodalom arcát — írja Jancsó — egyrészt az új idők eszméi, másrészt azok az írók fogják kialakítani, akiknek írói és emberi magatartása kiállta az idők viharát." Az irodalomtörténész szerint az erdélyi irodalomnak egy „népi és szociális gyökerű, de ugyanakkor nagyobb, szélesebb világtávlatokat átölelő iránya van kialakulóban". 1945 végén úgy látja, hogy két fontos elv érvényesül: „egyik az írói és szellemi szabadság elve, másik a fokozottabb bekapcsolódás a jövőnket formáló erők munkájába". Mindezek pontosan illenek Benedek Marcellre. Jancsó cikkében közvetlenül is szó van róla — és ez csak megerősíti mai olvasatunkat: „Benedek Marcell útja éppúgy visszavezetett Erdélybe, mint nagyhírű apjáé, Benedek Eleké, a nagy székely mesemondóé, aki öreg korára hazajött Erdélybe, hogy az itt élő népek békéjéért harcolva, életét ősei földjén fejezze be, mindhalálig keresvén régi humanista álmát, a gyűlölség romjain megvalósuló erdélyi demokráciát."

Az 1946-os év hasonló folytatást ígér Benedek Marcell számára — feladatokban és megbecsülésben. Az újság január elején ifjúsági folyóirat indításának tervéről, sőt állítólagos miniszteri jóváhagyásáról ad

hírt; az Ifjúság című, kéthetenként megjelenendő lap (melynek célja „az erdélyi magyar ifjúság demokratikus nevelése") hír szerint a Benedek Marcell, Szemlér Ferenc és Jancsó Elemér összetételű szerkesztő bizottság irányításával fog működni. Nem meglepő ez, mert az esztétika professzora fiatalos elképzelést fejt ki — sorozatosan — nevelési, művelődéspolitikai kérdésekben. *Nagyobb igényeket!* — hirdeti meg vezércikkben a Világosság 1946. január 10-i számában. „Ami a fasiszta járom levetése óta eltelt ötnegyed év alatt kulturális tekintetben történt, az igen sok a viharos időkhöz és az elszenvedett háborús pusztuláshoz képest, de csak igen-igen halvány és habozó kezdete annak, amire népünknek életbevágó szüksége és emberi mivoltában jogos igénye van." A cikkíró az értelmiségi igényszintet kéri számon, innen származik elégedetlensége; „abból ítélve, amit itt Erdélyben látunk — azt mondhatjuk, hogy a munkásság és a falu népe hamarabb tért magához a hosszú éveken át rákényszerített szellemi tompultságból, mint az értelmiség." Az iskolaügyet, a tanítás és tanulás jogát mindennél fontosabbnak tartja, a legelhagyatottabb faluban is — ám korántsem doktrinér módra közelíti meg a feladatot. Íme, a bizonyíték: „De a műveltséghez való jog mellett van egy nem kevésbé fontos jog, amelyre szerénytelen igényeket kell támasztani: az élet szépségéhez való jog." S a célnak e szép írói megfogalmazása mellé odaállíthatjuk az ok megnevezését is: „Azért oly bonyolult, sokrétű ez a kérdés, mert azok, akikre a tanítás és nevelés hivatása vár, s azok, akik csak tanulás-nevelődés útján juthatnak el jogaikhoz, sok tekintetben a régi mérgezés hatása alatt állnak még." A kispolgári ízlés és ál-műveltség ellen Bartók és Kodály szellemében folytatja a harcot *(Nagy dolgokat építhetünk.* Világosság 1946. január 18.) — s nemcsak egy-egy kisdiákra gondol a lehetőségek biztosításakor, hanem „tehetséges nagydiákunk"-ra, az egész népre. „Kevesen vagyunk. Nem engedhetjük meg magunknak azt a kétes értékű fényűzést, hogy az igazi műveltséget és ízlést e kevesek közül is csak a kiváltságosak osztályrészévé tegyük. Egész népünknek osztályt kell ugrania!"

Benedek Marcell demokrata humanizmusa, nevelési-művelődési programja és a Világosság politikai vonala tehát 1946 januárjában összeforrottnak mutatkozik. Oly természetes ez, hogy szinte magyarázatra sem szorul. Kilenc hónappal később, az országgyűlési választások küszöbén maga eleveníti föl a történteket: „Hogy én hogyan jutottam a »Világosság«-hoz, azon nincs sok elbeszélni való. Amikor megtudtam, hogy élek, s a falumból felköltöztem Kolozsvárra, szükségem volt egy lapra, ahol az erdélyi magyar művelődést s a lelkek megbékélését szolgálhassam. A »Világosság« szerkesztői pedig úgy látták, hogy a közös ügy, amelyért dolgozunk, hasznomat veheti." Még mielőtt meghívnák a szerkesztő bizottságba (1946. február végén), lényegében szerkesztői munkára kérik fel: kényes politikai kérdésben az ő higgadt s mindenképpen meggyőző, személyileg is támadhatatlan válaszával nyugtatják meg a szatmári levélírót, egyúttal pedig a lap olvasóinak többségét. Az auschwitzi koncentrációs táborból menekült zsidó asszony *Miért?* cím alatt megfogalmazott beszámolóját a szerkesztőség Benedek Marcellhez juttatja el, majd az ő válaszlevelét közli *(Ne általánosítsunk!* Világosság 1946. január 21.) rövid kommentárral. A mélyen antifasiszta meggyőző-

désű professzor szeretné nyomtatásban látni az asszony elborzasztó élménybeszámolóját, a valóságra ébresztés érdekében, de tiltakozik az általánosítás ellen. Figyelmeztetése mindenkinek szól, a humánum nevében: „soha többé ilyen gyáván, ostobán át ne engedd magad senkinek, hogy nevedben az emberiség becsületét meggyalázza". Ő, aki azelőtt sem vétett az emberség ellen, ezt a jelszót mindennél fontosabbnak tartja — a maga számára is. Megalkuvást nem ismerő vitái a következő hónapokban s a 47-es évben lényegében ugyanide vezethetők vissza.

Műveltség nélkül nincs demokrácia

„Lehet, hogy rögeszmévé vált bennem a tanítás, nevelés gondolata". Ezt az 1946 februárjában leírt mondatot Benedek Marcell egész életműve fölé odaírhatnánk mottóul, ám nem véletlen, hogy a második világháború utáni újrakezdés idején mindegyre ilyen vallomásaiba ütközünk. Victor Hugo *Hernani*jának korántsem kerek évfordulóján jelenti ki: „Irigylem a franciákat"; irigységének oka, hogy esztétikai kérdés náluk közüggyé válhatott. *Ifjúkori álmok nyomában* jár, szinte bármiről essék is szó. Indokolt hát, hogy épp ezzel a címmel elevenítse föl a fiatal ösztöndíjas tanár párizsi tapasztalatait, az ott látottakra épített terveit (Világosság 1946. november 11.). Még az első világháború előtt nyújtotta be memorandumát a minisztériumhoz, amelyben ez állt: „el kell dobni az ócska német mintára szabott irodalmi oktatást, a stilisztika-retorika-poétika szabály-zsibvásárát, az irodalomtörténet száraz adatait és ítéleteit, s mindezt a franciák módjára szövegmagyarázattal, stíluselemzéssel kell helyettesíteni vagy megeleveníteni." Megtaláljuk itt az egykori heves kirohanás indoklását is: „... egyetlen pályán sem olyan nagy bűn a maradiság, mint a tanárin. Legtöbb pályán szabad verseny van, kicserélik azokat, akik a világtól elmaradnak... a tanár helyén marad, és nemzedékeket tehet tönkre. Mi nem engedhetjük meg magunknak az elvénhedés fényűzését. Fiatalnak kell maradnunk, tanulásban, fogékonyságban, előadásunk lelkességében." Benedek Marcell úgy érzi, hogy visszaérkezett, s a száz évvel korábban élt vándorszínészekéhez méri a szükséges lelkesedést. Marosvásárhelyi tanár-hallgatósága (egy ottani értekezlet közönsége) előtt nem csupán az esztétikára, hanem a históriára is hivatkozik. Ugyanakkor szembeszáll Zilahy Lajosnak egy cikkével, nem fogadja el azt az érvet, hogy a szellemi tudományoknak meg kell hátrálniuk a technika és a természettudomány előtt. Az előadó elismeri, hogy e tudományoknak óriási feladata van: „egy lerombolt világot kell újjáépíteniök. De nem kell-e egy lerombolt világot újjáépíteni a lélekben is? Itt talán még szörnyűbb volt a rombolás, s ha holnap egy lélektelen technikai világot építünk fel; nem jutunk-e el ismét a gépek és gázkamrák háborújához? — A technikai világot nekünk kell lélekkel megtöltenünk." Ennek legfőbb eszközét látja az irodalomban. „Mint iskolai tárgy ez az egyetlen, amely esztétikai és erkölcsi szempontjával a tudás mellé igazi lelki műveltséget, szociális szempontjaival világnézetet adhat", s a nyelv kultusza szintén az öntudatot szolgálja. Az olvasás megszerettetését, a nyelvi tudat erősítését, az új szociális gondolat kifejezését, a nemzeti és társa-

dalmi szabadságvágy ébrentartását várja Benedek Marcell az irodalomoktatástól. Mindezzel nem elkülöníteni akarja az embereket, népeket — ellenkezőleg: „A közös bánat és a közös célú harcok megismerése a legjobb út az emberi közeledéshez."

Emlékezéssel vagy publicisztikai írással ő maga egyértelműen a jelen szolgálatába áll, konkrét feladatot vállal. *Egyetemi beköszöntő*je (Világosság 1946. február 21.) a két hangnem, a két műforma ötvözésének példája. A „huszonhét éves egyetemi vakáció" után szolgálatra jelentkező tanár romantikus lelkesültségével jelenti be: „Itt vagyok. És ha az egyetem nem hívott volna, akkor is találnék itt magamnak kötelességet, munkában és harcban, mert akkor is hívott volna egy friss és szent emlékű családi hagyomány. Itt vagyok, és azt mondom, amit a nagy romantikus költő, Victor Hugo mondott az éhező, patkányhúson rágódó Párisnak: — Fogyasszatok, mint a vizet!" Nincs tehát szó semmiféle akadémikus székfoglalóról, ex cathedra beszédről. Ellenkezőleg, az esztétika professzora azt hangoztatja, hogy az új iskolának önálló gondolkodásra képes, egyéni kezdeményezésű, a nyájszellemmel tehát szakító, bátran kiálló, kötelesség- és felelősségtudattal rendelkező közösségi embert kell nevelnie (*Iskolai csengő*. Világosság 1946. szeptember 11.). Mit tanítsunk? — teszi fel a kérdést az életét szüntelen tanulással és tanítással töltő író, annak tudatában, hogy lényegesen változtak az idők, de a veszélyek nem múltak el az új iskola felől sem. Választ a következőképpen ad: „A régi iskola sok fölösleges, élettelen anyagot hurcolt magával a múltból", sok területen pedig tájékozatlanság uralkodott. „De azért félek — egészíti ki a gondolatmenetet —, hogy az új szellem egyes képviselői az ellenhatás erejénél fogva túlzásba találnak lendülni — és túlzásokkal éppen annak ártanak majd, amit szolgálni akarnak: a közösségi szellemnek." Ezért kardoskodik a nyelv, irodalom, művészetek, történelem oktatása mellett.

Mindennek alapvető segédeszköze az iskolai könyvtár. Diákjai körében — szomorúan — az olvasottság teljes hiányát állapítja meg. „Az elmúlt néhány esztendő alatt iszonyú mélyre süllyedt leendő értelmiségünk műveltségi színvonala. Ha már tegnap el nem kezdtük, ma kell megkezdenünk a mentő munkát. Ez nem osztálykérdés többé." *Az iskolai könyvtárakért* száll tehát harcba (Világosság 1946. június 30.), okulva a közelmúlt negatív tanulságaiból — s a jövő felé fordulva: „Tudatlan vagy félművelt generációkat neveljünk, amelyek ismét kész prédái legyenek minden butaságra építő, gyűlöletre uszító propagandának?" Ő derűlátó: „A jövőben nem lesznek »nagy népek« és »kis népek«. Csak kultúrnépek lesznek és barbárok." Ez az optimizmus abból fakad, hogy írónk mondhatni egész életét a könyvek között élte le, s magáról tudja, mit jelenthet az olvasás az ember életében. Benedek Marcell álmodik is a könyveivel. Persze, történelmi okai, körülményei vannak az ő álmának: a harcok idején megsérült, ám megmaradt, egyelőre azonban távol került könyvtárát álmodja meg — a fájdalmas hiányt. A pótolhatatlan hiányt, hiszen az ember könyvet és nem könyvtárat vásárol. („Új otthont teremteni nehéz; új könyvtárat még nehezebb.") Egy nagy szerelem tanúságtételét olvassuk itt, Benedek Marcell lírai vallomásainak egyikét — abból az alkalomból, hogy a béke napjait próbáló Kolozs-

várott ismét könyvnapokat rendeznek. (*Könyveimmel álmodtam.* Világosság, 1946. június 3.) Az egyetem neves tanára természetesen részt vesz ezeken a rendezvényeken, nem külső kényszerből, hanem mert hiszi, tudja, hogy új olvasókat lehet és kell nevelni. A Dermata cipőgyár munkásai közé megy — és jól érzi ott magát, sikerül eleven kapcsolatot teremtenie a hallgatósággal. Erről a találkozóról ő maga számol be (*Munkások között.* Világosság 1946. július 8.); egy másikról, amelyen a közvetlenebb politikai szerepet vállaló Kacsó Sándorral együtt lép föl, az újság tudósít. Ebből a tudósításból, a Benedek Marcellre vonatkozó részből idézünk: „— Egy francia író mondotta — kezdte előadását —, hogy a politika művészi légkörben úgy hat, mint a hangversenyteremben egy pisztolylövés. Elmondhatom azonban, hogy ilyen kellemes pisztolylövést, amilyen Kacsó Sándor előadása volt, még nem hallottam." E bevezető szavak után szól Benedek Marcell a könyvnap jelentőségéről, arról, hogy „itt Európában egy óriási kulturális verseny várható, melyben súlyosabb vereséget lehet szenvedni, mint bármiféle háborúban".

Ugyanennek a művelődési, népművelési programnak a részeként vállalja, végzi a szabadegyetemi munkát is. Arról cikkezik, hogy a mai szellemi munkásokat lelkiállapotuk miatt lehet irigyelni; mert „van az életben nagyobb érték is, mint a pénz, a ruha, a kényelmes lakás és bőséges táplálkozás". Hittel hiszi: „A mostani válságból nem is segítheti ki más a világot, mint a művelt, tanult dolgozók milliói." (*A szabadegyetem megnyitása elé.* Világosság 1946. november 30.) A műveltség építését viszont az ábécénél, a helyesírásnál kell kezdeni, innen jutva el a felső régiókig. Végső általános érvényű következtetése: „Műveltség nélkül nincs demokrácia." (*Anyám tyúkja.* Világosság 1947. március 3.)

Ebben a szellemben adja ki 1946-ban, Kolozsvárt *Az irodalmi műveltség könyvét,* s közli cikkeit, esszéit a Világosságban, majd az induló Utunkban a magyar és a világirodalom klasszikusairól, kortársi alkotóiról. Teljes életművének lényegét végül is erre vezethetjük vissza, — Kisbacon és Párizs feszültségének e paradigmatikus felismerésére. Ami már túlmutat egy esztéta-élet, egy írói életmű határain.

KÁNTOR LAJOS

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

KRONOSZ = IDŐ?

fanyar időlegességed
mély-kék törmelékei
havaznak
. . . . . .
mily nehéz gyöngének lenni s nyitottnak,
mikor az idő végtelen havára lépsz!

Visky András (1984—89)

1. Érdekes jegyzetet közöl a Korunk 1989/7. száma *Non est volentis, neque currentis / avagy az esszé esszéje* címmel. Hány olvasó érti s értékeli ezt a címet? (Latin része féligmeddig „rákóczigyörgyös"; 17. századi ágyúkon is olvasni.) A jegyzet — magvas színibírálataiért is becsült — szerzője szerint a színikritika „nem vállalhat nagyobb feladatot a híradásnál a műelemzés bukásáról. Legfeljebb összemorzsolni képes, ami egy és oszthatatlan, az egykori egész-időt. S Kronosz felfalja fiait." Naivabb olvasó eltöprenghet: vajon Visky-féle whiskytől megittasult Időként falja-é fel Kronosz „az egykori egész-időt", miután ezt „jó színikritika" gyanánt morzsolta össze? Egyáltalán: *Kronosz* a.m. *Idő?*

Ma nem tévedünk, az utóbbi kérdésre ezer értelmiségi közül legfennebb kettő-három válaszol tagadólag, igazán, érdemben tagadólag. Az alábbiakban előbb illusztráljuk ezt a helyzetet, majd a régiségét vázoljuk, végül pedig — többek közt — azt igyekszünk tisztázni, hogy „bűnben fogant-é", s örvendetes-é a szívóssága.

2. Mint ismeretes, Kronosz görög hitregebéli alak. Az idővel való azonosítását, az Idő „előkelőbb", „műveltséget eláruló" (mármint „sugárzó") megnevezéseként való gyakori előfordulását az utóbbi évtizedek viszonylag könnyen hozzáférhető nyomtatványaiból vett idézetekkel fogjuk érzékeltetni, éspedig nagyjából „visszás", a múlt felé haladó kronológiai rendben.

Az Utunk 1989. szept. 7-i számának anekdotikumban se szűkölködő oldaláról másolunk ide: „S ha már Grönlandhoz jutottunk, a csupa jég szigetet a hajdankoriak nem *zöld földnek* nevezték, (amint ma sokan hiszik), hanem *Kronosz* száműzetése helyéből [ti. e hely nevéből], a *Kron*ból lett a *Grön-*... S Kronoszhoz érve, zárjuk Plutarkhosszal: *Legnagyobb bölcs az idő: sok mindent fölfedett már, s fog is még földeríteni.*" A fenti helynévmagyarázat legalábbis vitatható (eddig úgy tudtuk, Grönlandot Vörös Erik normann hajós nevezte el így 983-ban, hogy telepeseket csalogasson a nyugati partvidékén *jégmentes* szigetre), viszont nem vitás, hogy Kronosznak Időként való értelmezése miatt jut itt szóhoz Plutarkhosz. A forrás pontos megadásával talán olyanformán gyarapodna fejünk, mint azzal az információval, hogy *plutarkhosz* 'a gazdagodás kútfejé'-nek fordítható. Gyaníthatóan ama sorokra is kell gondolnunk, melyek Xylander tolmácsolásában — az 1620-as, Cipariutól is beszerzett kiadás 266. lapján — így hangzanak: „Sive quòd tempus est Cronus, ut nonnulli philosophorum interpretantur: veritatem autem eruit tempus".

Filozofikus hajlamra vall A Hét 1989. jún. 22-i számának a zárópasszusa is: „A görög mitológiában Uranos [sic] az eget megszemélyesítő isten, Gaia-Földanya férje. Legkisebb fiúk Krónosz [így!]. Tér (ég, föld) és idő — mindnyájunk történelmi gyermekkorában a világ még zavartalan egységet alkotott." Nos, Kronosz kegyetlen hosszúja Uranoszon egyáltalán nem mutat „zavartalan egységet". Mellékesen persze a *Kronosz* név első magánhangzójának a megnyújtása ugyancsak zavar. Emez *ó* ékezete valószínűleg a görögben használt hangsúlyjel „maradványa". Megtalálható az Utunkban is (1988/40), egy ex librisekről szóló cikkben, mely szerint „az idő múlásával dacoló alkotások jelképes ábrázolása: a fiait felfaló Krónoszon kifogó könyv". Továbbfejlesztéssel szolgál e téren egy Anavi-vers mottója (uo., 53. sz.): „Krónosz számára / nincs anakronizmus". Szintén hibásan ékezetpárti az a cikk, amely kijelenti egy epikusunkról, hogy „a maga számára fölszámolta az egyezményes időt, ... nincsen beszélő viszonyban Krónosszal", „letaszítja

trónjáról Krónoszt" (Igaz Szó 1988. 129, 131). Véletlenül ugyancsak a 129. oldalon, de a Korunk 1988-as évfolyamában kerül szóba — éspedig az időnek egy Erdős-grafika ébresztette metaforája kapcsán — „egy örökké személyesített Kronosz". Az *A la recherche du temps perdu*-höz dörgölőzik ez a szófuttatás: „... a nagymamát nem a Farkas falta fel, hanem az Idő. A Halálnak sok neve van. Miért ne hívhatnók Kronosznak is?" (216. — Vö. 1987. 826: „A rehabilitált Kronosz — Idő és ellentmondás".)

A Hét 1985. febr. 14-i száma közli, hogy a Korunk olvasása révén lehet „Kronosz kortársává válni". Mítoszismerőknek ez némileg hátborzongató, elvégre Kronosz a hitregében lenyeli valamennyi gyermekét. Ha időszaki sajtónk fogyasztói „szinkrónba" jönnek véle, elkerülhetik-é szörnyű torkosságát? Hisz ők is az idő szülöttei.

Ugorjunk hátra az időben — a Kronoszban? — egy évtizedet. P. Comelint idézzük: „En grec Saturne est designé sous le nom de Cronos, c'est-à-dire le Temps. L'allégorie est transparente dans cette fable de Saturne." *(Mythologie grecque et romaine.* 1960, 12.) Ez a *c'est-à-dire* mintha azonosságra célozna. Ilyen célzás hámozható ki G. Popa-Lisseanu e sorából is: „... *Saturn (Cronos,* timpul), cel mai tînăr dintre Titani" *(Mitologie greco-romană.* I, [7]1928. 15). Határozottabb — a „Chronos" h-ja miatt határozottabb — azonosító célzattal kerül szóba I. Kiriacnál „Saturn, care a fost numit de Greci *Chronos:* ca simbol al timpului ce mănîncă şi înghite totul" *(Mythologie.* 1920. 8). Műve végleges, 1926-os kiadásának 450. lapján Kiriac azt is jelzi, hogy Saturnust négy szárnnyal ábrázolják — „drept semn de scurgerea repede a timpului". Prokoppné Kosatkó Anna Mythologia című tanulmányából is érdemes ideiktatnunk bár ennyit: „Kronos fogalma alatt értették az időt, mely egymásután nyeli el az éveket, hónapokat és napokat. Amint az kényszerült gyermekeit visszaadni, úgy az idő is kénytelen örök folyásban visszatérni. Ábrázolása: öreg ember, kezében sarlóval vagy kaszával — annak jeléül, hogy az idő mindent letarol. Farkát szájában tartó kígyóval is ábrázolják symboluma jeléül annak, hogy az idő örök s egymásba [olv.: önmagába] visszatérő." *(A kispesti... magán polgári leányiskola évi értesítője.* 1910. 5.)

A. H. Petiscus *Der Olymp...* c. művének Geréb József adta átdolgozása „átkidalja" a századfordulót, első kiadása ugyanis 1893-ban, a harmadik pedig 1916-ban jelent meg. Mindkettőben Kronosz „az érlelődő Idő" (15., ill. 23. l.; a német eredetiben, legalábbis annak 1869-es, 15. kiadásában „der Reifer oder Vollender" áll, az időre való utalás nélkül, *talán* azért is, mert a *Zeit* 'tempus' nőnemű, szemben Kronosszal).

O tempora! — kiálthatunk fel, ha szemünk elé jut Adolphe Steinberg illemtana (Adevăratul cod al manierelor elegante pentru junii de orice condiţiune...), mely nagyrészt J. T. Schuster sokszor kiadott *Der Galanthomme*-ja nyomán készült. Steinberg külön fejezetet szán a mitológiának, mert ildomos konyítania hozzá jól nevelt ifjoncnak. Ő maga könyve 1890-es verziójának 157. és 159. lapján kétszer mondja a „sarlós" titánt az idő istenének, és háromféleképp írja nevét: Chronos, Cronos, Kronos. — Friedrich Rösselt kezünkben járt *Lehrbuch*-ja ([5]1865. 9—10) mindig „Kronos"-t ír, viszont a legravaszabb titán ábrázolásainak három mozzanatát emeli ki az idővel való azonosítás megvilágítására: a sarlót vagy kaszát, a farkába harapó kígyót („ein Symbol der Ewigkeit") és a nyakszirtre borított lepelt, amely azt jelzi, „hogy az időnek csak a felénk forduló része ismert, a másik, a jövő ellenben burkolt". H. W. Stoll kézikönyvének 1864-beli, eléggé hű magyar fordításából idevág ez: „Az újabb kutatók közül néhányan Kronost a folyóidő (= χρόνος) istenének nyilvánítják, ellentétben az örökség [értsd: örökkévalóság] fogalmával." (14. l.)

Demetriu N. Preda mint „studinte în gymnasiul superior din Bucuresci" tette közzé 1863-ban *Mythologia greciloru, romaniloru şi a egypteniloru* című, „több szerző nyomán kidolgozott" munkáját. Saturnus (Cronus) — írja ő — az időt képviseli. A rege „az ég és a föld fiává teszi, mert az idő akkor kezdődött, mikor az ég és a föld elvált a Kháosztól" (de Chaos) (46. l.). — Fojtényi Ferenc János *Görög régiségtana* (1852. 29, 31) Kronosz gyermekfalását így kommentálja: „Itt allegória van. Kronosz, mint tudjuk, az i d ő t jelenti; ennek vasfoga van, és jó gyomra mindent fölemészt, amit ő maga hoza létre. [...] Hogy Kronosz a maga elnyelt ivadékait újra kiadta, ezt úgy kell érteni, hogy a folytonos műkö-

désű természeti elemek a szétbomlott testalakokat újra meg újra visszaszülik; s mindez az i d ő n e k dolga".

E. Jacobinak Th. Bernard-tól fordított és átdolgozott mondaszótára *(Dict. mythologique...* 1846. 435) írja Saturnusról: „...on le regarda plus tard..., à cause de la conformité de son nom χρόνος, avec le mot κρόνος comme le dieu du temps. C'est dans ce sens que Buttmann a expliqué le mythe entier de Saturne. Dans les derniers temps de la décadence du polythéisme, κρόνος ne signifia plus qu'un vieux fou." (Vö. K. Schenkl, *Griechisch-deutsches Schulwörterburch.* 1891. 449: „Weil die Zeiten des Kronos als die ältesten Märchen galten, so hiess bei den Athenern ein schwachsinniger, mürrischer Alter Κρόνος A *Mythologia nevendék-ifjaknak* című könyv 32. lapja szerint a fiait születésük után legott elnyelő Saturnus-história „csak mese", értelme az, hogy „Saturnus az idő jelképe volt, mely valóban minden szülöttjeit el is nyeli, mivel nincs oly ember, ki örökké élhetne." (Az idézett mű 1844-ben jelent meg, kincses városunkban, melynek egyetemi könyvtárában — a fordító, Nagy Péter bélyegzőjével ellátva — megvan a mű francia eredetije is: J. R. Lamé Fleury tankönyvének harmadik, 1840-es kiadása.)

„*Cronos* (g. Kronosz), a. m. az idő; Saturnus neve a görögöknél" — ennyit mond a minket itt érdeklő dolgokról Császár Ferenc *Görög—római mythologiai zsebszótára* (1844). Kevésbé szófukar a *Közhasznú ismeretek oskolája* most másfélszáz éves „új kiadás"-ának második kötete: „Saturnus (görögül Chronos, idő) egyéb nevei: Ilus, Leucanthes, Drepanus. Közönségesen mint szakállos öreget szokták ábrázolni, kezében kaszát tart s vén fatörzsökre támaszkodik, mely körül kígyó tekerődzik; újabb képeken fövényórát tart kezében: mind a kettő az idő jelképe." (6. l.) A kötetben másutt *Cronos* szerepel, *Chronos* csak itt — nyilván az idővel való összekapcsolás kedvéért. Az egyidejűség okán pedig idekapcsolható a *Közhasznú esmeretek tára* 10. kötetének nemkülönben 150 éves, tehát 1839-es második kiadásából ez a textus: „Uranus és Gaea 6 Titanidákat nemzettek. Ezek közt legifjabb Kronos (idő) volt" (327. l.).

Egy dán származású berlini docens, P. F. (= Federsen) Stuhr írta: „Kronosz lényege az idők folyamának, az időbeliségnek a fogalmára vonatkoztatandó, ellentétben az örökkévalóság görög fogalmával; s innen ered a Kronosz név is" *(Die Religions-Systeme der Hellenen...* 1838. 28). Idézett műve előszavában, Hegel dicsérése után Stuhr megjegyzi: „A dialektika fennkölt tudománya és művészete... közönséges szofisztikává süllyed, ha logikai képletekkel való játékká fokozzák le" (uo., XVI). Stuhrtól tehát nemcsak időrend alapján térhetünk át Hegel Esztétikája második kötetének 1837-es kiadására, melynek 45. lapja hangoztatja, hogy Kronosz „nyilvánvalóan az *időt* jelképezi, és minden gyermekét fölfalja, miként az idő is újra megsemmisíti magaszülte teremtményeit". Természetbölcseletében a dialektika berlini titánja kijelenti az időről, hogy „a *létező elvonás*, a mindent szülő és szülötteit elpusztító Chronos" *(Vorlesungen über die Naturphilosophie...* 1842, 54). Ez világos utalás a „főtitánra", vagyis Kronoszra. „Chronos" szerepel Hegel vallásfilozófiai előadásaiban is, pl. az 1832-es kiadás 89. lapján: „...léteznek *természeti istenek*, Chronos, az idő, egy ilyen absztraktum, Uranos...". (Az 1840-es kiadásból hiányzik ez a passzus.) Érdekes véletlen folytán a Biographie universelle című sorozatnak éppen az 1832-es mitológiai kötete figyelmeztet: „CHRONOS, Saturne, doit s'écrire Cronos" (19. l.). „CRONE, Κρόνος, Saturne en grec. Κρόνο ressemble fort à Χρόνος (Chrone), le Temps; et l'on sait que Saturne a toujours été identifié avec le Temps" (54). K. Fried. Funke egyebek között így ír Saturnusról: „Mivel az időnek tekintették, hosszú tartama miatt aggastyánnak képzelték el [...]; szárnya az idő gyorsaságát mutatja; a mellette álló homokóra a mértékét" (*Mythologie...* 1802, 15). A K. W. Ramler készítette *Mythologie* (²1798, 426) kiemeli: „Mint Makrobius véli, az, hogy Saturnust az idő istenévé tették, a görög nevétől, Kronostól jő, mely az időt jelentő Chronos szóval szinte egybehangzó."

Th. Brougthon vallástörténeti lexikonának magyar fordításában (1792, 259—260) többek közt ez olvasható Saturnusról: „Görögül *Chronos*nak hivják, minthogy ő az idő képe volt; melyért is őtet egy görbe embernek képében festették [...]. Néha négy szemmel festették, melyeknek kettejek elől, kettejek pedig hátul állott". *Az Encyclopédie méthodique* című opus idevágó része *(Antiquités, mythologie...* 1788, 2. k., 51) szerint: „CHRONOS, nome que les Phéniciens & les Egyptiens donnoient à leur Saturne. [...] Voyez SATURNE, URANUS. Χρόνος veut

dire tems", vagyis *temps*. Christian Tobias Damm úgy tudja, hogy a legrégibb rege „a *Kronos* néven (mely a görög *Chronos*, az idő, szóból lett) részint az örökkévalóságot érti, részint egyenesen a legrégibb időt", „vagy általában az időt" (*Einleitung in die Götter-Lehre*... ³1769. 61, 62). Ez a szófejtés hiányzik az 1786-os, „teljesen átdolgozott" kiadásból és a mű Kis János adta, 1805-ben közölt fordításából. A Kistől is említett Bernard de Montfaucon viszont egyik nagyobb munkája „De Saturno et Tempore" c. fejezetében ezt írja „Saturnus vel Tempus" kapcsán: „Graece Κρόνος, seu χρόνος dicitur, quod nomen tempus denotat" (*Antiquitates Graecae* 1757. 7.)

Montfaucon francia volt, s így jól értette a „reculer pour mieux sauter" mondást. (Jelentése: halogat, hogy időt nyerjen a cselekvésre; betű szerint: visszalépni, hogy jobban ugorjunk.) Lépjünk hát egyet hátra, mármint a fenti, a múlt felé haladó menetirányhoz képest „hátra", s idézzünk David-Christian Seybold *Einleitung in die griechische und römische Mythologie*-ja első, 1779-es kiadásának az előszavából: „Az emberek már ismertek némi földművelést és egyes művészeteket, mikor először *megtanulták* számolni az időt. Innen az időisten *Kronos*, aki megtanította őket rá." Most pedig, miután ez az idézet hozzásegít nagyobb lendülethez, tegyünk egy hármasugrást a régmúlt felé.

1532-ben, Londonban nyomatott az a kötet, melynek auktora — Macrobius — jó másfélezer évvel ezelőtt szólt igen nagyon ősi dolgokról. A „fizikusok" hitregemagyarázata gyanánt szerepel itt (a *Saturnalia* első könyvének 8. fejezetében) ez: „... mikor a káosz volt, nem létezett idő. Mert az idő meghatározott felmérés [dimensio], mely az ég forgásából következik. Onnan kezdődik az idő, ugyanonnan vélik születettnek Kronoszt, aki, mint mondottuk [pár sorral előbb], azonos Khronosszal." (A kezemben járt példányban, amelyet Balog László ajándékozott Uzoni S. Péternek „in Coll. Enyed. Aō 1668", ez a szöveg a 217. lapon van.) A könyv 22. fejezetében olvasni Saturnusról: „... az idők teremtője, kit ezért a görögök, megcserélve egy hangot, Khronosz helyett Kronosznak hívnak."

Macrobius szentté avatott kortársa, Augustinus *De civitate Dei* című művéből két részlet kívánkozik ide: „... azt, hogy Saturnus fiait lenyelte, némelyek úgy értelmezték, hogy a hosszas idő [longinquitas temporis], amelyet Saturnus nevével jelölnek, amit szül, föl is emészti" (lib. VI, cap. 8); Varro szerint Saturnust „Kronosznak hívják, ami görögül időtartamot [temporis spatium] jelent, ui. nélküle — úgymond — a mag nem lehet termékeny" (lib. VII, cap. 19; az 1489-es és 1520-as kiadásban „Chronon" áll, az 1661-esben Κρόνον).

Folytathatnók a sort Apuleius, Cicero és mások citálásával, de itt lezárjuk a Kronosznak időistenként való felfogására utaló adataink krónikáját. (Mellesleg: nyomtatásban *krónika* szavunk először — még rövid o-val — 1673-ban fordul elő, éspedig Szilágyi Benjámin István Comenius-fordítása 172. lapján.)

3. Hosszú oldalakat lehetne betölteni annak bizonyításával, hogy — legalábbis száz éve — komoly szakművek Kronosznak az idővel való azonosítását vagy kifejezetten elutasítják, vagy elhallgatják (mint szóra sem érdemest). S mivel e. kijelentésünknek is lehetnek túl szkeptikus olvasói, fölsorolunk itt néhány e l h a l l g a t ó vagy e l u t a s í t ó szerzőt és lexikont. (A rövidség végett zárójelben néha csak az illető művek kezünkben járt kiadásának az éve következik, esetleg a vonatkozó lapszámmal.)

Az e l h a l l g a t ó k, vagyis — szinte kivétel nélkül — hallgatólag elutasítók közé tartozik: Alstedius (*Enc.* 1630), F. Bacon (*De sap. vet.* 1684, 33—34), W. Vollmer (*Vollständiges Wörterbuch der Mythologie*... 1836, ³1859; 1874, photomech. Neudruck: 1979), O. Seemann (*Die Mythologie*... 1880), G. Cox (magyarul: 1886), Csiky Gergely (*Görög—római myth.* 1891, 1911), Az Athenaeum *Kézi Lexikona* (1893), az *Ókori lexikon* (1902), *Enciclopedia română* (1904), Kallós Ede (*Görög mitol.* 1923), Wilamowitz-Moellendorff (*Der Glaube*... 1931). *Dicţionar enciclopedic ilustrat* (1931), H. Lamer (*Wörterbuch der Antike.* 1936), *Új Lexikon* (1936), Pierre Grimal (*Petite hist. de la mythol.* 1951), *Dicţionar Enciclopedic Român* (1962), egy-egy amerikai (1962), magyar (1962), cseh (1963) és lengyel enciklopédia (1965), Joël Schmidt (*Dicţ. de la myth.* 1965), Anca Balaci (*Mic dicţ. mitol.* 1969), a franciából fordított *Enciclopedia civilizaţiei greceşti* (1970), V. Zamarovský (*Istenek*... 1970), *Lexikon der Antike* (1972), *Meyers Neues Lexikon* (1974), Kerényi Károly (*Görög mitológia* 1977), *Mic Dicţionar Enciclopedic* (1978), G. Lăzărescu (*Dicţ. de mitol.* 1979), Mircea Eliade (*Istoria credinţelor*... 1981), Ritoók

Zsigmond és társai (*A görög kultúra*... 1984), Pierre Lévêque (*Aventura greacă*. 1987).

A nyílt elutasítás bizonyos árnyalatait érdemes idézetekkel is érzékeltetni. Juan Luis Vives már 1522-ben nyomatékkal disztingvál: „Saturnus verò non Chronos est, sed Cronos, hoc est Κρόνος, tempus est χρόνος (*Augustini... de civitate Dei*. 1661, 664). A Cicerótól is fölkarolt azonosítás ellen — írja G. F. Schoemann — „nem jelentéktelen meggondolásokat lehetne fölhozni" (Cicero: *De natura deorum*. 1850, 132). Mintegy két évtized múlva ez áll a *Grand Dictionnaire universel* 4. kötetében: „*Chronos*, forme donnée quelquefois par erreur au nom grec de Saturne *Kronos* ou *Cronos*". Öt-hat évvel a századforduló előtt már ilyesmit olvasni: „...on admet généralement que l'idée de faire de Kronos un dieu du temps (chronos) repose sur une confusion et une sorte de calembour" (*La Grande Encyclopédie*. XXI. k., 649). A *Pallas Nagy Lexikona* Kronos szócikkéből: „Helytelen módon összefüggésbe hozták az idővel (Chronos), de ez csak népetimológia." Ez az etimológia — szögezi le O. Gruppe (*Griechische Mythologie*. 1906, II, 1104) — „nem letűnt kultikus szokások és hitregék ismeretén alapszik, hanem a VI. század, valószínűleg Pherekúdész misztikájának önkényes ... átértelmezésén". (Pherekúdész mintegy 2550 éves műve szerint Zeusz, az Idő és a Föld létezik öröktől fogva.) *Révai Nagy Lexikona* (1912) szerint Chronosnak, az orfikus kozmogónia végső elvének „az öreg Kronosszal, az istenek ősatyjával" való azonosítása „teljesen alaptalan". Pohlenz hangsúlyozza: Zeusz Kroniónnak az Idő fiaként való értelmezése Kronosznak Khronosszal történő, „nyelvileg lehetetlen egyenlővé tevését" föltételezi (l. Pauly—Wissowa—Kroll: *Real-Enc*. 1922, XXII. félk., 1986. has.). Hermann Usener (Götternamen, 1929, 25) még a múlt század végén úgy nyilatkozott, hogy Kronosz nevének a *Khronosz*-ból való levezetése hajdan népetimológia volt, F. G. Welckernél (1857) pedig „álomszerű félreértés". Kronoszt csupán az egybecsengés, névhasonlóság folytán képzelték az idő isteneként — tudatja nem egy lexikon (*Der Grosse Brockhaus*. 1931, 1955; *Bolsaja szovj. enc*. 1953; vö. *Enc. Italiana*. 1931: „Κρόνος, parole di etimologia incerte, fatta derivare senza sufficienti basi da χρόνος"). Az Encyclopaedia Britannica (1956) lehetetlennek mondja a szóban forgó etimológiát. Az 1962-es *Dictionnaire de la mythologie* szerint a — nem kezdettől adott — identifikáció „à la faveur d'un jeu de mots" jött létre. Harper *Dictionary of Classical Literature and Antiquities*-je (1965, 431) könnyű összezavarásról beszél, melynek révén Chronus, azaz Kronosz „was afterwards erroneusly regarded as the god of time". A szófejtésekben főleg P. Chantraine-ra és Hj. Friskre támaszkodó Simina Noica így vélekedik: „Faptul că etimologia populară a apropiat χρόνος de χρόνος nu ar fi de mirare, numai că această apropiere nu are nici o valoare lingvistică" (l. Platon: *Opere*. III, 1978, 379). Népetimológiát említ *A világ népeinek mitoszai* című, 1982-es orosz könyv is, amely többek közt Marót Károly 1932-ben közölt Kronosz-tanulmányára utal.

Ellentmondásosnak tűnik V. Kernbach nézete, még akkor is, ha az *alegoric* szóra kerül a hangsúly a jóval előbb idézett mondatában. Hozzá kell tennünk, hogy a *Miturile esenţiale* című könyve 214. lapján azonosítást sugalmazva jön szóba „zeul grec al timpului (Kronos)". Mi több: ez utóbbi éppenséggel mint „Divinitatea greacă primordială a timpului" toppan elénk Kernbach *Dicţionar de mitologie generală* (1983) című kötete 342. lapján. Vallamelyest enyhít a dolgon a következő lap néhány sora: „Mitul kronian, probabil odinioară de un simbolism complex, a fost sărăcit de mitografii greci, înclinaţi spre anecdoticul spectaculos. Numele propriu Κρόνος, ca divinitate a timpului, se prea poate să se fi născut dintr-o confuzie cu numele comun χρόνος timp"; „devorarea copiilor este un simbol derizoriu pentru ideea tragică a forţei *timpului care distruge totul". A csillag a *timpul* szócikkre utal, amely azonban ignorálja Kronoszt; a Kumarbinak szentelt szócikk pedig említi ugyan e hurri főisten hasonlóságát Kronosszal, de az időre való célzás nélkül. Ilyen célzás Constantin Daniel *Gîndirea hittită în texte* című, 1986-os művében sincs. Ő így ír a főtitán kapcsán: „Vedem descinderea unui zeu din altul: Uranosz—Kronosz—Zeus la Hesiod, ceea ce în mitul hurrit este reprezentat prin Alalu—Anu—Kumarbi. Pare deci verosimil că mitul grec derivă din cel hurrit" (127). Megjegyzendő: szerzőnk nem szót eredeztet itt, Komoróczy Géza viszont ezt teszi, mikor kijelenti: „KUMARBI nevéből ered a görög KRONOSZ istennév, mint ahogy kettejük mitoszai is számos rokon vonást mutatnak" (Lásd *Mitológiai ábécé*. 1970, 145.)

4. *Etymologicum parvum*. Pontosabban: egy kis szófejtéstörténet. Éspedig ama kérdés keretében, hogy *Kronosz* és *khronosz* összekapcsolását indokolja-e valamilyen „gyöki" rokonság. Kezdjük a köznévvel (amely csak kivételesen írandó nagy kezdőbetűvel). Előbb olyan nézeteket ragadunk ki, amelyek nem veszik semmibe a *kh* kezdőbetű és a *k* közti különbséget.

Az Alstediustól felkarolt etimonok között szerepel — néhány nyilvánvalóan téves, pl. a görög *kheó* 'önt' mellett — a gör. *khraomai* 'felhasznál'. Ez a *khré* 'kell, szükséges' igével tartozik össze, mely Boisacq (1923) szerint is valószínűleg a *khronosz* rokona, akárcsak a *khrésztosz* 'hasznos, jó'. (Innen a *kresztomátia* 'szöveggyűjtemény, olvasókönyv; tkp.: hasznos dolgok tanulása'. A „Claudiopoli", 1780-ban újranyomtatott Vergilius-kötet *chrestomathia* címen ad szómagyarázattal ellátott tárgymutatót. E mutató által könnyű megtalálni a „fugit irreparabile tempus"-t, melyet akkori szókészletünkkel még nem lehetett így tolmácsolni: „az idő javíthatatlanul fuzsitos". Talán nem éppen futóbolondos elkalandozás, ha jelezzük, hogy Alstediusnál a *tempus* a gör. *temnó* 'vág, hasít' származéka, mert az idő „állandó feldarabolásban, azaz következésben van, és sosem egész". Ezt a szemléletmódot — tehetjük hozzá — tükrözi a *Zeit* 'idő' szónak a *di* 'oszt, szétvág' gyökre való visszavezetése is.) Ha *khronosz* a Boisacqnál kérdőjeles *gher* 'user' gyökből jön, akkor esetleg 'elhasználó' lehet az eredeti értelme. De vannak, akik más gyökre gyanakodnak. F. Bopp *(Vergl. Gramm.* § 945) szerint a szanszkrit *har* 'vesz, megfog' gyökhöz tartozhat a zend *zarvan* 'idő', a *khronosz* és — igen valószínűen — a gör. *kheir* 'kéz' is. Mindezek összetartozását és egy *khér* 'kéz' gyök létét vallja G. Curtius *(Grundzüge der griech. Etymol.* [5]1879, 199—200). August Fick *(Vergl. Wörterbuch.* 1870, 73) úgy véli, hogy a *ghar* 'öregszik, őszül' radixhoz sorolandó a német *grau* 'szürke', a lat. *ravus* 'ua.', a zend *zrvana* 'életkor, öregkor, idő' és *khronosz*.

A *kh* és a *k* közötti eltérésen magukat túltevők sorában foglal helyet a Guderól elnevezett *Etymologicum* (1818, 570. has.) és főleg I. Kiriac. Az előbbi szerint *khronosz* a — kellő mértéket, jó alkalmat, kritikus pillanatot jelentő — *kairosz* származéka. (Ezt egyesek a *ker* 'vág' gyökhöz kapcsolják, mások a *kriszisz* 'választás, döntés stb.' rokonának hiszik.) Kiriac *Mythologiája* (1926, 8) így vélekedik: „Cuvîntul *Chronos* χρόνος derivă din hreno, χράινω ce înseamnă a îndeplini, a pune ordine şi măsură în toate." A *hreno* és a χράινω kezdőbetűje talán „sajtóhiba", mert van ugyan χραίνω, ám ez 'érint' jelentésű, és a tényleg 'îndeplini' jelentésű κράινω (recte κραίνω szerepel az 1920-as változatban. Az 1926-os, „végleges, átnézett és javított" kiadás 6. lapján az áll, hogy *Chronos* „a szanszkrit *kar*, teremtő"-ből ered. Ezt az állítást Kiriac bizonyára P. Decharme-tól veszi (l. *Mythologie* 1884, 7), aki azonban — Bréal nyomán — *Kronoszt*, nem *Khronoszt* csatolja a *kar* gyökhöz. A voltaképpen orvos Kiriac eme betűcseréjéről eszünkbe juthat Valerius Probus, a katonából lett, első századi grammatikus fordított cseréje. Probus ugyanis kommentárt írt Vergilius pásztori költeményeinek gyűjteményéhez, a Bucolicához, és egyik hosszabb megjegyzésének a vége felé Phereküdész fent idézett mondásába Khronosz helyett Kronoszt tett, hozzáfűzve, hogy ez időt jelent. (A kommentár első, 1507-es velencei kiadása nem egyezik betűhíven az 1561-es bázeli verzióval, melyből Cipariu is hagyott ránk példányt. Az utóbbiban a 691. hasában van Serviusnak ez a megjegyzése Saturnusról: „Graece κρόνος, quasi χρόνος, id est tempus dicitur".) Probus betűcseréje nem másolói improbitásról, megbízhatatlanságról árulkodik, inkább szófejtő szándékról. Hasonlóan testesül meg Szabédi László etimologizáló hajlama, szenvedélye, amikor a gör. *„technikē"*-ből „vezeti le" a magyar *teknő*-t. De míg itt és Probusnál a *kh*-ból lesz *k*, ellenkező irányú az átváltás Kiriacnál és másoknál, például M. Müllernél *(Essays.* II, 1869, 135: „Κρόνος zu Χρόνος geworden") vagy Gottfried Hermann 1817-es értekezésében. Az utóbbi nyomán írja Schelling *(Sämtl. Werke.* II. Abt., 1, 1856, 39), hogy az utolsó titán „Kronosz, a beteljesítő, a κραίνω igéből, ugyanis Chronos [,] az Idő Kronosztól kapta nevét, mert ő is mindent beteljesüléshez juttat". Itt Hermann szerint — emeli ki Schelling — „nemcsak teljesen tudományos összefüggés van, hanem éppenséggel v a l ó d i filozófia". Schelling maga sem Khronoszt nem származtatja Kronoszból, sem az utóbbit az előbbiből, sőt kijelenti, hogy a Kronosz név eredete „nyilvánvalóan a múlt éjjelében vész el" (id. köt. 46). E kijelentés helyességét aláhúzandó utalunk alább az illető etimont kereső föltevések garmadájára.

A *Kronosz* tulajdonnév mintegy tucatnyi származtatása közül a legrégibb, „legkézenfekvőbb" (értsd: legfülbemászóbb) és legtudománytalanabb az 'idő' jelentésű görög szóra „szavaz", amely „csupáncsak" kezdőbetűjében más. Ennél simább, fonetiko-szemantikailag „klappolóbb" pusztán egyetlen művelet lehet: a francia *qui* levezetése a magyarból. Az utóbbi persze inkább tréfa, az előbbi pedig eleinte közönséges népetimológia. Eleinte, vagyis jó harmadfél évezreddel ezelőtt, a korai orfikus kozmogóniák idején. Ezekben a kozmogóniákban — minden bizonnyal a késő-ókori perzsa vallásból ismert *Zrvan Akarana* 'Végtelen Idő' átszivárgása gyanánt — van jelen *Khronosz agéraosz*, tehát a sose vénülő Idő. Ez a tény bizonyára elősegítette a prehellén — s ezért már a görög fülnek is elemezhetetlen — Kronosz név többé-kevésbé népetimológiás összekapcsolását az időfogalommal. Spekulatívabb ez az összekapcsolás például a pszeudoarisztotelészi, szépen megírt *Peri koszmu*-ban (l. *Aristoteles Graece*. 1831, I, 401 a), melynek latin átdolgozása Apuleiusnak köszönhető (l. *Opera*. 1788, II, 279). A későbbiek közül megemlíthetjük a latinul író L. G. Giraldit, aki megjegyzi, hogy Saturnust a görögök Kronosznak, mintegy az idők atyjának nevezik, khronosz ugyanis időt jelent (Gyraldus, *De deis gentium varia & multiplex historia*. 1560, 131). A következő bekezdésünkhöz vezet át az, amit Giraldi pár sorral alább ír: „Phurnutus tamen Κρόνομ dictum ait ἀπὸ τοῦ κραίνειμ, id est a commiscendo".

A sokáig — tévesen — Phurnutus vagy Phornutus néven ismert L. Annaeus Cornutus, akit Nero 67 körül száműzött, egy iskolás, a sztoikus mondaértelmezés, pontosabban a sztoikus fizika szellemében „allegorizáló" görög művet hagyott hátra, s ennek 17. századi, Thomas Gale-féle latin átültetéséből valók ezek a szavak: „... quem ἀπὸ τοῦ κραίνειν, id est, [a] *commiscendo* deduximus, χρόνον, id est *Saturnum* vocitari" (l. *Opuscula mythologica* ..., 1688, 148). Meglepő nem annyira a tőlünk beszúrt a kimaradása, mint inkább a 'befejez, teljesít' jelentésű görög szónak a latin *commiscere* 'összekever' igével való egybekapcsolása. Ez azért is váratlan, mert Cornutus korábbi, Velaraeus adta fordítása megfelelő helyén „quem ab implendo diximus Saturnum appellatum esse" áll (l. Phornutus, *De natura deorum* ... 1570, 147). A latin *implere* 'teljessé tesz' nyilván jobban fedi a κραίνειν értelmét. A *commisceré*-t előnyben részesítők a ραίνειν-t talán a κρᾶσις-hoz közelítették, mely a κεράννυμι 'kever' származéka. Az utóbbi egyik változata a κεραίω. Lényegében ebből eredezteti Kronosz nevét a *Etymologicum magnum*. Kevésbé valószínűtlen, s így okkal nagyon gyakori a κραίνειν -hez kapcsolás, amely már csak azért sem „a legbizonytalanabb" (mint újabban hallani), mert ennek az igének 'uralkodik' jelentése is van. Egyesek szerint ősi jelentése: 'érlel'. (A fennebb idézett Stoll-mű magyar fordításában olvasható, hogy Kronosz eredetileg mint „Gyümölcsérlelő" a földmívelés ősi istene volt.) Szintén a κραίνω -hoz csatolás mellett van G. Curtius (*i.m.* 155), aki ezt a szót a latin *creo* 'alkot' igével is rokonítja. Boinsacq (²1923) elutasítja ezt a rokonítást, ám elfogadja, hogy a *creo* rokona a gör. *korosz* 'gyermek, ifjú' és valószínűleg — a jóllakottságot jelentő *korosz* is. Platonnál (*Kratülosz*. 396 b) egy harmadik, 'seprő' jelentésű *korosz* bukkan fel etimonként. Ő Szókratész szájába adja azt a tételt, hogy a Kronosz névben rejlő *korosz* nem gyermeket jelent, hanem azt, ami tiszta, vegyítetlen a *nooszban*, vagyis a szellemben. Chr. Aug. Lobeck (Aglaophamus, 1829, 506, 511) tréfásnak és kifigurázónak hiszi ezt a szófejtő kombinációt, melynek értelmében Kronosz amolyan Besenverstand, söprüelme. Meg kell adni: komolyabbnak tűnik Platónnak az a sugalmazása, hogy Kronosz a.m. *krunosz* 'forrás, vízsugár' (*i.m.* 396 b). És ha ő nem gondolt a *korosz* 'jóllakottság' idevonására is, ez érthető, hiszen Kronosz azonosítása Saturnusszal és az utóbbi nevének a jóllakottságot jelentő *satur*-ból való „magyarázása" későbbi. Mivel pedig Saturnus a 'vetés' jelentésű *satus*-hoz való népetimológiás közelítés folytán lett a vetések istene, itt említjük azt a nézetet, hogy Kronosz neve a *keiró* 'levág' származéka, tehát aratóistennel van dolgunk (H. D. Müller, *Mythologie* 1861, 137).

Bonyolultabban viszonyul a levágáshoz a Kronosz név egyik legújabb és legérdekesebb magyarázata. A kivált regényeiért nagyhírű Robert Graves ezt így találja: „A késői görögök Kronoszt *Khronosz*-nak, azaz sarlóval felfegyverzett könyörtelen 'Idő-atyának' olvasták. De rendszerint varjúval ábrázolták, mint Apollónt, Aszklépioszt, Saturnust és az ősi brit Bran istent, s *Kronosz* valószínűleg 'varjút' jelent, mint a latin *cornix* és a görög *koróné*. A varjak jóstehetséggel megáldott madarak voltak, s a közhit szerint bennük lakozott a feláldozott szent kirá-

lyok lelke". (*A görög mítoszok.* 1970, I, 53.) Jelzett álláspontját Graves már a *The white godess* című könyvében — a bővített, év nélküli kiadás 66. lapján — körvonalazta, arra is kitérve itt, hogy a *khronosz* szóval való összetévesztés miatt neveztek a görögök tréfásan kronosznak idős embereket. Részünkről bármely humorizáló szándék nélkül fűzünk pár megjegyzést az iménti hosszabb idézethez. a) Nem tudjuk, szervesen függ-é össze Graves szerint a „varjas" szófejtés azzal az „alaki" vonatkozású tétellel, miszerint Saturnusnak, Kronosz latin megfelelőjének nyesőkése olyan alakú volt, mint a varjú csőre, és nyilvánvalóan arra használták, hogy a szent tizenhárom hónapos év hetedik hónapjában a tölgyfáról lenyessék a — nemi szervének tartott — fagyöngyöt, mint ahogy rituális sarlóval vágták le az első búzakalászt is (id. I. köt. 58, 278). b) A 'karika, horog (tkp. görbített)' jelentésű görög *koróné*, melyből végső fokon a magyar *korona* jön (vö. lat. *curvus* 'görbe'), csupán „névrokon" a varjút jelentővel. Emennek a családjához tartozik pl. a gör. *korax* 'holló', a lat. *corvus* 'ua.' és *cornix* 'varjú', továbbá — RACINE, azaz ... gyök szerint — a szintén varjat jelentő CORNEILLE, távolabbról a német *Rabe* 'holló'. Mindezek hangutánzásra mennek vissza, akárcsak a *varjú*, a *holló*, a *csóka*, a magyarban szláv eredetű *szarka*. S mivel a kelta *Bran* vagy *Vron*, mint maga Graves írja, hollóisten volt, eszünkbe juthat róla a Brückner etimológiai szótára szerint ismeretlen származású lengyel *wrona* 'varjú'. Az utóbbival kétségkívül együvé tartozik a bolgár *vran* '(holló)fekete', melyhez közvetve fűződik *Várna* és a román *Vrancea* személy-, majd helynév. c) Kétséges viszont, hogy Graves egyenértékűnek vagy legalábbis összeférőnek tartja-é ezt a két állítását: 1. „*kronosz* valószínűleg 'varjút' jelent"; 2. a Kronosz név „a Korónosz ('varjú' vagy 'holló') egyik alakváltozata" (id. köt. 53, 277). És kérdés, hogy a Kronosz nevet eredeti g ö r ö g alakváltozatnak véli-e, avagy prehellén nyelvből átvettnek. d) Ami a Kronosz-monda ősi tartalmát illeti, ennek pontos, minden jel szerint babiloni előzményekből folyó mását E. O. Forrer találta meg hettita és hurrita szövegekben. Nem véletlen — írta ő —, hogy Homérosz és Hésziodosz, tehát a korukbeli epikai költészet mindkét nagy képviselője Kisázsia partjáról származott (l. *Mélanges Franz Cunot.* 1936. 712). S az sem puszta véletlen, hogy igényes körökben ma már közhely az, amit a Grand Larousse encyclopédique így szögez le 1960-ban Kronoszról: „Son nom, qui ne dérive pas de *Khronos*, le temps, est sans doute d'origine préhellenique."

Tehát — ha szabad végre egy összefoglalóbb következtetést levonni — két különböző jelentésű, eredetű és hangzású s emiatt különféleképp írandó szóval van dolgunk. Ennélfogva ha valaki magyar szövegben akarja görögül megnevezni az Időt, írjon *Khronosz*-t, nem pedig *Kronosz*-t. (Más kérdés az, mikor mennyire indokolt éppen görögül nevezni meg valamit nem görög mondatban.)

5. Talán egy kis *ortografikum* is helyénvaló lesz itt. Elvégre lehet, hogy a *Khronosz* helyett *Kronoszt* írók (nem) ismerik a két szó hangteste közti eltérést, de/és nem ismerik vagy nem tisztelik eléggé a helyesírási szabályokat. Illik tudni, hogy helyesírási szabályzatunk szerint az ógörög szavakban és tulajdonnevekben — tehát a *khronosz* és a *Kronosz* esetében is — a görög betűket ógörög hangértéküknek megfelelő magyar betűkkel, vagyis fonetikusan írjuk át akkor, ha az antik görög művelődés köréből vett történelmi, irodalmi, filozófiai, mitológiai stb. tárgyról írunk. Ilyenformán a görög ábécé 22., *khi* nevű, nagyjából — „klaszszikusan" — *kh*-nek hangzó betűjét *kh*-val írjuk köznyelvi szövegben. (Tudományos szakművekben a latin közvetítésű alakok is használhatók, pl. *Aiszkhülosz* helyett *Aeschylus*. Természetesen nem összevissza, hol így, hol úgy.)

Csak magyarul — vagy más nyelveken felületesen, az írásmódra nem figyelve — olvasó személyeknél elősegíti Kronosz és az Idő azonosítását az, hogy az időt jelentő görög szóval kapcsolatos legtöbb kifejezésünkben *k* van, nem *ch*, mint pl. az angolban, franciában és németben. (A francia Chronos-t általában Cronosnak olvassák, gyakran így is írják. Tehát itt a *h* lényegében néma.) Magyarul persze *krónikát*, *krónikust* stb. írunk és mondunk, mert így — *k*-val és a hangsúly miatt megnyúlt *ó*-val — honosodott meg nálunk. (Viszonylag új, *krono-* előtagú szóösszetételeinkben az előtagban nincs hangnyúlás, bár az utótagban esetleg már van, lásd *kronológia*. Igen új, de máris hosszú *ó*-s a *szinkrón* melléknév, ellenben a valamicskével ifjabb *szinkron* főnévnek rövidebb a ... króniája.) Hasonlóan írunk-mondunk *kaméleont* és *kamillát*, noha tudományos nevük *Chamaeleon*, ill. *Matricaria*

chamomilla, tehát *ch*-val, mert mindkettőnek a végső, görög forrása olyan összetett kifejezés, melynek előtagja a *khamai* 'a földön, a földre'. (A latin *Christianus*ból *Keresztély* lett, azonban mesébe illően nevetséges volna ezen az „alapon" pl. Hans Christian Andersen második keresztnevét *Kristian*nak írni. E név, valamint a *kereszt, keresztül, kretén* stb. „legmélyén" a görög *khrió* 'jó illatú kenőccsel megken' rejlik, amelynek van köze a *krém*hez, ui. a gall származású népi latin *crama* 'tejszín' keveredett az egyházi latin *chrisma* 'kenet, kenőanyag' szóval.)

Szerencsére ritkák a felemás átírások. Ide tartozik a *kronosztichon* (gör. *sztikhon* a.m. vers, verssor), továbbá egy kiváló ókori matematikus és fizikus neve: *Arkhimédész*, de *archimedesi tétel* — így kéri az, akadémiai szabályzat. Jelezzük, hogy a Föld, egyik görög neve, a *Khthón* összetételekben többnyire latinosan és a második *h* nélkül kerül át nyelvünkbe. Példák: *allochton, autochton, Melanchton* (helyesebb így: *Melanchthon*). A görög nyelv mindhárom hehezetes mássalhangzóját tartalmazza a *chthonophag* 'talajevő' műszó. Ilyesmikre is gondolhatott Hunfalvy Pál, amikor így írt az 1853-as Iliász-fordítás bevezetőjének LXVI. lapján: „...a hehentett bötükre nézve nagy nehézség mutatkozik, miután a magyar ejtés nem ismer hehentett *t*-t (ϑ, th) és *k*-t (χ, ch, kh). ...De a kényszerű szokásnak hódolván *th*-nak irtam a ϑ-t, és *kh*-nak a χ-t."

6. A kultúrát nem foghegyről vevő embernek, még ha nem is literátus a szó szűkebb értelmében (azaz nem literátor = irodalmár, tollforgató), aligha lehet mindegy, hogy kitesz-é egy literát, mondjuk egy *h*-t, és hova teszi. Az még lehet puszta sajtóhiba, nem értelemzavaró elírás, ha egyik hetilapunk 1988/6. számának 11. oldalán Thanatos helyett Tanathos „kaszál"; és *részint* az is lehet *error typi*, ha A Hét 1987/23. száma szerint kincses városunk kincse a *Cronica mundi* 1493-as lyoni kiadása (valójában: *három* példány a schedeli, Nürnbergben megjelent *Liber chronicarum* Alt-féle, szintén nürnbergi, *Das Buch der Chroniken* című fordításából); viszont éppenséggel *fogalomzavar*, nemcsak szedő- vagy helyesírási ügy Kronosz és Khronosz összetévesztése. Ha megengedik — persze sántító — hasonlattal élni: a khi nem kappa, miként a hiúz sem kapa. Kronosz és Khronosz legalább annyira távol van egymástól, mint az *egyelőre* és *egyenlőre*, tehát az ideiglenesség és az egyenlőség. Khronosz megfosztása a h-tól amolyan herélés. Aki magyar szövegben *idő* helyett *Kronoszt* ír, két — ha jól számoltunk, legfennebb két — valótlanságot szuggerál: azt, hogy létezik a görögben egy 'idő' jelentésű *kronosz* köznév, és azt, hogy az időt jelentő görög szó *k*-val kezdődik. Az utóbbi tévedés helyesírási, ill. kiejtési, az előbbi meg grammatikai, ill. jelentéstani. E tévedések fő gyökere, tárgyi alapoka az a véletlen, melynek folytán egy titán neve és az idő neve hasonlít. Ugyanilyen véletlen által gabalyodott össze a mitotikus sejtosztódás ismeretterjesztő tárgyalása a mítoszfogalommal (l. erről A Hét 1989/11, 8). Az ilyen fajtájú fogalomzavar kissé — karikírozva — olyanszerű, mintha azt írnók, hogy „a Terrán a terromegatermális terratogénia terribilis terret terremthet a terrolátriának". Ezek a *t*-kezdetű szavak nem rokonok, és néhányuk írása úgy hibás, hogy téves kapcsolást sugall. Tudniillik azt sugallja, hogy a teratogéniának, vagyis a szörnyképződésnek (ha ez teromegatermális, azaz a *therosz*, tehát *nyár* idején 20 C°-ot meghaladó átlaghőmérsékleten történik) és a thérolátriának, vagyis vadállatimádásnak szerves, tartalmi, belső kapcsolata van az „iskolázottan" Terrának mondott Földdel, továbbá egymással.

7. További hét *változat egy témára* (ha úgy tetszik: egy világi anatémára):

a) A 80-as évek egyik magyar versében díszeleg ez: NOUS MOURRONS TOUS INCONNUS. Nos, aki — „eredetien" — két R-rel kürtöli világgá ezt a csupa verzális, ejszen „omniuniverzálisnak" szánt „gallikumot", az ettől még számíthat rá, hogy meghallják miután vagy mielőtt meghal. Ámde *idő* helyett *Kronoszt* írni, mondani immáron olyannyira b a n á l i s, hogy nehéz őáltala a Parnasszusra fölkecmeregni.

b) Aki Idő helyett Kronoszt ír, megtakarít egy betűt, egy *h*-t, azonban így is kétszer hosszabb szót választ, lévén ő... választékos (netán tonzúrás hajviseletében is). Takarékosabb, aki a 11 betűs *szövetkezet*-et a tízbetűs *koperativá*-val cseréli föl.

c) *Kronosz* és *khronosz*, noha „csak" egy betűben különbözik, lényegileg annyira távol van egymástól, mint *kátrány* és *hátrány*, *kór* és *kor*, *korda* és *horda*. Ezen nem változtat az, hogy lehet „népetimologizálni" vagy szellemeskedve spekulálgatni, teszem azt imígy: „Kátrányba lépni hátrány; s az életkorral nő a kórok

száma, tehátlan minden koros egyén kóros; a horda pediglen kordában tart(andó), s végső fokon a *korda* a görög *khordé*-ra megy vissza, bár nem kordén" (ami igaz, de itt nem segít). Józanul persze a *kórus*t és a *hórát* sem keverjük össze, noha végső forrásuk ugyanaz a görög *khorosz*. Apropó! „*Korhelység* — hű, be autentikusan filozofikus magyar szó! Sokkalta csodásabb a görög *Kronos*znál, hiszen benne van az a megrészegítően, észbontóan alapvető vezérigazság, miszerint minden dolog *kor-* és *hely*beli, azaz téridőbeli. És a prométheuszi tűzlopás óriási tette is benne lappang, hiszen a nap egy *tűz*golyó, márpedig a korhely: naplopó." Talán a fenti, idézőjelbe rakott módon is elmélkedhetne, aki a világért se venné figyelembe, hogy a *korhely* a német *Chorherr* 'kanonok' magyarosítása, ennek előtagja révén pedig az említett *khorosz* 'kórus, tánc' késői utóda. Mindez azonban nem gátolhatja, hogy korhelytől közhelyhez jussunk.

d) A *helytelen* közhelyekről értekező tan — mondhatnók egy kicsit somolyogva — az *u*topológia része. A helytelen közhely voltaképp közhelytelenség. Valójában minden közhely *ab ovo* (óvó rendszabályozások ellenére) kifogás alá esik stilisztikailag, mivelhogy nem szép, még csak nem is kecses az elcsépeltség. Súlyosbítja a bajt, ha egy közhely nem is igaz. Márpedig nem éppen igaz, hogy Kronosz = Idő. Ezt a negatívumot az sem tünteti el, ha *Khronos*znak írjuk a „főtitán" nevét. Az sem lehet érv ilyen írásmód mellett, hogy a Francia Akadémia jóváhagyta a *posthume* szó h-val való írását, noha már jó ideje ismeretes, hogy annak etimonja nem *post humum*, hanem *postumus*. És miképp a magyar helyesírásra nem kötelező a Francia Akadémia szentesítése (tehát *posztumusz*-t írunk), úgy a franciák se fognak *chronique* helyett *cronique*-ot írni a magyar *krónika* és *krónikus* mintájára. Persze mind e megfontolás sem lehet akadálya annak, hogy valaki az idővel azonosítsa Kronoszt.

e) *Khronosz gar eumarész theosz* ('az idő szelíd isten'). Ez a tétel a tragédiaíró Szophoklésztől való, nem a hasonnevű tiranntustól, aki — magából kiindulva — az időt alkalmasint kegyetlen, zsarnoki istennek látta. Mindkét nézetben van igazság, valamint abban is, hogy az idő hol szelídít, hol zsarnokká tesz. Az utóbbi két jelenséget példázza a Kronosz nevű titán összeolvasztása az Idővel. Ez az összeolvasztás ugyanis, mely eleinte eredeti spekulációval törte át az illető hitrege viszonylag szűk, nem valami filozofikus horizontját, mára nagyon lapos közhellyé „szelídült", és mint ilyen néhol önkényúri erőszakossággal törekszik elnyomni az időről való mítoszmentes gondolkodást és a Kronosz-monda valódi ősi tartalmára vonatkozó tudományos igazságot. A mai racionalista, világosságra „esküszö" bölcseletnek nincs szüksége fogalmai mitizálására, sem korunk tudományos (köztük etimológiai) ismereteinek ignorálására. Ilyesmi nem használ neki (sem), hanem — többé-kevésbé — árt. Félreértés ne essék: nincs kifogásunk az ellen, hogy ihletett, eszmeébresztő esszéíró mítoszokból is merítsen (jól) — óhatatlanul utólagos beleértéssel, megbecsülve szellemi elődeinek ilyen irányú tapasztalatait.

e) A költőfilozófus Blaga szerint (l. Astra 1988/5) „minden metafizika bölcseleti eszközökkel továbbfejlesztett mítosz". Ez a vélemény túl általánosító, már csak azért is, mert éppen a mítosszal p o l e m i z á l v a lett önálló a filozófia, kezdve kiváltképp Hérakleitosszal, akinél az idő *(aión)* nem gyerekfaló monstrum, hanem játékkövekkel játszó gyermek. A görög mítoszt nyitott, változékony volta igen alkalmassá tette különféle értelmezésekre, feldolgozásokra. Francis Bacon például, miután hivatkozik Démokritoszra, aki „elsőként merte állítani az anyag örökkévalóságát", így interpretálja az Uranosz megcsonkításáról mesélő mondát: „Saturnus maga az anyag, mely megfosztotta apját minden nemzőképességtől, ugyanis az anyag összmennyisége örökké azonos". Bacon mellőzi Kronosznak időistenné nyilvánítását. Ha pedig feltámadna, jót mulatna azon, aki szerint már ő megmondotta: Kronosz eredetileg valahogy úgy időisten, ahogy „ózondús" a (szerencsére) szinte ózonmentes, ám városi szennyeződéstől is mentes erdei levegő. (Ilosvay Lajos a r ö v i d d e l születése előtt felfedezett ózonról még a múlt század végén, kísérleti alapon kétségbe vonta a csekély mértékű jelenlétét is a levegőben.)

f) A rózsának (mely az ózonnál végtelenül jobb szagú), a gyermekésznek, a népi eszmélkedésnek, népetimológiának stb. nem lehet megtiltani, hogy nyíljék-nyíladozzék. De költőnek — még ha oly üdvös is a *licentia poetica* és a tudós versírás — nem ajánlható, hogy ilyen sorokkal próbáljon nyíltnak, szabadnak, doctusnak, a görög mítoszok nyitottságát is értőnek tűnni: „Ez az idő olyan gonosz, / Nem hiába ő a Kronosz." Mai prózaírónak sem tanácsos egy-egy „Ó tempora, ó

Kronos" bedobásával bizonygatni klasszikusságát és a docensdoktori címhez való jussát. És végül a publicistának is érdemes őrizkednie attól, hogy ilyenszerű, olcsó „fogásokkal" kísérelje meg többnek látszani, mint „egyszerű újságírónak". — Több, jobb, szebb lesz-é egy szöveg üzenete, ha idő helyett Kronoszt mond? Aligha. Viszont lehet tőle „sejtelmesebb". Olykor azt sejteti, hogy a szerző mitológiai jártasságából akar ízelítőt adni — kétes sikerrel. Kívánatos, hogy a művészi becsvágyú írás (pl. esszé) „lebegéses többértelműsége" ne hányjon fittyet szolid tudományos megállapításoknak.

g) Nagyon helytelen volna Mikszáth Kálmán vagy J. W. Goethe nevét *h* nélkül írni, bár ez aligha sugallná az olvasónak, hogy nem a *Szent Péter esernyője*, ill. a *Götz von Berlichingen* szerzőjéről van szó. Aki az idő megszemélyesítése szándékával ír *Kronoszt* (*h* nélkül), az két fogalom, két igen különböző jelentésű görög szó összetévesztését is elköveti, ami nem bűn, de jobb elkerülni. Ha pedig egyesek komolytalan dolognak vélnék az ilyen „betűkkel való bíbelődést", maholnap tán akad köztük, aki teljes komolysággal fogja Mikszáth nevét Mixátnak írni. Persze tudva tudjuk: vannak időszerűbb kérdések. Kronoszszerűbbek?

Végső konklúziónk, hogy túl sokan írnak *Idő* helyett *Kronoszt*. De fogunk jobb Kronoszokat is élni.

HAJÓS JÓZSEF

CRONOS = TIMP?

(Rezumat)

Studiul porneşte de la frecvenţa identificării menţionate în titlu, frecvenţă pe care o ilustrează prin citate din scrieri autohtone. Se arată apoi vechimea de peste două milenii a confuziei bazate pe asemănarea fonică dintre Kronos şi Chronos, trecîndu-se în revistă o seamă de lucrări mitologice sau de altă natură (inclusiv „Adevăratul cod al manierelor elegante" publicat de A. Steinberg în 1890). La punctul 3 sînt înşirate, cronologic, enciclopedii şi lucrări de specialitate în care identificarea în cauză e trecută sub tăcere sau explicit respinsă. După un excurs etimologic privind istoricul încercărilor de derivare a celor două cuvinte greceşti, precum şi o mică incursiune de ordin ortografic, se trage concluzia că avem a face cu doi termeni diferiţi ca sens, origine şi pronunţare, care, deci, se cer scrişi diferit, confundarea lor fiind, pe lîngă un loc comun cam banal, o eroare.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

VIRÁG- ÉS NÖVÉNYNEVEK

E szócsoport vizsgálatához a „Romániai magyar nyelvjárások atlasza" kérdőfüzetében mintegy 50 kérdés szerepelt. A gyűjtött anyag egy bizonyos részének bemutatására már eddig is sort kerítettünk (lásd *orgonavirág, rózsa, vadrózsa, csalán, árvacsalán:* NyelvTan — 1980. 120 kk.; *muskátli:* NyIrK. XI [1966], 75). A gyűjtött anyagból további részleteket mutatunk be.[1]

Krizantém: *krizántin* (A:2, B:3—5, 8, C:3, D:1, 3, 5, E:7, 9, 10, G:2, I:1, 2, J:1—3, K:1, L:2, 4, 5, 7, 11, 13, 16, M:1, 2, 9, 10, 14, P:1, T:3, 4, 11, 13, U:6, 7), *krizán·tin* (R:2), *krizą́ntin* (M:7, 8, 13, 17, 18, N:3, 4, R:1, T:1, 2, 6—10, 16, 18, 19, U:1—6), *krizántìn* (D:6, F:10), *krizántin* (D:2, M:16), *krizàntin* (B:1, C:1, E:6, 8, 13, F:13, G:1, K:2—4, L:1, 5, 9, 10, 15, 17, 18, M:12, 15), *krezántin* (F:1), *krizántin* (F:2, 8, 12), *krizantin* (A:3, B:2), *krizánti*^{n} (L:8), *krizámtin!* (M:3), *krizàntę̈m* (K:5), *krizą̈ntin* (T:12), *krëzántin* (O:1, T:20), *krëzantin* (O:1), *krizsántin!* (B:7), *krizsàntin* (C:2), *grizántin!* (L:⟨19⟩), *krizántijom* (L:2), *krizánti!* (M:6), *krizsánt* (B:9, E:5), *krizsànt* (E:2, 3), *krezánt* (E:4), *krizánt* (M:4), *krizsán!* (E:1), *krę̈zánt* (B:10), *krizsánka!* (B:6),

katalin (F:5, 11),

katavirág (F:3),

ką̈tą̈linrózsa (L:14),

őszirózsą̈! (U:8), *őszirózsa* (F:7, 9, E:11), *ő*^{ü}*sziró*^{u}*zsa* (M:5), *ő̈ü̯szirόu̯zsa* (T:5), *ȍszirózsa* (L:19),

üremrózsa (L:6), *ürömr*^{u}*ōzsa* (M:17), *ürömrózsą̈ (T:11),*

krizàntin / *ȍ*^{ü}*szirózsa* ~ *ȍ̯szirózsa* ('nagy, fehérvirágú / apró, pirosvirágú' T:14),

ürömrō^{u}*zsa* / *krizántin* ('apró / nagy' L:12),

halatti virág / *kizántin* ('apró / nagy' L:3),

felę̈jcs / *krizàntin* (E:12, 'apró / nagy'),

nyári krizántin / *ő̈ü̯szi krizántin* (A:1),

— (F:4, N:1).

---

[1] A betűjelnek és indexszámnak megfelelő kutatópontok jegyzékét lásd NyIrK. X, 58.

A kérdés a kiskertekben általánosan elterjedt, a kérdezéskor éppen látható egyetlen, valamelyik Crysanthemumra vonatkozott. Éppen ezért az adott válaszokból nemigen lehet tudni, hogy a feljegyzett virágnév általában a fajtacsoport mindegyikére vonatkozik-e, vagy csak valamelyik egyedére. Olykor maguk az adatközlők hívták fel a figyelmet az apró virágú meg a nagy virágú fajtákra, elnevezésben is eltérő krizantémokra.

A bemutatott adatok alapján megállapítható, hogy a dísznövény neveként legnagyobb súllyal az irodalmi *krizantém*nak valamelyik nyelvjárási alakváltozata hallható: *krizántin, krizantin, krizánti, krezantin, krizántijom, krizsántin, krezánt, krizsánt, krizánt, krizsán, krizsánka.* E hangalakváltozatok közül leginkább elterjedt forma a valamennyi tájegységben hallható *krizántin.* A többi alakváltozatok — a szilágysági kutatópontokon egységesen, szóföldrajzi tömben jelentkező *krezánt, krizsánt* mellett — igen szórványosan, csupán egy-két kutatóponton bukkannak fel. Figyelmet érdemel a magyarsárosi kicsinyítő képzős *krizsánka* lexéma.

Az általánosan elterjedt *krizántin*-féle alakváltozatok között az elnevezés heteronimájaként feltűnik néhány mezőségi kutatóponton a személynévi eredetű *katalin, katavirág, katalinrózsa.* Nem köthető valamely nyelvjárási egységhez a belső-erdélyi nyelvjárások szélső kutatópontjain szórványosan jelentkező *őszirózsa* megnevezés sem. Ugyanez vonatkozik az *ürömrózsa* névre is. Az együttesen jelentkező nevek között olykor jelentéskülönbség áll be: *őszi rózsa / krizántin; ürömrózsa / krizántin; felejcs / krizántin, halotti virág / krizántin.* Máskor meg jelzős kapcsolat biztosítja a denotátum eltérő voltát. (Kalotaszegre lásd még Péntek—Szabó, *Ember és növényvilág.* 219.) Az északi és déli csángóban sem a dísznövényt, sem a nevét nem ismerik.

Tátika: *tátogatò* (M:15, T:3, 11), *tátogatóu̯* (A:1, M:9), *tátogatǫ̈* (T:13), *tátogató* (F:9), *tátagató* (L:18), *t̬á̬t̬oga t̬ō*ᵘ (M:15), *tátogatǭu̯* (M:6), *tátogatou̯* (M:10); — *tátogòu̯* (A:3, B:1, 2, E:11, J:1), *tátogó* (I:1, O:1), *tátogóu̯* (B:8, D:3, E:1, 5, 9, 10, P:1, D:1, J:3, O:2), *tàtogo* (L:17), *tátogo* (C:1, 2), *tàtogǫ* (E:13), *tát̬ogóu̯* (D:2), *tátogǫ́u̯* (D:6), *tátogǫ̀u̯* (D:4), *tátogǫ̀*ᵘ (E:3), *t̬á̬t̬ogòu̯* (A:2), *tátogo*ᵘ (B:4), *tátagò* (J:2), *tátago* (L:6); — *tá̬toktatò* (M:8, U:5), *tá̬toktató*ᵘ (M:7, T:9), *tá̬toktạtu̯ō* (M:17, N:4), *tátoktató* (M:14),

tátoktató (T:18), *tátoktatọ́* (M:13), *tátoktatụo* (U:6), *tátoktatọ̈* (T:13), *tátoktatọ̀* (T:4), *tátoktatọ̀* (N:3, T:19), *tátoktatò* (U:8), *tátoktatọ* (G:2, T:19), *tátoktato* (T:14), *tátoktato* (T:6), *tátoktatō*^{u} (U:3), *tátoktatọ́ụ* (T:2), *tátoktatọ́*^{u} (T:10), *tátoktatòụ* (T:16), *tátoktatò*^{u} (M:18), *tátoktato*^{u} (M:12), *tátoktatuò* (T:12), *tátoktatụō* (U:7), *tátoktatọ̈*^{ü} (T:8), *tátoktatọ́* (U:1); — *tátóka* (L:7, 8, 12), *tátóụka* (B:10, E:4, M:4, T:5), *tátò*^{u}*ka* (E:2, M:5), *tátóka* (G:1, L:2), *tátọ̀ka* (T:17), *tátòka* (R:1), *tátòka* (R:2), *tàtòka* (K:5), *tátika* (M:2), *tátika* (D:5, K:3); — *tátingò* (E:12, L:2, 10), *tátingo* (F:12, L:6), *tátintò* (C:3, F:7, 10, M:1), *tátintọ̀* (B:6, K:4, L:14), *tátinto* (E:7, F:6, 13, K:1, L:9, 13, 15), *tàtinto* (F:2, 11, L:1, 19), *tátintó* (F:6), *tátintọ* (L:4), *tátinto* (F:8), *tátintu* (F:3), *tátingō* (L:3), *tátingó* (L:11), *tátingọ́* (U:1), *tátingō*^{u} (B:5), *tátọ̀*^{u}*ka* ~ *tátọ̈*^{ü}*ka* (T:7), *tátọ́uka* (B:9),

oroszlánszáj (B:3, K:3, T:13, 20), *oroszlánszá!* (M:3), *oroszlánszáj* (T:1, U:1), *oroszlánszàj* (F:5), *oroszlánszàj* (F:4),

szamárszáj (E:8),

tátinkooroszlány! (F:1),

libaszáj (I:2),

tátoccáju virág (N:2), *tátotszáj* (B:7),

szájò^{u}*ka* (R:2),

szivvirág (U:6),

szivecskę (U:4),

foksëni virág (N:2)

pápogò ~ *pápogo* (L:5), *páppog*^{u}*o* ~ *páffog*^{u}*o virág* (N:1),

gura lęului (H:1).

A felsorakoztatott adatok bizonyítják, hogy a dísznövény neveként a kutatott terület igen nagy részén a *tát* ige valamelyik származékát találjuk: *tátika, tátóka, tátogó, tátogató, tátoktató, tátintó, tátingó*. Érdekes megfigyelni, hogy e képzett formák — több-kevesebb kivétellel — nem keverten, váltakozva fordulnak elő, hanem meghatározott nyelvjárásterülethez kötötten. A *tátogó* a szamosháti, érmelléki, bihari, bánsági, szilágysági és kalotaszegi nyelvjárásra jellemző, ami nem jelenti azt, hogy e területen belül egy-két kutatóponton fel ne bukkanna a *tátika*, a Szilágyságban a *tátóka* is. A mezőségi nyelvjárásban, valamint Lápos és Kővár vidékén a virágnév az esetek nagy többségében *tátintó, tátingó* alakú; ezt a szóföldrajzi tömböt veszi körül a keleti és nyugati széleken

ismét a *tátóka*. Keletre, a székely nyelvjárásban csaknem mindenütt a *tátoktató* forma hallható.

A többi elnevezés szórványosan, csupán néhány kutatóponton bukkan fel, és egy bizonyos elnevezéstípust képvisel. Ilyen az *oroszlánszáj, szamárszáj, libaszáj,* illetőleg *tátottszáj, tátottszájú virág, szájóka.* Típus szempontjából az előbbibe tartozik az északi csángóban a román eredetű *gura leului* (RK. 163), vagy az orbai székely tájszólásbeli *szívecske, szívvirág* is. A bogdánfalvi *páppogó* ~ *páffogó* név pedig hangutánzó eredetű lehet.

Ibolya: *iboja* (A:1—3, B:2, 4—10, C:2, D:1—3, 5, E:1, 2, 5—7, 9—13, F:2, 5—7, 9, 10, 12, 13, I:1, 2, J:1, 3, K:1—5, L:1, 7—11, 14, 18, M:5, O:1, 2, P:1, T:4, 17), *iboja̯* (B:1, 3, C:1, 3, D:4, 6, E:4, 8, 10, F:8, G:2, K:4, L:13, M:9, 13, N:4, T:8, 19, U:7), *ibolya* (R:2), *iboȷ̀a* (F:1, G:1, L:5, 16, M:4, 10, 15, T:3, 7, 13, 14), *ibòja* (L:3, 6, M:12, R:1, T:11), *iboȷ̀a̯* (L:4, 16, M:3, N:3, T:6, 16, [20], U:1, 4), *ibòȷ̀a̯* (M:14, T:9), *ibolya* (F:4, 11, 12, M:5, 12, T:3, 4), *ibolya̯* (M:8, T:12, U:3), *ibojja̯* (M:2, 17, T:19, U:6), *ibòjja̯* (M:1, T:1, 10, U:2, 5), *ibòȷ̀a* (T:5), *ibóȷ̀a* (F:3, 9), *ibo̯ja* (J:2, L:2), *ibaja* (L:6), *ibojka* (M:10), *ibòjja̯cska̯* (T:10),

kékiboȷ̀a̯ (T:18), *kę̀kibo̯ja* (L:10), *kẽkibolya* (M:6), *kẽkibolya̯* (M:7), *kę̀kibojja* (M:18), *kię̀kiboja̯* (T:12),

vijola (E:3, 10, T:3), *vijala* (L:2, 15, 17, 19), *vija̯la* (L:18) *vijal·la* (R:2),

kékvijola (L:12),

szënkucka̯ (T:20),

kikirina (F:13),

bę̣rëk! (N:2),

toporá̯sź (N:1), *taparàs* (U:8),

viorę̣lvirág (H:1).

Ismeretes, hogy az *ibolya* a latin eredetű *viola* elkülönült változata, s a *viola* még a XIX. században is lehetett 'ibolya' jelentésű (TESz.). Ezt a jelenséget bizonyos mértékig tükrözik az erdélyi magyar nyelvjárások is, amennyiben az általánosan használt *ibolya,* olykor *kékibolya* név mellett, főleg a Kis-Küküllő vidékén 'ibolya' jelentésben feltűnik a *vijola* ~ *vijala* is. Szükséges megjegyeznünk, hogy a *j*-ző *iboja* adatok között sok esetben *ly*-ező, tehát *ibolya* hangalakváltozatokat is találunk, ott is, ahol a nyelvjárás egyébként nem *ly*-ező. A moldvai csángóban az *ibolya* név

hiányzik, helyette itt s román eredetű *toporás* és *viorelvirág* hallható (RK. 383, 404).

Viola: *vijola* (A:1, 3, B:1—10, C:1, 2, D:1, 4—6, E:1—3, 5, 6, 9—13), F:1—5, 8, 9, I:2, J:1, 3, K:2, L:1, 6, 12, M:4—6, 12, 15, O:1, 2, P:1, R:1, T:3—5, 7, 9, 11, 13), *vijolą* (A:2, D:2, 3, E:4, 8, G:2, L:3, M:2, 3, 7—10, 13, 16—18, N:3, 4, T:1, 2, 8, 10, 12, 16, 18, 19, U:1—3, 5, 7), *vijolla* (F:13, L:9, 11), *vijollą* (N:1, T:6, U:4, 6) *vijọla* (E:7, F:10, K:5, L:6, 9), *vijala* (C:3, F:6, 7, 10—12, G:1, K:3, L:1—3, 5, 7, 10, 11, 14, 15, 17, 19, M:1), *vijalą* (K:4), *vijąla* (L:13, 18), *vijąlą* (L:4, 16), *vijòla* (L:5), *vijalla* (R:2), *vijąllą* (N:2); — *viloja* (M:5, O:1, T:20), *viloją* (M:14),

tęjęs iloja! (U:8), *tejęs vijola* (K:1),

bőcsüvijola (T:14),

lafkòụ (T:17),

— (H:1).

A kiskertekben illatozó virág neve az egyetlen krizbai adat *(lafkó)* kivételével a kutatott terület egészén *viola*, illetőleg ennek valamely ikerítéses *(vijolla)*, hangátvetéses *(viloja)*, *a*-zó *(vijala)* hangalakváltozata. Minthogy a több színváltozatú virág közül jól elkülöníthetők az egyszerű meg a telt virágú formák, mindkettőre külön rákérdeztünk. A beszédhelyzetből természetszerűen adódott, hogy melyik virágról van szó, emiatt sok esetben csak a megkülönböztetést biztosító jelzőt kaptuk válaszul.

Patkonca viola: *patkanca* (E:6, 7, F:5—7, 10, 12, K:2, 3, 5, L:1—3, 5, 7—11, 13—16, 18, 19), *patkanca* (L:12), *patkancą* (K:4, L:4, 6, M:1, T:2), *patkąnca* (F:8), *patkonca* (E:9—13, M:4—6, 9, 12, 15, T:3, 4, 7, 11, 13), *patkoncą* (M:16), *patkoncą* (E:8, G:2, M:3, 10, 14, T:12), *patkąnca* (L:17); — *patkoną* (T:19, U:5), *packona* (T:14, 17, U:7), *packoną* (M:1, 8, 17, T:9, 16, 18, U:1, 3, 6), *packọną* (T:10), *packąną* (T:1), *packonyą* (U:2), *paszkanca* (F:9), *pakkanca* (F:11, 13), *paszkonyą* (U:4), *potkocą* (K:4), *bakkanca* (G:1).

fattyu (A:2, 3, B:3, 5—10; C:3, D:1—3, 5, E:2—5, F:2, I:2, J:2), *fattyu* (B:4), *fattyù* (D:6),

szimpla vijola (A:1, I:1, J:1, 3, O:2, P:1), *szimpla viloja* (O:1),

bakvijola (E:1, F:3, R:1), *bakvijolą* (M:7, 13, 18, N:4), *bakvijąllą* (N:2), *bakvijollą* (T:6),

bąk tęjęs iloją (U:8),

rétetlen vijola (C:1), *rẹ̈tetlen vijola* (C:2),
simmạ vijolạ (M:8),
vadvijolla (N:1),
telyetlen vijạlla (R:2),
tẹjẹs vijola! (K:1),
nyári viloja (T:20),
— (B:2, D:4, F:7, H:1, N:3),

Csokros viola: *csokros vijola* (F:13, L:12, M:4—6, 15), *csokros vijolạ* (G:2, L:8, M:2, 3, 7, 18, T:16, U:1, 5), *csokros vijollạ* (T:6, U:4), *csokras vijala* (F:7, L:1, 5, 7), *csọkras vijọla* (K:5, L:13), *csakras vijala* (F:9, G:1, K:4, L:10, 14, 15, 19, M:1), *csạkras vijala* (F:12, L:2, 17), *csukros vijola* (K:1, M:9, 12, R:1, T:3—5, 7, 9, 11, U:7), *csukros vijọlạ* (M:8, 10, 13, 14, 16, 17, T:2, 8, 10, 12, 13, 19, U:3), *csukros vijollạ* (U:6), *csokras vijolla* (L:9), *csọkros vijolạ* (T:19), *csọkrọs vijalla* (L:11), *csokras vijọla* (L:18), *csokras vijala* (L:3), *csọkras vijola* (L:6), *csọkras vijạlạ* (L:16), *csakras vijạlạ* (L:4), *csukros vijạllạ* (N:2), *csokras vijala* (F:11), *csukras vijala* (F:6), *csukras vijala* (F:10),

csokros tẹjẹs ilojạ (U:8),
csukrozs bőcsüvijọla (T:14),
csukros lafkọ̈u (T:17),

dupla vijola (A:1, O:1, 2, P:1), *dufla vijola* (I:1, O:1), *dufla viloja* (O:1),

rites vijola (A:2, B:10, E:1, 5), *rẹ̈tes vijola* (C:2), *rẹ̈tes vijola* (C:1), *rítẹs vijola* (E:3), *réịtẹs vijola* (B:1), *réịtes vijola* (B:4), *rịẽtes vijola* (B:9), *rịẽtẹs vijola* (B:8), *rịẽtes vijola* (E:4),

tejes vijola (A:3, B:5—7, D:1, 3, 4, F:6, E:9, 11—13, F:3), *tejes vijolạ* (E:8, 10), *tèjjes vijola* (D:5, E:7), *tejes vijala* (C:3), *tejẹs vijola* (K:2), *tẹjẹs vijolạ* (U:2), *tẹjẹs vijola* (E:2), *tejezs vijola!* (F:1), *telyes vijọlla* (R:2),

rózsàs vijalạ (K:3),
nyụ̈östiẹ̈n vijola (N:4),
tömöt vijola (B:6, 7:1),
tőtet vijola (F:8), *tőtẹt vijola* (F:2),
vijola (F:5), *vijola* (T:1).
— (B:2, H:1, I:2, N:3, T:20).

A fenti adatok szembeállításából kiviláglik, hogy a megkülönböztető jelző a szamosháti, az érmelléki meg a szilágysági nyelvjárásban: *fattyú*

(viola) / *rétes* (viola), a bihari és a tőle távolabb eső Lápos—Kővár vidéki nyelvjárásban: *fattyú* (viola) / *tejes* (viola), a bánsági nyelvjárásokban: *szimpla* (viola) / *dupla* ~ *dufla* (viola), a kalotaszegi nyelvjárásban és a vele szomszédos Kolozsvár környéki mezőségi kutatópontokon: *patkonca* (viola) / *tejes* (viola), a mezőségi nyelvjárás további részein, valamint a marosszéki, csíki és gyergyói székely nyelvjárás kutatópontjainak többségén: *patkanca* (viola) / *csokros* (viola), ugyanez hallható némi hangtani eltéréssel Háromszéken is: *packona* (viola) / *csokros* (viola).

A megkülönböztetésnek további esetei már nem valamely nagyobb nyelvjárási egységben, hanem csupán egy-két, vagy néhány kutatóponton hallhatók; így a máramarosi két kutatóponton: *rétetlen* (viola) / *rétes* (viola), Bélfenyéren: *fattyú* (viola) / *tömött* (viola), Ágyán: *szimpla* (viola) / *tömött* (viola), Lozsádon: *telyetlen* (viola) / *telyes* (viola), egymástól távol eső kutatópontokon, mint Csernakeresztúron (bukovinai székelyek), Tacson, Zetelakán, Lövétén, a moldvai Pusztinán, Székelyzsomboron: *bak* (viola) / *csokros* (viola), a moldvai Diószegen: *bak* (tejesiloja) / *csokros* (tejesiloja), Menaságon: *bak* (viola) / *nőstény* (viola), Csíkjenőfalván: *simma* (viola) / *csokros* (viola), Torockón: *patkanca* (viola) / *rózsás* (viola), Mezőveresegyházán: *patkanca* (viola) / *töltött* (viola), Szásznyíresen: *fattyú* (viola) / *töltött* (viola).

Székfűvirág: *szikfű* (A:2, 3, D:3, 5, E:3, 5), *szi̯kfű* (D:1), *szikfù* (F:7), *szi̯kfü* (T:10), *székfü* (M:15), *szę̯kfü* (T:11), *széi̯kfü* (B:1), *szę̯i̯kfü* (M:10), *székfüvirág* (B:6, E:7, G:2, L:3, 9, 11, 12, M:3, 8, T:3), *székfüvirág* (M:2), *székfüvirą́g* (M:18, T:9), *szę̯kfüvirą́g* (T:19, U:3—5), *szę̯kfüvirág* (F:3, T:4), *szëkfüvirą́g* (M:17, T:1, 13), *szę̯kfüvirág* (L:2, U:7), *szekfüvirág* (K:2, L:5, 7, 13), *széikfüvirág* (B:7, E:10, M:5, 12), *szikfüvirág* (B:3, 10, C:3, D:4, E:1, 4, F:6, J:1), *szi̯ékfüvirág* (B:2), *szę̯ikfüvirą́g* (T:17), *szę̯i̯kfüvirág* (M:4), *szi̯ę̯kfüvirą́g* (B:9), *szi̯ę̯kfüvirág* (N:4), *szię̯kfüvirág* (T:12), *szię̯kfüvirág* (U:6), *szę̯ékfüvirág* (M:6), *szikfűvirág* (D:2), *székfùvirág* (I:2), *szę̯kfüvirág* (M:16), *szę̯kfüvirą́g* (U:1), *szëkfüvirą́g* (T:18), *szę̯kfüvirą́g* (T:16), *szekfüvirà̧g* (K:4), *szę̯kfüvirág* (G:1, L:4, 16), *széikfüvirą́g* (T:2), *széi̯kfüvirą́g* (E:9, T:7), *szę̯kfüvirà̧g* (L:17),

kamilla (E:9, 11—13, F:1, 5, K:1, L:4, 15, 17, M:8, O:2, P:1), *kamil·la* (R:2), *kamilla* (E:8, M:9, 14, N:3, U:2), *kamila* (C:1, 2, J:3), *kamẽlla* (M:7, T:8), *kamila* (M:13), *kramila!* (A:1), *kamilija* (F:9), *kamillija* (L:18),

kamillavirág (D:6), *kamillạvirág* (M:1),

kamillafü (I:1),

romanyica (F:5), L:6), *rumë̯nyicạ* (N:2), *rumunyica* (F:8), *ruminica* (H:7), *romịnicạ* (U:8), *romë̯nyica* (F:11), *romonyica* (F:2), *rë̯më̯nyica* (L:19), *romonyicạ* (E:6),

ʲédëszromë̯nyicạ (N:1),

musacịë̯l (T:20), *musë̯cë̄l* (T:5), *musacë̯l* (K:5),

tejagaZ (B:5),

tẹjaburjàny (F:13),

alamabűzü (R:1).

A felsorakoztatott adatok szerint tehát a növény neveként ezeket a lexémákat találjuk: ***székfű (székfűvirág), kamilla (kamillavirág), romonyica (édesromenyica), musacél, teagaz, teaburján, almabűzű.*** E nevek között legelterjedtebb a ***székfű, székfűvirág,*** mely a moldvai csángó kivételével hozzátartozik valamennyi erdélyi tájegység szókincséhez, sőt a szamosháti, az érmelléki, bihari és a szilágysági nyelvjárásban kizárólagos. Ezt az egységes képet szakítja meg a többi nyelvjárásterületeken: a mezőségi és a székely nyelvjárásban a több-kevesebb gyakorisággal szinonimaként vagy váltakozó heteronimaként felbukkanó *kamilla.* A mezőségi nyelvjárásban még tarkábbá teszi a szóföldrajzi képet a románból átvett *romonyica* (RK. 339), mely név a moldvai csángóban általános. A többi elnevezés csak egy-két faluban hallható; ilyen a román eredetű *musacél* (RK. 269), vagy ilyenek az olyan belső keletkezésű szavak, mint a *teagaz, teaburján* és a csernakeresztúri (bukovinai székely) nyelvjárásban hallható *almabűzű* név. Ez utóbbi keletkezésének szemléleti alapja ugyanaz, mint a *kamilla* szó eredetijének (TESz. *kamilla* a.).

Kikerics: *kikirics* (B:3, E:6—8, 10, F:9, O:2, T:11), *kikerics* (4:4), *kökörics* (B:4), *kükœrcs* (R:1), *kükǜr·csö̀* (R:2), *kükö̀rcsö* (D:3),

öszi kikirics (L:1), *őszi kikirics* (U:1), *őszi kikerics* (T:6), *ő̯ü̯szi kikirics* (T:5), *ȫᵘszi kikirics* (T:1), *üö̀szi kikerics* (T:12),

kökö̀rcsin (A:3, B:6, D:4), *kökörcsiny* (B:2), *kökörcsin* (B:1), *kökőrcsiny* (D:2), *kö̯kö̯̀rcsin* (K:4), *kœkœrcsin* (L:17),

ő̯ü̯szi kökörcsin (E:2), *őszi kökèrcsin* (C:3), *ő̯ü̯szi kökőrcsin* (B:10), *őᵘszi kökö̀rcsin* (B:7), *ő̯ü̯szi kökö̀rcsiny* (B:5),

mezeji kökörcsin (E:2),

ŏszikę (T:10, 19, U:5), *őszikę* (T:14, 18), *ő^{a}szikę* (T:9), *őüszikę* (T:16), *ŏüszikę* (T:17), *őszikę́* ~ *őzikę!* (E:12), *üőszike* (U:7),

őszivirág (K:1, 3), *ŏüszivirág* (B:8, D:6, E:3), *őszivirą́g* (U:4), *ŏszivirág* (U:2), *őüszivirág* (E:9), *üőszivirág* (T:20), *öüszivirág* (E:4), *űszivirág* (E:1),

őszi kakasmandiko (F:12), *ŏszi kokasmandikǫ̀* (E:8), *őszi kakasmandlikó!* (F:7), *őszi kokasmandikǫ* (E:13),

ászpą (F:10),

zászpǫvirág ~ *szászkǫvirág* (F:6),

brinduska (C:1, 2), *bëndrusa* (P:1),

lokk (D:1),

őüszilok (B:9), *őüszilukk* (E:5),

guzsàjvirág (L:8, 12, M:1), *guzsajvirág* (T:3), *guzsàjvirą́g* (T:13),

guzsàjüllǒ^{a} (M:5, 13) *guzsàjüllő^{a}* (M:7, T:2), *guzsajüllǫ̃* (M:15), *guzsajüllöü* (M:10), *guzsą̀jüllǫ̀^{a}* (T:8), *guzsą̀jüllő^{a}* (M:16), *guzsàjüllö^{a}* (T:7), *guzsajüllǒü* (M:12); — *guzsàjütöü!* (M:4), *guzsą̀jütǒ* (T:10),

kigyóvirág (I:1), *kigyòvirág* (F:3), *kigyovirág* (F:8), *kìgyovirà̀g* (L:19),

kigyohagyma (L:2), *kígyóhagyma* (L:11), *kigyohagyma* (F:1, 2), *kigyòhagyma* (L:5), *kidzsohadzsma* (F:8), *kényóhajma* (O:1),

nünü (M:12),

fęcskęvirág (N:2),

gyufavirág (G:2),

hàrmatvirág (U:3),

hõ^{u}virą́g! (U:3),

bikącsök (T:2),

kukukvirág (G:1),

sàrjuvirą́g (M:18),

sę̈rkęvirą́g (M:17),

tętüvirą́g (U:6), *tetǜvirág* (T:11),

sillinkhagyma (I:2),

vàrjuhagymą (N:3), *vą̀rjuhagyma* (U:8),

vathagyma (K:5),

őüszi csücsörke (J:1),

őüszi kankóu (E:11),

vą̀rjuzą́szpą (M:8),

kakasüllő̈ᵘ (M:14), *kakasüllő̈* (T:14),
sztyę̣rę̣gajë (F:4),
kukukkendő̈ü̯ (M:6),
basza̯kurti (M:2),
gamboldàl (J:2),
csicsó̯nę̀! (T:4),
cintorija̯ (L:16),
omijàG (K:2),
— (A:1, 2, D:5, F:11, 13, H:1, L:2—4, 6, 7, 10, 13—15, 18, M:3).

Az adatokból a réteken, kaszálókon gyakori, ősszel nyíló, lilás virágú növény elnevezéseinek sokféleségét, igen erős tagoltságát tapasztalhatjuk. A seregnyi névnek oka talán a növényismeret bizonytalanságában és abban keresendő, hogy a növénynek egy-egy populációjából igen gazdag alakkör rekonstruálható, s így más-más növénnyel és növénynévvel összefüggésbe hozható, és a kérdezés során felcserélhető. Alkalmasint ez volt az oka, hogy az adatokat az MNyA. nem térképezte, bár a kérdőfüzetben ilyen kérdés szerepelt. Felsorakoztatásuk mégis tanulságos.

Az adatok között elkülöníthetők olyanok, amelyek nagyobb területen hallhatók, azzal szemben, hogy sok név csupán egy-két kutatóponton bukkan fel. Még a nagyobb területen élő nevek sem különülnek el meghúzható szóföldrajzi határok között, mégis egyikük-másikuk előfordulása, gyakorisági szempont alapján is, bizonyos tájegységhez köthető. A *kökörcsin, kikerics* nevek sűrűbben a Szamosháton, Lápos—Kővár vidékén, valamint Biharban fordulnak elő, de elszórtan, olykor elszigetelt adatként, felbukkannak a tájegységek mindegyikében. Az udvarhelyszéki nyelvjárásra a *guzsalyülő*, a háromszékire az *őszike, őszivirág* a jellemző. Az utóbbiak felbukkannak Kalotaszegen és a Szilágyságban is. A *kígyóhagyma, kígyóvirág* név főleg a mezőségi nyelvjárásban gyakori. A többi név legtöbbjének egyszeri előfordulása, a nagyarányú tagoltság, szóföldrajzi elemzést nem, csak a növénynevek típus szerinti csoportosítását teszi lehetővé. Ezek között néhány román átvétel is található: *brindusa, omijág, szteregája* (RK. 78, 282, 366).

Kankalin: *kankalin* (D:6, M:3, T:18), *kankalina* (L:5); — *kankóu̯si* (M:4),

szenygyörgyvirág (F:10, K:1), *szenygyȍrvirág* (E:7, 12), *szȍnygyȍrvirág* (E:9), *szenygyörvirág* (:10), *szẹnygyȍrgyvirȁg* (K:5), *szẹnygyörgyvirȁg* (E:13), *szenygyörgyi virág* (K:3), *szënygyȍrgyivirạ́g* (U:3), *szënygyȍrvirạ́g* (N:1),

szënygyörgy (E:11),

kukukvirȁg (K:2), *kukukvirág* (G:2, M:1), *kukukvirạ́g* (N:3, U:2, 5, 6), *kukukvirȃg* (U:8), *kakukvirág* (F:3),

kukukfü (M:2),

kásavirág (B:5, 7, D:2, E:1, 2, 5, L:12, M:6, 9, 10), *kạ́savirạ́g* (T:4, 16), *kásạvirág* (E:3, M:16, T:20), *kạ́sạvirạ́g* (M:7, T:10), *kàsavirȁg* (C:2), *kásọvirág* (C:3), *kàsavirȁg* (C:1), *kášavirág* (B:2), *kàsạvirág* (J:2),

sárgakásavirág (D:3, T:14), *sárgakạ́savirȃg* (T:17),

bạ́rạ́nvirạ́g (T:8), *bàránvirȁg* (F:2),

bạ́rạ́nlạ́b (M:17, N:2, T:1),

békạvirág (L:14), *bȅkavirág* (L:16), *bikavirág* (A:2), *biȅkạvirạ́g* (U:7),

sárgavirág (B:9), *sárgọvirág* (F:13),

marcivirạ́g (M:18),

barạ́tvirág (N:4),

barạ́tkásạ (T:2),

kakạsvirạ́g (M:8), *kakạskạvirág* (T:19),

cigánvirág (M:12),

cigànpitarȁjto (L:19),

cigámpicsạ (F:6),

paptökë (F:8),

isten·kása (R:2),

gọ́ujahír (B:10),

gòjalạ́b (R:1),

tehencsics (T:3),

macskalạ́b (T:9),

sárkelep (D:5), *sárkelet!* (B:8),

szȅmzijȅmjë (F:5), *szùznyȁn* (K:5),

— (A:1, 3, B:1, 3, 4, D:1, 4, F:1, 4, 7, 11, G:1, E:4, 6, 8, I:1, 2, J:1, 3, H:1, K:4, L:1, 2, 4, 6, 8—11, 13, 15, 17, 18, M:4, 5, O:1, 2, P:1, T:6, 7, 11—13, U:1, 4),

A fenti koratavaszi virág a kutatott terület egy részén ismeretlen, illetőleg az ott élő lakosság növénynévismerete hiányos. Így a szamosháti, néhány bihari, az összes bánsági és délkelet-mezőségi meg a vele érintkező nyugat-marosszéki kutatópontokon nem kaptunk a kérdésre feleletet. A virág neve így is szóföldrajzilag eléggé tagolt, s a neveknek csak egy része csoportosul többé-kevésbé kirajzolódó szóföldrajzi tömbbe. A köznyelvi *kankalin* név csupán néhány, egymástól távol eső kutatóponton bukkan fel. Két elterjedtebb elnevezés a *szentgyörgyvirág* meg a *kásavirág (sárga kásavirág, sárgavirág)*. Az előbbi, a *szentgyörgyvirág* általános a kalotaszegi nyelvjárásban (l. még Péntek—Szabó *i. m.* 273), és sűrűn előfordul a mezőségi nyelvjárás nyugati kutatópontjain. A *sárgavirág* névnek két góca különíthető el a kutatott területen: az egyik a mármarosi—Kővár vidéki—szilágysági kutatópontok köre, a másik ettől távol, az udvarhelyszéki—háromszéki kutatópontok többsége. Ez a csoportosulás nem zárja ki azonban, hogy például a *szentgyörgyvirág* ne bukkanna fel a moldvai csángó Bogdánfalván, vagy a *kásavirág* a Fekete-Körös völgyi Tárkányban is. Nagyobb számban fordul elő még a *bárányláb* Csíkban, a *kakukvirág* Gyergyóban, de ugyanezek a nevek felbukkannak Szásznyíresen, illetőleg Magyardécsén és Tordatúron is. A többi elnevezést csupán egy-két kutatóponton jegyeztük fel, köztük a román eredetű *szemzijemje, szuznyán* szót (RK. 357).

Hóvirág: *hóvirág* (C:3, E:7, 12, F:3, 6, 9, 10, G:1, I:1, 2, L:3, 8, 14, M:1, 3, 12, 15, T:18), *hóvirą́g* (M:8, N:3, U:1, 4), *hòvirág* (F:12, J:2, L:2, T:11), *hòvirȁg* (F:13 K:2, 5, L:10, 19), *họ̀virág* (E:8, T:4), *họ̀virą́g* (T:8, 13), *h^{u}óvirág* (T:20), *hovirág* (L:6, 9, 13, 16), *hovirȧg* (C:2, F:1, 5, 8), *hovirȁg* (E:6, F:2, 4, 11, L:1, 5, R:2), *hōvirág* (B:7, G:2, L:11, 12, M:14, O:2, T:14), *hōvirȧg* (M:2), *hōvirą́g* (M:17, 18, T:9, 19, U:5), *hóu̯virág* (A:1, E:10, 11, T:5), *hó^{u}virág* (J:3, P:1), *hòu̯virág* (B:2, E:3, J:1) *họ̀u̯virág* (A:2, B:10, D:2—4, M:9), *hou̯virág* (D:5, E:5, 9), *họu̯virág* (A:3, B:5, E:1), *hōu̯virág* (B:4, 8, E:4, M:4, 10, O:2), *hō^{u}virą́g* (M:7, 13, T:1, U:2, 3), *h^{u}ōvirą́g* (N:4, U:6, 7), *hóviráG* (L:15), *họ́virág* (L:7), *họ̀virȁg* (E:13), *hòvirą́g* (T:6), *họ̀virą́g* (R:1), *hóu̯virą́g* (T:16), *hóu̯virág* (D:1), *họ́u̯virág* (B:3), *haọ́virág* (B:9), *hò^{u}virág* (M:5), *họu̯virą́g* (T:2), *hou̯virág* (B:1), *ho^{u}virág* (T:3), *huovirą́g* (T:12), *họ̄u̯virág* (E:2), *hō^{u}virág* (M:6), *hẹ̀virą́g* (T:10), *hẹ̈virág* ~ *họ̄virág* (T:7),

bikavirág! (B:6, 7),
klakacér ~ *lakacér* (F:7),
havadi (M:16),
hazuga (K:1),
màrcijusvirág (K:4),
túróvirág (L:3, 18), *turoviràg* (L:17), *túróvirág* (M:13),
lickus (K:3),
gyuocsvirág (T:20),
gyǫ̀ᵘcsika (T:17),
gyócséj (T:18), *gyijocsël* (U:8), *g'iocsel* (H:1).

Kora tavaszi erdei virág neveként a moldvai csángó kivételével a *hóvirág* átfogja a kutatott terület egészét, s csak szórványosan bukkan fel néhány kutatóponton ettől eltérő név. Ezek között mint szokatlant kell említenünk a *békavirág* nevet, hiszen ez a név általában valamilyen sárga színű virág neveként él. Ezzel szemben természetes névadásként hallható a Küküllők vidékén a *túróvirág*. Hasonló magyar alakulás még a *hazuga* (Györgyfalva), a *havadi* (Fiatfalva), a *márciusvirág* (Miriszló). A román eredetű *gyiocsel* (RK. 168) alak néhány esetben népetimológiás változást szenvedett a szintén fehér *gyolcs* szó hatására: *gyócsvirág*. A tacsi *klakacér* ~ *lakacér* szintén a románból való, a román *clacaṭăl* átvétele (Péntek—Szabó *i. m.* 236).

Szarkaláb: *szàrkaláb* (A:1—3, B:3, 4, 8—10, D:1, 3, 5, L:7, 14, O:2, P:1, T:5, 11), *szarkaláb* (B:1, D:2, 4, 6, E:2, 3, 5, 10, 11, I:1, 2, J:1, K:1, O:2), *szarkalàb* (C:2, F:4), *szàrka·láb* (R:2), *szarkaláb* (F:10, T:14), *szàrkaláb* (M:13, N:4, T:6), *szarkalàb* (L:9), *szàrkaláb* (U:7), *szarkaláb* (M:7), *szàrkaláb* (T:16), *szàrkaláb* (M:16), *szàrkaláb* (T:8), *carkaláb* (F:12), *carkalàb* (F:8),

szarkavirág (T:13), *szarkaviràg* (E:13, L:15),

sarkanytyu (B:2, F:3, L:5, 6), *sàrkanytyu* (B:6, L:13, 17, T:17), *sòrkanytyu* (L:3, M:6), *sarkancsu* (L:1), *sàrkanytyu* (T:7), *sàrkanytyu* (U:1), *sàrkanytyu* (L:4), *sǫ̀rkanytyu* (M:14),

sarkanytyuvirág (E:1, M:12, 15), *sarkanytyuviràg* (F:1, 8, K:4), *sàrkanytyuvirág* (K:3, L:14, 16), *sàrkanytyuviràg* (L:19), *sàrkanytyus virág* (M:8), *sǫrkanytyuvirág* (L:18), *sòrkanytyuviràg* (N:2), *sarkanytyuvirág*

(T:12), *sarkanytyus virág* (J:3), *sarkanytyuvirȁg* (F:5, L:1), *sȁrkanytyus virág* (T:18),

kéksȁrkanytyu (E:7, G:1, L:12), *kéksạ̏rkanytyu* (M:2, 9), *kéksạ̏rkanytyu* (U:4), *kíksarkanytyu* (F:6, 7, L:2), *kéksȍrkanytyu* (T:10), *kȩ̈ksarkanytyu* (F:13), *kȩ̈ksarkanytyu* (L:10), *kéksarkanytyu* (L:2, 8), *kȷ́éksorkanytyu* (M:4), *kȷ́éksạ̏rkạ̏nytyu* (M:17), *kȷ́éksorkanytyu* (M:5), *kíksȁrkanytyu* (L:11), *kiksarkanytyu* (F:2), *kȉksȁrkanytyu* (E:8), *kȉksarkanytyu* (F:11), *kéksorkanytyu* (R:1),

dalisarkanytyu (E:6), *danisarkanytyu!* (K:2),

sallòvirág (J:2),

buzavirȁg (C:1), *búzạ̏virág* (T:4),

búzakék (T:3),

kíkitő̈ȉ (E:4),

pacsirtavirȁg (K:5),

fȩ̣cskȩ̣virág (U:3),

kégyërëzd! (M:18),

nigina (H:1),

— (B:5, 7, C:3, E:9, 12, F:9, G:2, M:1—3, 10, N:3, T:1, 2, 19, 20, U:2, 5, 6, 8).

A búzatáblák kékeslila virágú gyomnövénye neveként területileg két, elterjedtebb névtípust találunk. Az egyik a növény sarkantyús virágára utal: *sarkantyú, kéksarkantyú, sarkantyúvirág, dali-* meg *danisarkantyú*. A másik elnevezés a sarkantyús virágnak a szarka lábára emlékeztet; az elnevezés ezen a hasonlóságon alapszik: *szarkaláb, szarkavirág*. A két névváltozat többé-kevésbé területileg elhatárolható. A *szarkaláb* általában a kutatott terület nyugati felében hallható: Szamoshát, Érmellék, a Szilágyság, Bihar és a Bánság nyelvjárásaiban. Kalotaszeg falvainak többségében is e név fordul elő, de itt már megjelenik a *kéksarkantyú* is (Péntek—Szabó *i. m.* 222). Ettől keletre, a mezőségi és a székely nyelvjárásban igen szórványosan még fel-felbukkan ugyan a *szarkaláb*, alighanem a köznyelv hatásának következményeként is, de helyét általánosságban átveszi a *sarkantyú, kéksarkantyú, sarkantyúvirág* névváltozat. E terület általános képét meg-megszakítja még egy-egy kutatóponton felbukkanó sajátos elnevezés, mint a *sarlóvirág, búzavirág, búzakék, kékítő, pacsirtavirág, fecskevirág* stb.

Mályva: *májva* (A:2, B:1, 3, 7, D:2, 5, F:12, I:1, L:6, 9, 10, 14, M:15, O:1, P:1), *májvą* (E:7, F:6, L:3, 4, 7, 12, 13, 16, M:5), *màjva* (F:8, K:4, 5, L:15, 17, 19), *májvǫ* (F:6, 10, K:2, L:5, 11), *màjvo* (F:2, 11), *mą́jva* (T:17), *màjvą* (F:4), *májvǫ* (F:1), *májvo* (F:13), *màjvǫ* (E:6, L:1),

kurvamájva (D:4),

kerekmájva (A:6, D:6),

vadmájva (D:1),

fehḗrmájva (F:5),

májvavirág (I:2),

papsajt (B:4, E:11, F:9, O:2, P:1), *papsàjt* (B:5—9), D:4, E:1, 2, 4, 5, 8—10, 12, G:2, J:3, L:2, 18, M:6, 9, 15, N:3, R:2, T:3—5, 14, U:2, 6, 7), *pą́psàjt* (E:3, G:1, K:2, L:8, 13, M:1), *papsą̀jt* (B:10, M:10, 12, 13, 17, 18, (N:2, T:1, 2, U:4), *pą́psą̀jt* (F:3, M:4, 8, 14, N:4, T:6, 8, U:1, 8), *papsą̀jt* (F:7), *pą́psą́jt* (T:7), *popsàjt* (K:3), *popsàjt* (M:16), *papsàjtya* (T:3), *pą́psàjtyą* (M:3),

paptök (K:1),

papkënyé'r (D:3),

madą́rsàjt (T:12), *madarsajt* (T:11), *madárkasajt* (T:14),

papsą́lą́tą (T:13),

kenyḗrfü (C:2),

madą́rpogą́csǫ (U:5),

mą́tépogą́csą (T:10), *mą́té'pogą́csą* (T:16),

pappogą́csą (T:9),

gyürügaz (B:2),

kalą́cskavirą́g (R:1),

bą́kąkënyér (T:19),

bábokalą́cs (T:20), *bą́bąkalą́cs* (T:18),

màjva / màjvakęnyḗr (a termése) (E:13),

májva / bíkakenyír (a termése) (J:1),

nálbḗ / pitánka (a termése) (H:1),

— (A:1, C:1, M:7, N:1, U:3).

Szükséges lett volna két, a növényre és a növény termésére vonatkozó kérdést beiktatnunk a kérdőfüzetbe. Így nem tisztázódott, hogy a *papsajt* terminus mikor vonatkozik csupán a termésre és mikor a növény egészére. A kérdés ugyan a növény neve után érdeklődött, azonosítani mégis a termés után lehetett. Mégis a két fő, területileg is elterjedt el-

nevezés, a *mályva* és a *papsajt* között eléggé elhatárolható szóföldrajzi egységek rajzolódnak ki. A két név, nyugatról kelet felé haladva, több hullámban váltja egymást. A kutatott terület nyugati sávjában — Szamoshát, Érmellék, Bihar nyugati kutatópontjain, valamint a Bánságban — a *mályva* hallható, olykor *kerekmályva, kurvamályva, vadmályva* jelzős szókapcsolatban, azzal összefüggésben, hogy a puszta *mályva* itt 'muskátli' jelentésű. E sávtól keletre a *mályva* elnevezést felváltja a *papsajt;* ez hallható Lápos—Kővár vidékén, továbbá a Szilágyságban és Kalotaszegen. Keletebbre megint változik a szóföldrajzi kép: a mezőségi nyelvjárásban ismét a *mályva* válik általánossá, bár néhány esetben — szinonimaként — a *papsajt* is hallható. A székelységben csaknem kizárólagosan megint a *papsajt* alkot szóföldrajzi egységet, ez az általánosan használt szóalak, Háromszék és Udvarhelyszék néhány déli kutatópontja kivételével; itt a *bábakalács, bábakenyér, mátépogácsa, madárpogácsa, madársajt* teszi változatossá, színesebbé a szóföldrajzi képet.

Pitypang: *láncfű* (D:2, E:4, 11, O:2), *láncfü* (B:9, D:1, M:1), *l̨áncfü* (R:1, T:1, U:1, 3), *láncfǜ* (A:3), *làncfü* (T:14),

láncvirág (B:6, E:5, J:2, L:8, M:12, T:11), *làncvirág* (B:2, 7, E:2, F:9, 12), *làndzviràg* (L:6), *làncvirȃg* (L:10), *l̨áncocskavir̨ág* (T:17), *l̨áncvir̨ág* (N:4), *làncvirág* (F:5),

l̨ànclapi (N:2), *l̨ánclapi* (N:4),

békavirág (E:7, F:7, K:1, 3, L:9, 11, 12, M:10, 15), *bę̈kavirág* (L:3, 14, 19), *bę̈kavirág* (K:2, 4), *bíkavirág* (B:10, E:1, 5, 8, 10, F:7, L:2), *bikavirág* (E:12, F:11), *bę́kavirág* (M:5), *bę̈kaviràg* (E:6), *bē̈kavirág* (M:6), *bʲékavirág* (K:3, M:4), *bíkaviràg* (E:13), *bék̨avirág* (L:5),

csirkevirág (F:6), *csi̇̈rkeviràg* (F:8), *csírkevirág* (F:10), *csürkevirág* (L:7), *csűrkevirág* (F:3), *csǜrkevirág* (F:9), *csürk̨viràg* ~ *csirk̨viràg* (F:2),

kutyavirág (M:2),

kutyalánc (C:3),

líbavirág (D:4, 5), *libuskaviràg* (C:1), *libuskavirág* (C:2); — *kislibavirág* (D:3),

pipevirág (M:9), *pipẹvirág* (M:17, T:2, 8, U:2), *pipẹvirág* (L:13), *pipevirȃg* (T:7),

kalakànc (B:1, 4),

tyúkvirág (L:18, T:4, 13), *tyúkvirág* (T:6, 9, 10, 18), *tyukvirág* (L:16, R:2, T:19, 20), *tyukvirȁg* (L:15, 17), *csukvirág* (H:1), *tyukvirág* (N:1), *tyùkvirág* (R:1), *tyukvirȁg* (N:2),

sárgavirág (B:3, D:6, L:10, T:11), *sȁrgovirȁg* (L:1),

tejesfü (A:2),

tejezsburujány (E:9), *tejezsburjȁny* (B:5), *tẹjẹzsburján* (E:3)

tejesvirȁg (F:13),

cigányvirág (M:7, 13),

kikirics! (I:1, J:3),

cikórija (M:3, 15, N:3, U:1, 4), *cikorija* (G:1 L:5), *cikorija* (M:17, U:6), *cikȍrija* (L:4), *cikòrija* (U:5), *cikȏurija* (T:16), *cikòrija* (T:14), *cikó^{u}rija* (U:3),

cikórijavirág (G:2), *cikorijavirág* (M:18), *cikorijȍvirág* (M:8), *cikorijavirág* (U:7),

pápija (I:2),

papatyivirág (J:1),

gȍjavirȁg (K:5),

lámpavirág (O:1), *lȁmpovirág* (L:5),

pimpang (P:1), *pitypang* (D:1),

pẹ̈pẹ̈dija (T:3), *pẹ̈pẹ̈dija* ~ *papadija* ~ *pọpadija* (T:5),

láncnak valuo sárig virág (T:12),

tojásvirȁg (F:4),

korolánc (F:1),

tyukvirȁg / *cikorija* (virágzás előtt / és után) (U:8),

— (A:1, M:14).

Egyike a legtöbb szóalakot felmutató, megnevezésben erősen tagolt gyomnövényünknek. Ez az erős tagoltság nemcsak a ritkább sűrűségű kutatóponthálózattal rendelkező általános atlasz vonatkozásában, hanem egy minden településre kiterjedő gyűjtés esetében is kimutatható (Péntek—Szabó *i. m.* 294). E növény heteronimái között bizonyos elnevezéstípusok különíthetők el: *láncfű, láncvirág, lánclapi, kórólánc, kutyalánc; békavirág, csirkevirág, kutyavirág, libavirág, pipevirág, papatyivirág (papatyi* 'kis liba'), *tyúkvirág, gólyavirág; tejesfű, tejesvirág, tejesburján; sárgavirág, láncnak való sárig virág; lámpavirág, tojásvirág;* további elnevezések: *kalakánc, cigányvirág, kikirics, cikória (cikóriavirág), pápia,*

pitypang és a román eredetű *papadia* (RK. 297). Ezek az elnevezések egymást váltva hallhatók az egyes kutatópontokon, közöttük nem vonható meg semmilyen szóföldrajzi határ.

Acat: *acat* (I:1, 2, J:3, N:1, O:1, 2, P:1), *aszat* (M:3), *ąszą̣t* (N:2), *aszot* (J:1), *aszott* (D:5); — *szuru̯ósz acat* (N:1),

tövis (B:2, 6—8, E:5, F:3, 4, 7, L:5, 8, M:1, 2, 5, 6, 9, 18, T:4, 6—8, 10, 14), *tö̥vis* (K:5, L:16, M:7, 13, 17, 16), *töviṡ* (E:8, L:11, M:4, 10, 14, 15, T:3), *t̬övis* (M:16), *töviss* (T:2, 12), *tœvis* (G:1, L:2, 4, 13, 17), *tüvis* (E:4, 9—11, 13, F:8, 9, 11, K:2, L:1, 7, 9, 12), *tövisk* (B:3, 9, 10, E:1, 2), *tüviss* (E:12), *tüs!* (L:19, R:2), *tüs* ~ *tüüs* (L:14), *tövicsk* (M:1), *t̬övisk* (A:2),

t̬övizsbùrján (M:16),

tüvisvirág (F:10, K:1), *tö̥visvirag* (F:12), *tüvise̥svirág* (F:13),

búzatövis (C:3), *búzatüvis* (L:3),

bogáncs (T:5, 13), *bogàncs* (E:3, L:15), *bą̣gáncs* (J:2), *bogą́ncs* (T:17), *bogȧncs* (F:1),

bogàncsvirág (L:18),

bogáncskòrò (T:11),

csipke (T:20, U:7), *csipkę̣* (N:1, 3, 4, T:4, 9, 16, 18, 19, U:1 6), *csipkā* (M:8),

csipkę̣virą́g (R:1), *śipkę̣virȧg* (H:1),

szájko (F:2), *szàjka* (F:5),

palanyida (L:6, 10, 17), *pą̣lanyidą̣* (K:4), *pą̣lą̣nyidą̣* (U:8), *pǫlǫnyida* (L:19),

nyèrshegyę̣ss (D:2), *nyèrshëgyëss* (D:3), *nyèrshëgyëṡ* (A:3),

kavràdzs (F:12),

gé̯i̯csa / muszkatövis (D:6), *gé̯i̯csa* (D:4),

bojtǫrjàn (K:3),

szurozsbojtorjàn (C:1),

szúróką̣ (G:2), *szuróu̯ka* (B:1), *szuró̥u̯ka* (B:4), *szuròu̯ka* (B:2), *szúró̥* (M:2),

szkàj (B:5, E:6), *szkȧj* (C:2),

— (F:6).

A tüskés szántóföldi gyomnövény jelölőjeként a gyűjtött területen egy sor heteronimát találunk: *acat (szúrós acat), tövis (tövisburján, tö-*

visvirág, búzatövis), bogáncs (bogáncsvirág, bogáncskóró), csipke (csipkevirág), nyershegyes, gécsa, szájka, bojtorján (szúrós bojtorján), szúróka, palanyida, szkáj, kovrádzs. E nevek többé-kevésbé szóföldrajzi egységekbe tömörülnek, csoportosulnak. Az *acat (aszat)* Nagyszalontán tűnik fel, s délebbre, a bánsági kutatópontokon általános, itt kizárólagosan csak ez a név hallható. Érdekes módon a növénynév e területtől távol, a magyar nyelvjárások legkeletebbi kutatópontjain, egy gyergyói és két moldvai településen is felbukkan. A *nyershegyes* Bihar északi, a *gécsa* Bihar déli kutatópontjain fordul elő. A *tövis* pedig általánosan hallható az Érmellék, Szilágyság, Kővár vidéke és Kalotaszeg nyelvjárásában. Ez a jellemző a mezőségi és a nyugati székely nyelvjárásokra is, de e név általános elterjedtségét a Maros és Küküllők vidékén meg-megszakítja a románból átvett *palanyida* (RK. 289). A *szúróka* a Szamosháton, a csipke Háromszéken és Csíkban alkot zárt szóföldrajzi egységet. A többi név felbukkanása szórványos, ilyen a *szájka* meg a román eredetű *szkáj* és *kovrádzs* (RK.) is.

MURÁDIN LÁSZLÓ

NUME DE PLANTE ŞI FLORI

(Rezumat)

Autorul se ocupă de termenii maghiari populari care denumesc noţiunile „crizantemă", „gura leului", „viorea", „micşunea", „muşeţel", „brînduşă", „ciubo-ţica-cucului", „ghiocel", „nemţişor", „nalbă", „păpădie", „pălămidă" şi trasează isoglosele acestor termeni (nume de plante) în graiurile maghiare din România.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

AZ ÁLLATTARTÁS CSÍKI SZÓKINCSÉBŐL

A városi ipar és a falusi gazdálkodás kettős vonzáskörében élő csíki falu, Csíkmindszent, nyelvében a házi állattartás szókincse sajátos réteget alkot. Az ebben megmutatkozó nyelvi hagyományőrzés nem véletlen, hiszen a háziállatok világa ma is fontos szerepet tölt be a falu mindennapi életében. Igaz, a vizsgált egyetlen település szókincskörе nem vetélkedhet az egész tájegység szóanyagával, mégis fontosnak tartottam a feltárását, éppen a csíki székely tájszólásra jellemző, többé-kevésbé általánosítható jegyei miatt.

Az állattartással kapcsolatos kifejezések, megnevezések anyagát Balogh Lajos és Király Lajos kiváló munkája (*Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza*. Budapest, 1976) segítségével térképeztem föl 1988—89 között. Az említett célatlasz 232 kérdésével érdeklődtem a *sertésre, szarvasmarhára, baromfiakra, galambra, juhra, kecskére, kutyára, macskára, házinyúlra* vonatkozó szókincs felől. A teljes kérdőív bivalyra vonatkozó 63. kérdését mellőztem, mivel az említett faluban ma egyáltalán nem tenyésztenek bivalyat. Adatszolgáltatóim között egyaránt szerepeltek fiatalok, középkorúak, öregek, nők és férfiak, azért, hogy a felleltározott szókincs az élő, mozgásban levő nyelv valósághű részeként álljon előttünk. Ezúton köszönöm meg adatközlőimnek a gyűjtés során nyújtott értékes segítségüket.

I. *Az állatok köznévként használatos megnevezései*

Anyagunkban a köz- és tájnyelvi lexémaváltozatok sorozata domborítja ki a helyi nyelvjárási sajátosságokat. Ezek a változatláncok dinamikus jelelemekként, fogalomkörök szerint rétegződnek lazább, összefüggőbb csoportokba.

1. Az állatok faj- és gyűjtőneve. „Fajnévnek tekintjük azt az általános jelentéstartalmú nevet, amely magában foglalja egy-egy állatfaj minden egyedét, nemre, életkorra, fajtára, színre való tekintet nélkül" — írja Balogh—Király (*i.m.* 28). Fajneve minden háziállatnak van a tyúkfélék kivételével. Közülük egyesek alak szerinti tájszók, mint a *disznyó, réce*, mások pedig ismert köznyelvi szavak, mint a *galamb, jú, kecske, kutya, macska, nyúl, pujka* vagy a régiesebb *lúd, marha* lexéma.

A gyűjtőnév a fajnévnél is általánosabb jellegű megnevezés. Ezen több, biológiailag egymáshoz hasonló állatfaj nevét értjük. Csupán két gyűjtőnév bukkant elő az adatközlőknek feltett kérdések nyomán. Az egyik közülük az igavonó szarvasmarhák és lovak csoportját jelölő többes számú köznyelvi *állatok* lexéma, a másik pedig a baromfiak csoportjára kapcsolt egyes vagy többes számú *majorság* ~ *majorságok* tájszó.

Bemutatott kis szócsoportunkkal kapcsolatosan elfogadhatjuk Balogh Lajos találó megállapítását, aki szerint tágabb jelentéstartalmú megnevezések azért ritkák, mert a „... fontos és közismert állatoknál ... fokozott mértékben kerültek előtérbe a nem vagy életkor szerint differenciáló nevek ... olyannyira, hogy a gyűjtőnevet vagy fajnevet szinte feleslegessé tették" (Balogh—Király *i.m.* 29).

2. Életkorra és nemre utaló nevek. A bemutatott állatfajok nem és életkor szerint tovább tagolódnak. Egy eléggé gazdag és változatos köznévcsoport jelöli ezt a differenciálódást. Így a disznó életének 7 szakasza tükröződik a helyi nyelvjárásban: az 1—2 napos kisdisznó *újszülött malac* ~ *malac* ~ *malacka* ~ *kicsi malac*, a 4—5—6 hetes *választási malac*, a piacra vivődő *6—7 hetes malac*, a 8—9 hetes *sűdő* ~ *sűdő malac* ~ *sűdőcske*, az 50—60 kg-os *süllencs* ~ *sűdő*, a 60—80 kg-os *növendék* ~ *félhúsú* ~ *rideg*, kifejlett nagy állat pedig *disznyó*. Ez felhasználása szerint lehet *hízó* ~ *hízó disznyó* ~ *hízott disznyó, anyadisznó* ~ *koca* ~ *anyakoca* ~ *gője, herélt* ~ *ártán, kam* ~ *kamsi*.

A szarvasmarha, a tyúkfélék és a birka életét három szakaszra tagolják. A szarvasmarha életkorának neveivel párhuzamosan végigkövethetjük a nemre vonatkozó közneveket is: megszületése után *bornyu* ~ *bornyuka* ~ *kicsi bornyu*, ame-

lyik lehet *ünőbornyu ~ üszőbornyu* és *bikabornyu;* 1-től 2 évig *tinó ~ tinócska ~ ünő ~ üsző,* a *tinó* pedig vagy *diszketinó* vagy *bikatinó.* A diszketinóból fejlődik ki a *tehen ~ tehén,* a bikatinóból viszont *ökör* lesz, vagy *bika.* Felhasználás szerint a kifejlett állatot még nevezhetik *fejőstehennek, hízó* vagy *húsmarhának, bikacsnak.*

A tyúkfélék tojásból kikelt kicsinyeit *csürke ~ csirke ~ csibe* néven emlegetik. 3 hetes korában a csirkéről meg lehet állapítani, hogy *tojócsürke ~ érci ~ jérci* vagy *kakascsürke-e,* majd a kifejlett szárnyas vagy *tyúk,* vagy *kakas* lesz, az utódnevelésre felhasznált tyúk pedig a *kotló.* A kis birka *bárán ~ bárány ~ báránka ~ kicsi bárán* 1 éves koráig, 1-től 2 éves koráig pedig *diszke,* attól kezdve pedig *jú.* Ez pedig lehet *anyajú* és *bërbécs ~ kos.*

A háziállatok többi részénél 2—2 életszakaszt neveznek meg: a kicsi ló *csitkó ~ kicsi csitkó,* a kifejlett állat pedig a *ló.* A *monyas csitkóból,* illetőleg *ménës csitkóból mén ~ ménló* meg *monyas* fejlődik ki. Felhasználás szerint a ló szerepelhet *herélt ~ herélt ló ~ paripa* néven is. A tojásból kibújt liba *pipe,* a kacsa *rucuka,* a pulyka *pujkafiú,* a galamb *galambfióka ~ galambfiú,* a nekik megfelelő kifejlődött egyedek pedig a *lúd: ganci, tojó;* a *réce: gácsër, tojó;* a *pulyka: kakaspujka ~ pujkakakas, tojó ~ tojó pujka;* a *galamb: bakgalamb, anyagalamb ~ tojó ~ nyöstény.* A kicsi *kecske* neve *kecskeolló ~ gidó ~ gida,* a nagy állat pedig *kecske: cáp* meg *anyakecske,* a kis *nyúl: nyuszi ~ nyuszika ~ nyulacska ~ muszi ~ musztka,* majd életkor szerint a fejlett állat *nyúl: baknyúl ~ bakk és anyanyúl ~ nyöstény.* A fiatal macska és kutya *macskaköjök,* illetve *kutyaköjök,* idővel pedig *nyöstény-* vagy *bakmacska* illetve *nyöstény-* vagy *bakkutya.*

A nemre és életkorra utaló nevek kölcsönhatásban vannak egymással. Ez elsősorban nemre utaló *ganci* és *tojó* nyelvi jelek az érettségre, a fejlettségre is utalnak, a *jérci ~ érci* elsősorban életkort meghatározó név, ugyanakkor a szárnyas neméről is tájékoztat.

(A helyi állattartás egyik jellegzetessége a *disznó, bika, csődör ló* ivartalanítása. Az ezt tükröző névréteget már megismertük. Csupán annyit fűznék még hozzá, hogy a birkaherélés ma már nem élő szokás, de ismerik a kiherélt birkát jelölő *ürü ~ herélt* megnevezéseket. Ez a megfigyelésem a kakasra is érvényes, viszont az 'ivartalanított kakas' jelentésű *kappan* szót a hím- és nőnemére nézve 'kétes tyúkféle' neveként alkalmazzák.)

A szóban forgó köznevek nyelvi anyagát vizsgálva először is az tűnik fel, hogy a felsorolt nevek egyik része egyelemű, másik része viszont többelemű szó. A többeleműek rendszerint az egyszavas morfémák jelzős összetételei, illetve szókapcsolatai: *disznyó > anyadisznyó; disznyó > hízó disznyó.*

Egyszavas életkort és nemet jelölő morfémáinkat a tyúkfélék kivételével a fajnevekkel kapcsolatosan már megismerhettük.

Az állatfaj általános megnevezésével azonban nincsenek összefüggésben a következő köznyelvi jelek: *bárány, bërbécs, bika, csibe, csirke, gida, herélt, hízó, kanca, koca, kos, malac, mén, nyulacska, nyuszi, nyuszika, ökör, rucuka, szuka, tinó, tinócska, tojó, tulok, ürű, üsző.* Az alak szerinti tájszók közül az: *ártán, bárán, báránka, bikacs, bornyu, bornyuka, csitkó, csürke, disznyó, gácsër, gidó, érci, jérci, kam, kamsi, nyöstény, pipe, réce, sűdő, sűdőcske, süllencs, tehen,* valamint az *ünő, ménës, monyas* illetve a *cáp, diszke, gője, muszi, muszika* jelentés szerinti, illetve tulajdonképpeni tájszavaink.

A többelemű nem és életkorra vonatkozó szócsoportunk elemeinek alaptagja általában az előbbiek során ismertetett névanyag valamelyike. Meghatározója pedig lehet, minősítő jelző: *fejős, hetes, hizott, hús, kicsi, újszülött, választási;* ugyancsak nemre és életkorra utaló szó: *anya, bakk, bika, diszke, herélt, hízó, kakas, mén, ménës, monyas, pujka, sűdő, tojó, ünő, üsző.*

Néhány összetétel alaptagja nem szerepelt önálló nem vagy életkor-névként, de meghatározó tagjuk igen. Ezek a következők: *galambfióka, kecskeolló, kutyaköjök, macskaköjök, pujkafiú.*

Egy- és többszavas lexikológiai egységeink jellemzésekor figyelnünk kell a jelentéstapadás különböző eseteire is. Az egyszavas morfémák általában többszavasokból rövidültek. Közülük a *félhúsú, herélt, hízó,* valamint a *növendék, nyöstény, rideg, tojó* csak a megfelelő szövegkörnyezetben azonosíthat pontosan. Az esetek többségében pedig a jelentéstapadás annyira lexikalizálódott, hogy a köznév egyedül is felidézheti jeltárgyát: *kam, ménës, ürü* stb.

3. Fajtanevek. Mindössze 5 kérdéssel érdeklődtem a disznó és a tyúkfélék fajtáiról. A falusi emberek általában több fajtabélyeget is fel tudnak sorolni állataikkal kapcsolatosan, de az illető állatfajta nevét már nem ismerik. Három sertésfajtánk lexémái szerepelnek szókincsünkben: a göndör szőrű zsírdisznót egy jelentés szerinti tájszó és egy szláv eredetű, alak szerinti tájszó: a *kondor*, illetve a *mongolica* jelöli; a sima szőrű disznót az alak szerinti *joksír* ~ *joksín* tájszó, de elhangzott *lángráz* ~ *lángrác* megnevezés is. A se nem sima, se nem göndör szőrűt tulajdonképpeni tájszóval *kërësztëzëttnek* vagy (román kölcsönszóval) *korcsitúrának* hívják. Ezeken a szóváltozatokon kívül a tarka, a fekete-fehér színű tyúkfajtára a *kendërmagos*, a csupasznyakúra viszont a *csórényakú* tájszavunk jelentkezik.

4. Egyedi tulajdonságokra utaló nevek. Ezt a szócsoportot többnyire a ló egyedi tulajdonságaira utaló közneveink segítségével mutatom be. Nagyrészük főnevesült melléknév vagy jelzős szószerkezet. Általában köznyelvi lexémák, amelyek a helyi nyelvjárás jegyeit magukra öltve járulékos fogalmakat szólaltatnak meg.

Közülük a *barna, fekete, pej, sárga, szürke* lónevek a szőrzet színéről árulkodnak, a belőlük alakult jelzős szószerkezetek pedig a megfigyelt színárnyalatokat is érzékeltetik: *almás szürke, világos szürke, sötét sárga, világos sárga, sötét pej, világos pej, nyári barna, nyári fekete, kökényfekete, nyári barna.* A homlokon levő fehér kerek foltról, *hódról* a szarvasmarha *hódi*, a ló *csillag* nevet kap, a hosszúkásról ellenben a ló *hóka* ~ *hókás* nevet. A *kesejlábu* ~ *keselábu* ~ *zoknis* változatok fehér bokájú lóra utalnak.

Szintén szóvariánsok sorozata eleveníti meg a ló lábbetegségeit: *bogos* ~ *pókos* (a *pók* lehet *ökör-* vagy *vízpók*), illetve öregségét: *gebe* ~ *vén kabala* ~ *kiselejtëzëtt.*

Bemutatott szóanyagunk egyrészével a tulajdonnevek körében is találkozunk. Az állat egyedi tulajdonsága ugyanis fontos tényező a tulajdonnévadásban.

5. A jobb és bal oldalra befogott állat neve. A gazdálkodó ember és az igavonó állatok: szarvasmarha, ló közötti „interakciók" egyik fontos vetülete az állatnak „járomba szoktatása". Ezalatt a fiatal állat megtanulja a járomban elfoglalt jobb- illetve baloldali helyét, valamint az ezeknek megfelelő terelőszavakat.

A jobb oldalra kerülő állat *hízbeli* ~ *hiszás*, és irányváltoztatáskor, siettetéskor a *csá-bé, csá-bé-hó* terelőszavakra hallgat, a bal oldali *csábeli* ~ *csás* lovak a *hájc, hájc-bé*, a szarvasmarhák pedig a *hó-mëg-hó-mëg* illetve *mëg-hó-mëg* hangsorokra hallgatnak.

6. Az állatok csoportjának neve. Az legismertebb ilyen csoportnév a *csorda* köznyelvi főnevünk, amely az együttlegeltetett marhák közös megnevezője. Általános jelentéstartalma miatt gyakran kap megkülönböztető jelzőt. De csak a termelőszövetkezetbeli szarvasmarhák csoportosulnak *tehén-, tinó-, bikacsordákba*, vagy a lovak *lócsordába.*

A másik ismert csoport-szó a birkák közös megnevezéseként a *serëg* köznyelvi lexémánk. Mellette szórványosan előfordul még a *nyáj* is. A *serëg* jelentésköre is szűkülhet az őt alkotó egyedek megnevezése szerint. Így beszélhetünk *jú- bárány-, diszke-, bërbécs-, meddűseregről* egyaránt.

7. Gyermeknyelvi becézőnevek. A háziállatok, de főleg azok kicsinyei, a falusi gyerekek legkedveltebb „játékszerei" közé tartoznak. Nagyon jól ismerik „játszótársaikat", és mindig szívesen mesélnek róluk. A felnőttektől elsajátított, állatokkal kapcsolatos szókincsük tele van kedveskedő, becézgető, játékos nyelvi anyaggal.

Leghangulatosabb becézőneveink talán az állathívogatókból alakultak. Ilyenek a *pi-pi, cëga, csëka, musz, c* ←, *piz* ~ *pisz* hívogatókból főnevesült *piri, pire* csirke-, a *pipe, pipi* kisliba-, a *cëga* bárány-, *csëka* disznó-, a *muszi* nyúl-, a *cucó* ló-becenév, valamint a *piszu*, és az egér cincogását utánzó, *cic* macskahívogatóra visszavezethető *cica.* Ezek kicsinyítő képzővel tovább variálódhatnak: *cëgácska, cëguska, cicuska, cilus, ciluska, muszika, pipike, piszus, piszuska* stb.

Ugyancsak ebbe az alcsoportba sorolhatjuk a hangutánzó eredetű *csëncsó* disznó-, illetve *prücsi* ~ *pücsi* tehén-becézőneveket is.

A nagy és kisállatok már ismertetett közneveiből képzéssel és laza szókapcsolással alakult egy másik névcsoport is. Ebbe tartoznak a *bari, borjuka, bor-*

nyuka, galambocska, kucu, kucuka, kutyuska, kutyácska, malacka, nyuszi, nyuszika, nyulacska, rucuka, tehenke származékszavak, és a kicsi melléknevet tartalmazó *kicsi bornyuka, kicsi kucu, kicsi nyuszika* stb. jelzős szókapcsolatok.

Nyelvhasználatunk törvényeinek megfelelően a gyermeknyelvi becézőnevek beépülhetnek az állatterelők, -hívogatók, -űzők szerkezetébe, de tulajdonnevesülhetnek is.

II. *Az állathangutánzó igék*

A gyűjtés során azt tapasztaltam, hogy az állathangutánzók alapanyagait, az állati hangjelenségeket az adatközlők többnyire ismerik, de nem tudják reprodukálni.

Vizsgált nyelvközösségünk hangutánzó igéi nagyon érdekes képződmények, az emberi nyelv közegén keresztül értesítenek az állatok érzéseiről, állapotáról, egymás közötti kommunikációjukról vagy egyszerűen a spontán, alkalmi hangadásaikról.

Az állat hangjeleinek természete szerint különböző csoportokba rendezhetjük el őket.

1. Érzelemkifejező hangjelek. Általában azokat az állathangokat soroltam ebbe a kategóriába, amelyeket az állat a megelégedettség, az öröm, máskor a harag, fájdalom, érzésekor spontán módon hallat (Balogh—Király *i.m.* 42).

A kifejezett érzés, állapot szerint a ló örömében *röhög ~ nyeritt*, a megelégedett disznó *röfög*, a megsimogatott macska pedig *mörrög ~ morrog ~ dörömböl ~ dorombol*. A haragos kutya viszont *morrog ~ hërrëg ~ hörrög*, a macska *fúj ~ morrog*, a támadó gúnár *szip ~ szipik*. Fájdalomérzetre a disznó *sikojt*, a kutya *vacsog ~ vannyog*, a kiskutya *sikojt ~ vicsog*, a disznó *hërkël ~ hörrög*, ha kést szúrnak a torkába.

2. Társadalmi hatású hangjelek. Ezek az ugyanazon állatfajon belüli kommunikáció akusztikai megnyilvánulásai (Balogh—Király *i.m.* 43).

Ilyenek például az összetartást kifejező hangjelek. Például az anyadisznó, ha malacait hívja *röfög*, a kismalac pedig *vicsog ~ visitt ~ sikojt ~ vannyog* anyját keresve. A tehén a borja után „vékonyon" *bőg*, a borjú válaszként *sír ~ bőg ~ bünnyög*. A kanca *nyeritt ~ nyihog*, ha meglátja csikóját. *Këttyëgve* hívja kotló csibéit, azok meg *pittyëgnek ~ csápognak*. Az anyalúd kislibáinak *hápog ~ këcëtël*, a nagyobbaknak *dadog*, ha pedig csak egy marad el, annak *vákog*. A kis kutya *vicsog ~ nyuszitt ~ szunnyog* az anyja után, a kis macska pedig *nyávog ~ nyafog*.

A kifejlett egyedek egymás között is kommunikálnak. Így a tyúk *këtyëg ~ karicsol*, ha szemet keres, *kodácsol*, ha megtojt, a kakas hajnalban *kukorékol*, a tyúkoknak pedig *këttyëg*. A ludak *gágognak ~ dadognak*, a kacsák *vákognak ~ hápognak*, a pulykák általában *ugatnak ~ kurtyognak*, de a tojópulyka *csipëg ~ vákog*, a kakas pedig *burukkol*. A galamb *turbékol ~ búg ~ burukkol*, a kutya *hërrëg ~ hörrög ~ morrog*, a macska *korrog ~ fú ~ nyávog*.

3. Külön csoportba sorolhatjuk az ember és az állat közléscseréjéből születő hangutánzó igéinket. Az ember felé irányuló hangjelek között szerepel például a kutya *vakkantása* ismerős közeledtére. Ha bekérezkedik a konyhába, akkor viszont *nyüszitt ~ sunnyog*, ha valaki be akar jönni, *morrog ~ ugat*. A tehén *bőg*, amikor éhes, a disznó *sikojt*, a macska *nyávog*, a kutya éjszaka *baunkol ~ bamukkol*, a kotló *këttyëg ~ károg*.

4. Az eddig bemutatott jel szerepű állathangoktól független csoportot alkotnak az alkalmi jellegű hangadások, amelyeket nem közlési céllal produkálnak, s ezért nincs is kommunikációs szerepük (Balogh—Király *i.m.* 45). Az ilyen alkalmi jellegű hangadások közé sorolhatjuk a disznó hangját moslékevéskor utánzó igéket: *hapsol ~ hapacsol ~ szipja ~ szürcsöli*, kukoricaevéskor *csámcsog ~ csemcsël ~ hërsëgtet ~ ropogtat*. A tömött liba, ruca *pihëg*, melegben a kutya *pehël ~ lehël ~ lihël ~ lihëg*, a ló *köhög ~ puffogtat ~ prüsszent*, ha megfázik, *prüsszög ~ prüszköl*, ha por megy az orrába. Még ilyen alkalmi hangutánzó igék a tojásból kikelő csirkére a *csáfog ~ csápog ~ csipëg ~ pittyëg*, a vízben a keresgélő kacsára a *burukkol* szavunk.

Bemutatott hangutánzó igéink alaktani szempontból mind alkalmi, egyedi képzős alakulatok. Alaktani elemzésük azonban rengeteg nehézségbe ütközik azért, mert a hangutánzó igék végződései képzőszerű alakulatok ugyan, de ahogy a hang-

utánzó szó sem képzett szó végződései sem igazi képzők (Balogh—Király *i.m.* 55). Mindezek ellenére megpróbálkozhatunk a képzők leválasztásával, és osztályozásával.

A legtöbb hangutánzószóhoz gyakorító igeképzők kapcsolódnak. Ilyenek a *-g, -ëg, -og, -ög: behëg, bőg, búg, bünnyög, csafog, csámcsog, csápog, csipëg, dadog, hápog, hërrëg, hörrög, károg, këttyëg, korrog, kurtyog, lihëg, makog, mekëg, morrog, mörrög, nyafog, nyávog, nyihog, pihëg, pittyëg, prüsszög, röfög, sunnyog, vacsog, vákog, vannyog, vicsog;* **-bol, -böl:** *dorombol, dörömböl;* **-csöl:** *szürcsöl;* **-acsol, -ácsol, -icsol:** *karicsol, kodácsol, kapacsol;* **-gat, -get:** *béget, ugat;* **-kol, -kël, -köl:** *baunkol, kamukkol, hërkël;* **-ékol:** *turbékol;* **-ël, ol:** *burukkol, kapsol;* **-p:** *szip;* **-rékol:** *kukorékol.*

Mozzanatos igeképzőkkel alakultak a következő hangutánzó igék: *-ant, -ent: prüsszent, vakkant;* **-itt:** *nyeritt, visitt, nyusztitt.*

Műveltető igeképzős alakulatok *-ëgtet, -ogtat* képzőkkel a *hërsëgtet, buffogtat, ropogtat* származékok.

III. *Az állathivogatók és terelők*

Már az állathangutánzó igék bemutatásakor utaltunk arra, hogy az ember és az állat között kommunikációs kapcsolatok létesültek. Ezek különös, érdeklődést keltő ereje az adó és a címzett kommunikációs rendszereink a másságából fakad. A gazdálkodás folyamatába beágyazódó ember és állat közötti kommunikáció teljes felvázolására nem vállalkozhattam. De megpróbálom ennek egy kisebb részét: az emberi és állati nyelv ötvözetét tükröző állathívogatók és terelők bemutatását.

Állathívogatóink és terelőink a nyelvi kényszerűség eredményei. Az ember és az állat jelrendszereik különbözősége miatt nem léphetnek egymással nyelvi kapcsolatba addig, amíg nem értik egymás nyelvét. A megértés csak akkor következik be, ha az egyik fél alkalmazkodik a másikhoz. Minthogy az állat gyakorlatilag képtelen erre, ezért az ember törekszik az állatok jelrendszerének átvételére (Balogh—Király *i.m.* 67).

E folyamat során először is állathangutánzó szavakat teremt, majd az így kapott hangsorokat kibővíti elemismétlésekkel, feladva az emberi nyelv variációs szerkesztésmódját, végül a különböző állatok dallam- és hanglejtésének, valamint saját nyelvi jeleinek a hozzáadásával érdekes közlésmódot alakít ki.

Az így produkált hangjelenségeket az állat természetesen nem érti meg. Számára a jelentéstartalom helyett közvetlenül a hangok akusztikája, gyakori periodikus ismétlődése és sajátos intonációja az információ fő hordozója. A kergetők és űzők esetében a dallam és a szöveg mellett gyakran lábdobbantás, fenyegető kézmozdulat, ütlegelés, ostorcsattogtatás, a gyeplő megrántása is egyértelművé teszi a jelzés felfogását (Balogh—Király *i.m.* 69).

Magnetofon felvételek hiányában ezekből a falunkban élő komplex jelzésekből csak a puszta nyelvi jeleket, jelsorokat mutathatom be kérdőívünk anyagának segítségével.

A. Állathivogatók

1. Disznóhivogatók:

a) Hogyan csalogatják ki a disznót az ólból, mit mondanak neki?): *c ← c ← c ← c; csëka-csëka-csëka-csëka; cska-cska-cska-cska . . .*

b) (Hogyan hívják vissza a kismalacokat a vályúhoz, ha árpát adnak nekik?): *c ← c ← c; cö-cö; csë-csë-csë-csë-csë.*

2. Szarvasmarha-hívogatók

a) (Ha itatáskor elszalad a marha, hogyan hívják vissza?): *messó-me-me; messóme, me-só-me; gyere-me, só-me; gyere-messó, hová mész; só-me, gyere vissza.*

b) (Ha szoptatáskor elszalad a kisborjú az anyja alól, hogyan hívják vissza?): *kici-me-me; kicci-kicci; kiccike-kiccike-kiccike, gyere ide në; kicci-kicci-kicci-me.*

3. Lóhívogatók

a) (Ha elszalad a kiscsikó az anyjától, hogyan hívják vissza? Mit mondanak neki?): *macsi-nye; macsi-macsi; macsi-macsi-nye.*

4. Tyúkfélék hívogatói

a) (Hogyan hívogatják össze a tyúkokat, amikor enni adnak nekik?): *kota-kota-kota-kota; kta-kta-kta-kta.*

b) (Hogyan hívogatják a csibéket, ha kölest adnak nekik?): *pire-pire-pire; piri-piri-piri; pi-pi-pi . . .; k ← k ← k . . .*

5. Libahívogatók

a) (Mit mondanak a ludaknak az utcán, ha messze vannak, és be akarják hívni őket?): *luba-luba-luba; lba-lba-lba-lba; liba-liba-liba; libi-libi-libi-libi . . .*

b) (Hogyan hívogatják a kislibákat, ha enni adnak nekik?): *luba-luba-luba; puj-puj-puj-puj . . .; libi-libi-libi.*

6. Kacsahívogatók

a) (Hogyan hívják a kacsákat az udvarra, ha enni adnak nekik?): *ruca-ruca-ruca-ruca; rucu-rucu-rucu.*

7. Pulykahívogatók

a) (Hogyan hívják közelbe a pulykát, ha enni adnak neki?): *fia-fia-fia . . .; puj-puj-puj.*

8. Galambhívogatók

a) (Hogyan hívják a galambokat, amikor búzát adnak nekik?): *tuba-tuba-tuba; tubi-tubi-tubi; tubica-tubica.*

9. Birkahívogatók

a) (Hogyan hívják vissza a kis birkát, ha messzire elszaladt a többitől?): *bari-bari-bari . . .; cëga-cëga-cëga . . .*

10. Kutyahívogatók

a) (Hogyan hívják be a kiskutyát, ha enni adnak neki?): *kusz-kusz-kusz; kuszika-kuszika; kusz-kusz-gyere ide.*

11. Macskahívogatók

a) (Hogyan hívja a gazdasszony a macskát, ha fejés után tejet akar adni neki?): *pisz-pisz-pisz; psz-psz-psz; piszuka-piszuka-psz-psz-psz.*

12. Nyúlhívogatók

a) (Hogyan hívogatják a házinyulat a ketrec ajtajához, ha meg akarják fogni? Mit mondanak neki?): *musz-musz-musz; musz-musz-muci; muci-muci; nyusz-nyusz-nyusz.*

B. Állatterelők és -űzők

1. Disznóűzők

a) (Mit mondanak a disznónak, amikor az ólból ki akarják kergetni?): *këccs-ki-në; hujj-ki; hujj-ki-nye; hujj-nye; csëka-me; hëccs-ki.*

2. Szarvasmarha-terelők és űzők

a) (Itatáskor hogyan hajtják be a marhákat az istállóba? Mit mondanak nekik?): *hi-bé-në; hi-bé-hejre; hejre-ha, hi-hejre; híbé; hi-bé-hejre-në; Kati, hi-hejre.*

b) (Amikor befogták az ökröket, mit mondanak nekik, hogy elinduljanak?): *csá-hëj; csá; csá-hi-elé; csá-hi; hi-ide-csá.*

c) (Az úton hogyan biztatják az ökröket, hogy gyorsabban menjenek?): *hi; hi-ide-më̈g; csá-hó-më̈g; csá-hi-ide-me; csa-hi-në; csá-hi-elé.*

d) (Mit mondanak az ökröknek, hogy lassabban menjenek?): *ho-lassan; hó; hu-lassan; sss; hó-hoë.*

e) (Mit mondanak az ökröknek, ha meg akarják állítani őket?): *hó-hë; ho-há; hó-hoë.*

f) (Mit mondanak az ökröknek, ha jobbra kell befordulni egy úton?): *csá-bé-hó; csá-bé; csá-hó; csá-bé-vissza.*

g) (Mit mondanak az ökröknek, ha balra kell befordulni egy úton?): *hó-më̈g-ho-më̈g; më̈g-ho-më̈g; më̈g-ide; më̈g-ide-në.*

h) (Mit mondanak az ökröknek, ha vissza akarják tolatni a szekeret?): *hők-hátra; höjk-hátra; hó-hátra-në; hó-hátra.*

3. Lóűzők és terelők

a) (Hogyan hajtják el a kiscsikót? Mit mondanak neki?): *macsi-nye; macsi-férre-nye; macsi-el-onnat-në.*

b) (Mit mondanak a lovaknak, ha el akarják indítani őket?): *hájc-në; csá-nye; hájc; gyi; c ←; cu ←; kc ←.*

c) (Mit mondanak menet közben a lovaknak, hogy gyorsabban menjenek?): *gyi-nye; c ←.*

d) (Mit mondanak menet közben a lovaknak, hogy lassabban menjenek?): *hó-lassan; hó-lassan, hó-lassabban; sz-sz-sz.*

e) (Mit mondanak a lovaknak, ha meg akarják állítani őket?): *hó-hoë; ha; ha-hoë; ha-hó-hëj; ssz.*

f) (Mit mondanak a lovaknak, ha vissza akarják tolatni a szekeret?): *currik-hátra.*

g) (Mit mondank a lónak, ha fel akarják venni a lábát?): *acc-ide-lábat; lábat-nye; add-ide-në; add-ide.*

h) (Mit mondanak a lónak, ha jobbra akarnak befordulni egy úton?): *csá-bé; csá-bé-hó; csá-bé-vissza.*

i) (Mit mondanak a lónak, ha balra akarnak befordulni egy úton?): *hájc-bé; hájc; hájc-bé-hó; hájc-bé-vissza.*

4. Tyúkűzők és terelők

a) (Hogyan kergetik el a tyúkokat, ha közel jönnek a konyhához? Mit mondanak nekik?): *hëss-el; huss-hss; sss; hëss-el-innet.*

b) (Mit mondanak a tyúkoknak, ha behajtják őket az ólba?): *hëss-bé; hëss-bé-në; hëss; sss.*

c) (Hogyan kergetik el a kotlóst a csibéivel együtt, ha bejön a konyhába? Mit mondanak neki?): *hëss-ki; hëss-ki-në; sss.*

d) (Mit mondanak a csibéknek, amikor behajtják őket az ólba?): *hëss-bé; hss-hss; pire-bé, hëss-bé.*

e) (Mit mondanak a kotlónak, amikor csibéivel az ólba terelik?): *hëss-bé; hëss-bé-oda-në; kota-bé-në-csirkéstül.*

5. Lúdűzők és terelők

a) (Hogyan kergetik el a ludakat a veteményeskertből? Mit mondanak nekik?):

b) (Mit mondanak a ludaknak, amikor behajtják őket az ólba?): *hëss-bé; sss.*

6. Kacsaűzők és terelők

a) (Mit mondanak a kacsáknak, amikor el akarják kergetni őket?): *hess-el;*

b) (Mit mondanak a kacsáknak, ha be akarják hajtani őket az ólba?): *ruca-bé; hëss-bé; hëss; sss.*

7. Pulykaűzők

a) Mit mondanak a pulykáknak, ha el akarják kergetni őket?): *hëss-el; hëss-el-innet; sss.*

8. Galambűzők

a) (Hogyan kergetik el a galambokat, ha rászállnak a háztetőre?): *hëss-el; hëss; sss.*

9. Birkaűzők

a) (Mit mondanak a birkának, ha el akarják kergetni?): *jú-el-innet-në; bër-ide-në; bëri-nye; këcc-el innet-në; cëga-në; nye-ide-nye; jú-férre innet-në.*

10. Kutyaűzők

a) (Hogyan kergetik el a kutyát, ha bejött a konyhára? Mit mondanak neki?): *kusti-nye; kusti; kuccs; kuccs-ki; kuccika-ki-në.*

11. Macskaűzők

a) (Hogyan kergetik ki a macskát, ha bejön a konyhára? Mit mondanak neki?): *sice-ki; sicc; sicc-el-innet; cëcc-ki-nye; kácc-ki; cëcc-ki; këcc-ki.*

A kérdezéskor elhangzott élő beszédbeli válaszokat dallam és intonáció kísérettel együtt teljes értékű közlést tartalmazó mondatokként foghatjuk fel. Ezekre az állat reflexszerűen reagál felfogva az elhangzó megnyilatkozás teljes egészét.

Dallam, hanglejtés, különböző gesztusok nélkül ezek a mondatok, csupán írásjelekkel közölve, egyszerűen szavakká redukálódnak. Ennek ellenére mint potenciális mondatokat fogom fel őket, és megvizsgálom szerkezeti, szófaji felépítésüket.

Szerkezeti felépítésükre elsősorban az jellemző, hogy az egész rövid egyszavas egységek többszintű ismétléssel láncszerű szerkezetté bővülnek a közlés folyamán. A legalsó szinten fonémakapcsolatok ismétlődnek: c ← c ← c, *csë — csë — csë*, *pi — pi — pi*, majd morfémák: *bari-bari-bari*, *macsi-macsi-macsi* stb., végül egész mondategységek ismétlődhetnek addig, amíg a kívánt hatást a közlő el nem éri: *mëg-ide-në, mëg-ide-në, mëg-ide-në* stb.

A kérdőív alapján összegyűjtött hívogatókat, terelőket és űzőket szerkezeti szempontból a következő típusokba sorolhatjuk:

1. Egyszavas terelők: *c ←, cu ←, csa, csá, gyi, ha, hája, hëss, hó, hoë, hss, huss, kucs, kusti, sicc, ssz.*

2. Az állathívogató, -terelő, -űzőszó változatlan formában ismétlődik meg: *c ← c ← c, c ← c ← cö-cö ← c ← c, csë-csë-csë, cska-cska-cska, fia-fia-fia, k ← k ← k, kta-kta-kta, kusz-kusz-kusz, musz-musz-musz, nyusz-nyusz-nyusz, pi-pi-pi, psz-psz-psz, pisz-pisz-pisz.*

3. Az állat becézőneve megszólításként ismétlődik: *bari-bari-bari, cëga-cëga-cëga, csëka-csëka-csëka, kicci-kicci, kiccike-kiccike, kota-kota-kota, kuszika-kuszika, liba-liba-liba, libi-libi-libi, luba-luba-luba, macsi-macsi-macsi, muci-muci, pire-pire-pire, ruca-ruca-ruca, rucu-rucu-rucu, tuba-tuba, tubi-tubi, tubica-tubica.*

4. Megszólítás áll a mondategység élén: *bëri-nye, cëga-në, csëka-me, jú-férre-innet, jú-el-innet-në, Kati, hi-hejre, kicci-kicci-kicci-me, kici-me-me, kiccike, gyere ide në, kota-bé-ne-csirkéstül, kuccika-ki-në, macsi-el-onnat-në, macsi-férre-në, macsi-nye, pire-bé, piszuka-psz-psz-psz, ruca bé.*

5. Megszólítás áll a mondategység végén: *musz-musz-muci.*

6. Egyéb hívogató és terelőszavak: *csa-hi-në, csá-hëj, csá-hi, csá-hó, csá-nye, gyi-nye, ha-hoë, ha-hó-hëj, hó-hoë, hó-ho , hujj-nye.*

7. Emberi nyelvből kölcsönzött szavak beépülése a mondategységekbe: *acc-ide-lábat, add-ide, add-ide-në, bër-ide-në, cëcc-ki, cëcc-ki-nye, curikk-hátra, csá-bé, csá-bé-hó, csá-bé-vissza, csá-hi-elé, csá-hi-ide-në, hájc-bé, hájc-bé, hó, hájc-bé-vissza, hëccs-ki, hëccs-ki-në, hejre-ha, hi-hejre, hëss-bé, hëss-bé-në, hëss-bé-oda-në, hëss-el, hëss-el-innet, hëss-ki, hëss-ki-në, hi-bé, hi-bé-hejre, hi-bé-hejre-në, hi-bé-në, hi-idecsa, hi-ide-më, hó-më-hó-më, hó-hátra, hó-hátra-në, ho-lassan, hó-lassabban, höjk-hátra, hők hátra, hu-lassan, hujj-ki, hujj-ki-nye, kácc-ki, këcc-el innet-në, këcc-ki, kuccs-ki, kusti-nye, kusz-kusz-gyere ide, lábat nye, më-hó-më, më-ide, më-ide në, mënny el innet, messó-me-me, me-só-me, gyere-me-só-me, gyere-messó, hovamész, nye ide nye, sicc-el innet, sicc-ki, só-me-gyere-vissza.*

A felsorolt szerkezetek nyelvi anyaga szófaji szempontból tovább vizsgálható. Minden egyes szerkezeti elem külön-külön jelként működik vizsgált nyelvjárásunkban, és lexikai értelemben vett jelentésük is világosan körvonalazódik. A következő szófaji osztályokba rendezhetjük őket.

Főnevek: A terelőkben, hívogatókban és űzőkben egyaránt előforduló szófaji kategória. Leginkább a megszólításos szerkezetekben és az emberi nyelvből kölcsönzött szavakkal és a becézőnevekkel alakult egységekben bukkannak elő. Ilyen szavak a *bari, bëri, cëga, csëka, jú, kicci, kiccike, kota, kuccika, kuszika, kusti, liba, libi, luba, macsi, muci, pire, piri, piszuka, ruca, rucu, só, tuba, tubi, tubica.* Ezek mellett egy tárgyragos főnév: *lábat*, és két határozóragos köznév: *csirkéstül, hejre* is előfordul. Birtokos személyragos köznevek az állatterelők körében nem fordulnak elő: *acc-ide-lábat, lábat-nye.* Az állatok tulajdonnevei pedig egyediesíthetik a megismert terelőket, űzőket, hívogatókat.

Állathívogató és terelőszók. Szófaji szempontból ezek a legérdekesebb elemei az előbbi szerkezeteknek. Kettős arculatuk miatt a mondatszók kategóriájába sorolhatjuk őket. „A mondatszó szófaji kategória: bizonyos fajtájú szavak, ill. bizonyos szófajok csoportja; a körébe tartozó egyes szó morfológiai értelemben egyetlen vagy legalább igen kevés szóalakban él, s mondat-értékű használata a szónak egyetlen, vagy legjellemzőbb felhasználási módja" (Kelemen József, *A mondatszó a magyar nyelvben.* Bp., 1970. 16).

Ilyen mondatszó értelmű hívogató- és terelőszók a: *bër, c ←, cu, cö, cëcc, currik, csa, csá, csë, cska, fia, gyi, ha, hájc, hëccs, hëj, hëss, hi, hó, hoë, ho, hő, höjk, hők, hss, hu, hujj, huss, kácc, këcc, kta, kucs, kusti, kusz, me, më, mussz, në, nye, nyusz, pi, psz, pisz, sicc, scc, sss, ssz.*

Igék. Csupán 3 ige szerepel felszólító módban az emberi nyelvből kölcsönzött szavakkal alakult terelők-, űzőkben és hívogatókban: *acc ~ add, gyere, mënnyel, mész.*

Határozószók. Irányváltoztatásra, helymegjelölésre a következő határozószók épültek be a terelők, űzők, hívogatók nyelvi anyagába: *bé, el, elé, férre, hátra, ide, innet, ki, lassan, lassabban, oda, onnat, vissza.*

Kérdőszó: *hová?*

A morfémákat felépítő fonémák között gyakran találunk olyan hangokat, amelyek csak hívogatókban vagy terelőkben, űzőkben jelentkeznek. Például a lovat elindító, illetve a disznót meg a tyúkokat hívogató: *c ←, k ←*.

Szófaji szempontból az állatterelők osztálya nem nagyon gazdag állomány. Az ember és az állat közötti kommunikációban az állat számára ugyanis egyáltalán nem fontos a szó maga, hiszen a mondatot nem tagolja. A terelőkben kifejezésre jutó akaratot, óhajt vagy érzelmet az elhangzó teljes nyilatkozatból érti meg.

IV. *A szaporodásra vonatkozó kifejezések*

Gyűjtött anyagunkból végül a szaporodásra vonatkozó kifejezéseket, szavakat mutatom be. Ez a szókincsanyag többnyire köznyelvi szavakból, kifejezésekből áll össze, de néhány nyelvjárási sajátosság is kimutatható belőle.

A párosodásra való hajlam fogalmára csak a nagyobb állatokkal kapcsolatosan használnak megjelölést. A disznó, tehén, ló, kecske, birka, kutya, macska viselkedésének jeleiből lehet következtetni a födöztetésre. Az anyadisznó *görög ~ búgik ~ búghatnék*, a tehén, a kanca *fütosik ~ fojathatnék*, illetve *sállik ~ sárlik*. A birka *bërget ~ bërgik ~ bërrëg*, tehát a hangjával jelez. A nőstény kutya és macska *baklatik*.

A párosodás fogalmának megnevezésére is találunk példákat. A kan disznó az anyát *mëgbúgja*, a csődör a kancát *mëghágja ~ mëgfëdëzi*, a bika a tehenet *mëgfütossa ~ mëgfojassa*.

A vemhes állapot nyelvi jelei szélesebb skálán mozognak. Ezeket az állat életkorra, utaló nevéből képezik: a disznó *maladzó ~ malacozó*, a kanca *csitkódzó ~ csikózó ~ mëgállapodott*, a kutya és a macska *köjkedző*.

Az újszülött világrahozatalának nyelvi kifejezői az előbbi csoporthoz hasonlóan az életkorra utaló nevekből képzett származékok. A disznó *malacozik ~ mëgmalacozik*, a tehén *borjudzik ~ mëgborjudzik*, a ló *csitkódzik ~ mëgcsitkódzik*, a birka *mëgfiadzik*, a kecske *mëgollódzik*, a nyúl *köjkedzik ~ fiadzik*, a kutya és a macska *mëgköjkedzik ~ köjkedzik*.

Az elvetélés fogalmának kifejezésére a disznó és a tehén adatait mutatom be. A tehén *elvette a bornyát*, ha idő előtt döglötten szülte meg a fiát, a disznó pedig *elhányta a malacait ~ dögölve malacozott*.

Ivartalanítás a disznó és a ló esetében történik a helyi gazdálkodásban. Ennek során a csődört és a kant *mëgherélik ~ kiherélik*, a nőstény disznót pedig *mëgmiskárolják*.

A terméketlenség fogalmának népi elnevezései után kutatva a tehénel és a lóval kapcsolatosan tettem fel kérdéseket. A válaszok szerint a hosszú ideig fiat nem fogó tehén *meddű*, a fiat egyáltalán nem fogó pedig *ëstër ~ elhibázott*. A kanca *meddű ~ ëstër, nem vesz csikót*.

A házi szárnyasok körében is felmértem a szaporodásra vonatkozó kifejezések, szavak együttesét.

Párosodáskor a kakas *bëndërëz ~ bëndërëzik*, a gúnár és a bakkréce *ganároz*.

A gazdasszony reggelenként *kinézéli ~ megnézéli a tyúkokat*, hogy tojósok-e. A tyúk a költési időszakban *kotol ~ lekotol ~ leül*, miután a gazdasszony *megültette*.

A kotló alatt levő tojásokat villanyégővel meg lehet vizsgálni, *ki lehet nézélni*, hogy fiasok-e. A fias tojás sötét, kalapja van a *záptojás* világos és locsog. A fias tojásból meghatározott idő után *fakaszt* a csibe, majd *kikel ~ kibújik*. Amelyik tojásból nem kel ki csirke, az a *kotlott tojás*. Végül azt a tojást, amelyiket a fészekbe teszik, hogy a tyúkok oda tojjanak, *porozsmagnak* nevezik.

A szaporodásra vonatkozó kifejezések erős köznyelvi hatást mutatnak. Nagy részük népies árnyalatú kifejezés.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A SZECESSZIÓS SZÍNMŰ ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSE

A szecessziós életérzés az irodalomban s ezen belül a színműirodalomban is kitermelte és megtalálta sajátos kifejezési, megnyilvánulási módozatait és eszközeit. Ez utóbbit hivatott elméletileg bizonyítani az alábbi dolgozat.

A szecessziós színmű megközelítése szükségképpen széles körű lesz, hogy a fogalom tág körébe beleférhessen konkrét megvalósulásainak változatossága: „[a szecessziónak] ... minden szereplője, minden produktuma más és más, az ellentmondások és különbségek jellemzik. Hasonlóságot találunk akkor, ha a tömegtermékeket nézzük [...], zavarbaejtően nagy különbségeket találunk viszont akkor ha a jelentős műveket nézzük".[1] A szecesszió esztétikája, formavilága nagymértékben nyitott, az általánosító, lényegesítő szándékának mai napig is hatásosan ellenáll veleszületett kifejezésbeli szubjektivitása és a korabeli stílusokkal való keveredése miatt. Ezért van az, hogy a szecessziós színmű sajátosságai általánosításának induktív mozzanatát mindvégig a deduktív kijelentés módszere árnyalja. A kettő együtt a szecessziós színmű viszonylag adekvát körvonalazását teszi lehetővé.

Előzményei. Az előzmények és a hozzájuk való viszony milyensége nagymértékben meghatározza a szecessziós műalkotást: „az egyes alkotókat az jellemzi, hogy honnan közeledtek a szecesszió felé, és merre távolodtak tőle".[2]

Az újkor individualizmusa minden szecessziós drámában így vagy úgy érvényre jutott. A hősök számára csak saját belső, lelki törvényszerűségeik léteznek, csak álmaik valóságok számukra, és az egész külvilág, melytől elszakadni igyekszenek, eszköz ezek realizálására. Hofmannsthal, Maeterlinck, Wilde, Wedekind művében az individualizáció két világszint közötti vibrálást eredményezett. Az egyéniség önmagába feledkezése érthetetlenné teszi számára a valóságot, s képtelenné teszi az emberközti kommunikációra. Az individualizmus főleg Hebbel közvetítésével termékenyítette a szecessziós drámaszerzést.

A francia iránydráma hatása a szecesszióban is érvényesült. Az ún. francia technikával Wilde építkezik előszeretettel, de a bonyolult lelki jelenségek, karakterek színpadról való kitiltása, a magánélet mint központi ábrázolt életjelenség, a burzsoá csillogás megjelenítése ugyancsak a francia „jól megcsinált darab" színpadáról származott át a szecesszióra.

Itt kell véglegesítenem a szecesszió drámájának műfajmegjelölését: színmű. A polgári társadalom körülményei között „ha valaki egész nap a különböző státusok és funkciók cselekvéseit és viselkedésformáit produkálja, akkor cselekvéseinek nem tényszerűségei hordozzák és fejezik ki az ő személyiségét, hiszen csak olyan cselekvéseket és viselkedésformákat produkál mint bárki más, aki vele azonos státusban vagy funkcióban van. Az egyéniséget a cselekvések apró, a részletekben megnyilvánuló minőségei jelenítik meg. Vagyis azok, ahogyan, amiként cselekszik, teszi meg az általános, az azonos státusból fakadó, sokak által is megtett ugyanazokat a cselekvéseket. [...] A személyiséget egy drámában akkor is meg kell valahogyan mutatni, hacsak ábrázolni nemigen lehet. Ha az csak a cselekvések minőségeként érzékelhető".[3] A személyiséget a cselekvések minőségében megmutatni akaró célzattal szaporodtak meg a szerzői utasítások a XIX. század második felétől. A dráma szövege is megváltozott, mert a cselekvések nem jelölhetik az emberek egyéniségét. A drámai cselekvésekről a hangsúly áthelyeződik a drámai dikcióra, mely a maga során alig a színész teremtő munkája és jelenléte során képes a személyiséget jellemezni. A szecesszió, melynek központi helyén az individuum és annak mélybugyrainak feltárása áll s követelménye a látvány, a dekorativitás és expresszivitás, szükségképpen kapcsolta össze drámáját a színpaddal. Pontosabban: a

[1] Juhász Ferencné, *Vázlatok a szecesszióról* Nagyvilág 1969 1224
[2] Pór Péter, *Az irodalmi szecesszió fogalmáról* Valóság 1969/8 79
[3] Bécsy Tamás, *A dráma lételméletéről* Budapest, 1984 240

kommerszalizálódó, szórakoztató színház színpadjára írta meg drámáját. Ez kettős nyereség volt: a tömegnéző szórakozás-igényét kielégítette a csillogó látvány, az alakok pedig a színész játéka által egyedi-egyéni-pszihológiai hitelességre tettek szert. A szecesszió drámája a színpadon lett igazán önmaga, ezért indokolt a színmű megnevezés.

Ibsen az analitikus technikával, a cselekmény sűrítésével és a bonyodalom elvetésével termékenyítette a szecesszió színművét. Számára a cselekmény csak háttér, hogy az emberei jobban láthatóvá válhassanak. Az emberek többet beszélnek, mint cselekszenek. Mindenkire a beszédje a jellemzőbb, ezért is anyagszerűbb a modern drámában utólag elbeszéltetni a múltban történteket, mint a néző előtt lejátszani, lejátszatni. Szomory Dezső hősei megszűnnének, ha nem beszélhetnének, s ugyanúgy Wilde, Wedekind, Hofmannsthal, Maeterlinck alakjai is.

Csehov „nagyon sok beszélgetés... — kevés cselekmény és rengeteg szerelem"[4] dramaturgiája, ha nem is előzménye, de rokona a szecesszió cselekménytelenségének. Csehov zűrzavart ír, Szomory tumultust, a maeterlincki cselekmény szereplők szenvedéseiből áll össze, Hofmannsthal színműve „a világgal meghasonlott lélek csendesen derengő vagy szaggatottan lélegző hangulatainak közvetlen kivetítője".[5]

A szecesszió színműve felhasználja színességben és jellemrajzban a romantikától tanult erős kontraszthatást, atmoszférateremtésben a naturalizmus miliőrajzát, a titokzatosság holdudvarát pedig szimbolikus sejtetéssel és jelképes megfogalmazással rajzolja meg.

Cselekménye. A szecessziós színmű cselekménye sajátos képletet mutat, mely a csehovi cselekménytelenséggel tart rokonságot. Tablószerű nagyjelenetekre építkezik, melyekben vagy nagy számú szereplő vonul fel minden drámai szükségszerűség nélkül az atmoszférateremtés egyetlen funkciójával, vagy egyetlen szereplő gondolati cselekvése teremt hangulatot, és hívja maga köré a színmű alig néhány alakját. Állóképek egymásutánjából áll össze a szecessziós színmű — kétszeres determináltsággal: „a naturalista drámakompozíció lazán összefűzött, zsánerképszerűen részletezett, epikusan elterebélyesedő epizód"-jainak[6] s a bulvár-színház látványszerető felszínességének a hatása érezhető. A cselekmény nem a drámai szükségszerűség szülötte, nem a szereplők mélyéből fakadó cselekvések konfrontálása, hanem csak találkozások és beszélgetések, értékelések és siránkozások, akarások és maradások, csillogások és nyomor halmaza. Amennyiben sikere van az ilyen színműnek az inkább a tablókból sugárzó hangulat és/vagy látványosság érdeme, mint a cselekmény lebilincselő tulajdonságáé. Ha eddig a dráma tökéletesen a cselekmény kódjába átírt ábrázolás volt, most a cselekmény veszít jelentőségéből — az együttléteket jelző, aláfestő dialógusok, monológok válnak jelentéstelivé. A művészi gondolat önérvényesítésének szolgálatában nem a már sematikussá vált cselekmény áll, sokkal inkább a hangulatteremtő ékítményes magatartás- és kifejezésmód.

A szecessziós színmű annyiban mimetikus jelenség, hogy a jeleneteket, melyekben hétköznapi, valóságos haszontalanságok egymás mellett mondódnak ki, történnek meg, a valóságbeni laza összekapcsoltság tartja össze: egy-egy motívum, egy szereplő, egy akarat, egy gondolat. Az elbeszélés éppúgy túlsúlyban van, mint általában a fecsegő embernél, s a mese, a magyarázat elnyomja, háttérbe szorítja a drámai cselekvéseket. Nagymonológok, tirádák kedvéért elfelejtődik a tett akarása, s a cselekvés a szereplőket csak utolsósorban jellemezheti. Minden egyéb: megjelenés, póz, vágyak tartalma nagyobb jelentőséggel bír mint a tett. S nem is lehet ez másképp a polgári konszolidáció korában a polgár-értelmiségnél. A szereplő kijelentései, monológjai sem bizonyulnak beszéd-tettnek, hanem nagyobbrészt a helyzetkép viszonyrendszerének linearizálására, kifejtő magyarázatára hivatottak. A kivetített látvány magyarázatával szolgálnak. A felállás kifejtésének céljából beiktatott találkozások, beszélgetések a kezdetleges cselekményt alkotják a (reális) cselekmény, a szituáció potencialitását kifejlesztő jellegével szemben. Az előbbi magyarázza, az utóbbi kifejleszti a szituáció helyzeti energiáit.

A szecessziós drámaíró nem újít a külső szerkezetben: a felvonások és jele-

[4] Elbert Sándor (Szerk.) *Csehov Drámák* Budapest 1978 624
[5] Egri Péter, *Törésvonalak Drámai irányok az európai századfordulón* (1871—1917) Budapest, 1983 112
[6] *I. m.* 101

netek tagoló funkciója megmarad, noha egyre felszínesebbé válik — s egyre jobban közelít az expresszionista stációtechnika felé.

Konfliktusa. A konfliktus fogalma elválaszthatatlan a cselekményétől, mert a cselekvések közvetítésével kerülnek szembe a különböző tartalmú tetteket hordozó szereplők. „A konfliktus funkciója: a személyeket egymáshoz való viszonyuk alapján csoportosítani. A konfliktus egy oppozíciós viszony köré csoportosítja a személyeket, mely viszony, a konfliktus magját teszi ki."[7] Az oppozíciós viszony legtőbbször a két szembenálló akarat „egymás elleni tettváltás"-sorozatában,[8] a drámai harcban manifesztálódik. Jansen szerint háromféle viszony létezik egy drámai mű a cselekmény által összetartott személyei között: oppozíciós, támogatási, semleges viszony. A szecessziós színmű szereplői közötti viszony kétségtelen oppozíciós viszony, csakhogy ez nem minden esetben bomlik ki, érik konfliktussá.

Az oppozíció két pólusa (az adott világ és az álomvilág, a régi és az új) egyrészt a hős belsejében konfrontálódik, másrészt a belső konfrontáció szembefeszíti a hőst szürke hétköznapjaival, s ez utóbbi általában szerelmi konfliktusként realizálódik. A belső szembenállás látható vetületeként izzó, szenvedélyes, állandó forrongásban levő hősök keletkeznek — s a szecessziós színmű (hűen mimetikus jellegéhez) nem a láthatatlan konfliktuális ok ábrázolását tűzi ki célul, hanem a felületi, látható izzást. A főhős izzása, elvágyódása ezért nemegyszer motiválatlannak tűnik. A külső szembenállást a főhős rajongása, magasabbrendű léte és a környező társadalmiság tisztességes primitívségének oppozíciója fejleszti ki. A konfliktus eme ábrázolási síkja is háttérbe szorul: a hős vergődésével akkora hullámgyűrűket csap maga körül, hogy a primitív világot is magával ragadja. Ez utóbbi csak arra szolgál, hogy az oppozíció által hangsúlyosabbá, tartalmasabbá, láthatóvá válhasson a főhős életformája.

Lukács szerint[9] az ember bonyolultságával centrifugális energiát hozott, mint anyag a dráma számára. A szecessziós színmű már megtalálta a drámát összetartó centripetális erőt: ugyancsak az emberben, ki hiperbolikusra kitenyésztett vágyakkal csapong, s ki egymagában ellenáll és ellentmond a világegésznek. A szecessziós színmű paradoxona ez, hogy a hős egymagában nagyobb energiát képvisel mint környezete.

A primitív világ jelenlétének funkciója a szecessziós színműben a magasabbrendű létforma hangsúlyozása. Ezt nemcsak festői ecsetkezeléssel, állóképek párhuzamos láttatásával valósítja meg a színműíró, hanem úgy is, hogy konstruál egy konfliktust. Ez az egyetlen alkotási momentum a cselekményépítés folyamán, ahol az író teremtő gesztusa hangsúlyosan esik latba. A konstrukció képlete (mely Szomory néhány színművében valósul meg maradéktalanul): a főhős testetlen epekedése szerelmi vágyban tárgyiasul. A szerelmi vágy csak a primitív világban található társra, s itt erotikává válik. A főhős magához emeli társát, mint eszköz a magasabbrendű élet megvalósításához, de a partnerről kiderül, hogy nem tagadhatja meg önmagát, hovatartozását — s szempont kérdésévé válik minden: ki eddig a fejedelmi lét megvalósításához eszköz volt, most ármánykodó, visszahúzó Gegenspielerré válik, kit le kell rázni. A különben cselekménytelen darabok kis fordulata hozza a megvilágosodást a hős számára, a bizonyítékot, hogy társa méltatlan hozzá — s csak ettől a pillanattól számítható a konfliktuális szembenállás. A főhősök olyannyira más szférákban léteznek, hogy a konfliktus lehetetlen, mert nem található érintkezési pont, ahol a két világ találkozik. Ha sor kerül mégis rá, a szerelmi vágy vaksága az, mely a hőst emberközelbe hozza, hogy a kijózanodás után szikrázhasson a konfliktus feszültsége.

A szecessziós alkotók vérmérsékletétől függ, hogy melyik momentumot hangsúlyozzák, melyikre építenek: a szenvedés ethoszára, az erotikára, a végenincskeresésre, a létezés együgyűségére, a tökéletes lét ábrándkergetésére.

Szereplői. A szereplők a drámai akció hordozói, a tettek elkövetői, az akaratból születő tett pedig jellemzi elkövetőjét. Lukács a modern drámáról értekezve kijelenti, hogy „drámaivá az embert akaratintenzitása, lényének tettébe való kisugárzása, azzal eggyé válása teszi".[10] Az új dráma hősei azonban passzívak, véde-

[7] Jansen, Steen, *Entwurf einer Theorie der dramatischen Form* In: Literaturwissenschaft und Linguistik Band 3, Szerk Steen Jansen. Frankfurt am Main, 1972. 419

[8] Bécsy Tamás, *A drámamodellek és a mai dráma.* Budapest 1974. 69

[9] Lukács György, *A modern dráma fejlődésének története.* Budapest. 1978. 132.

[10] *I. m.* 35.

keznek inkább, heroizmusuk a kétségbeesés, a kényszer heroizmusa. Így a szecesszió hőse is: tette (mivelhogy alig van) nem jellemezheti. Az élet objektiválódása a tényekből, cselekvésekből kipusztította az individualitást, nem engedi meg az egyéniségnek ott való megnyilvánulását, de lehetővé teszi, hogy a lelki élet függetlenné váljon, öntörvényű életet éljen. Ilyen körülmények között a drámában zavaróvá válik a cselekmény. A hős — lelki jelenség lévén — diszperz elemekből áll össze, hangulatokból, vágyakból. Lelki intenzitás szükséges ahhoz, hogy kompakt egyéniség állhasson össze a szétsugárzó hangulatelemekből. A lelki intenzitás úgy érhető el, hogy egy „természeténél fogva nem drámaian megnyilvánuló tulajdonságot a drámaiasságig fokozni kell".[11] A drámában ez a fokozás nem lehet elvont, „csak a tulajdonságnak egy, az életben nem található gigantikus erőig való stilizálása lehet, az egész embernek és egész sorsának ezen tulajdonság által való uraltsága".[12] Eme stilizálás, tehát a benső történés láthatóvá, hallhatóvá tétele a lelki intenzitás betegességig való fokozását jelenti. „A patológia a drámaiatlan emberek és helyzetek drámaivá tevésének egyetlen lehetősége".[13] A szecesszió jellegzetes hőseit a patológikusig fokozott megszállottság uralja. Ez sokkal inkább megnyilvánul életformájukban, magatartásukban, kifejezésmódjukban, mint konkrét tettoikben. Minthogy az individualizáció a tettekben nem nyilvánulhat meg, a hős kénytelen az önkifejezés egyéb módozatait választani: a szecessziós hős az önkifejezés keresésének stádiumában: forrong, lázadozik, bölcsen elmélkedik, de mindenképpen és meghatározóan mindent hangosan kimond. S minthogy önmaga boldogulása foglalkoztatja elsősorban, elsődleges kifejezési formája a monológ lesz. A primitív világ képviselői pedig dialógusaikban egészítik ki a jellemét. Lukács Györgynek a modern drámáról szóló tanulmányának egyik passzusa találó a szecessziós színműre: „A dialógusban egyre mellékesebbé válik az, amit mondanak, azzal szemben, amit nem lehet kifejezni. A dialógus melódiáját mindig erősebben nyomja el a kíséret. Mert azt, ami belül történik (az alig kimondható) inkább ki lehet fejezni a szavak csoportosításával, mint értelmük által, asszociatív erejük által inkább, mint reális jelentésükkel. Minél magányosabb a hős, annál tépettebbnek, többet sejtetőnek, mint konkrétan kimondónak, annál impresszionisztikusabbnak kell lennie a dialógusnak".[14] Sőt mi több: a dialógus, mint a dráma éltető közege, mint a dráma sematikus kerete van veszélyben. A hős magábaszállása, sokatmondó kijelentései a dráma legnagyobb részében a miliővel oppozícióban hangzanak el, de az oppozíció nem mélyül konfliktussá, mely során az emberek — éppen a tökéletes önkifejezésnek köszönhetően — közelebb juthatnának egymáshoz. A konfliktus ritkán közelíti egymáshoz az embereket, hisz a kivonuló hős épp ellentett tendenciákat hordoz magában — „el, ki, másképp!" jelszó jegyében edzi magát.

Lukács szerint „az emberek lelkének örök irracionalitását (ma az impresszionizmusig és patológiásig felfokozott) a drámai séma merev törvényszerűségével a miliő kapcsolja össze".[15] A miliő épp azért szimbolikus és stilizált a maga primitívségében, hogy az „embertől örökre idegen dolgoknak vele szemben való ereje, más szükség zerűségektől hajtott és őt mégis szükségszerű erővel hajtó volta"[16] nyilvánvalóvá hangsúlyozódhasson. A szereplők két csoportját különböztetjük meg ennek megfelelően: a szecessziós kivonulók és a miliőbe tartozó ún. primitív emberek. A szecessziós hősök magányosak, önmagukat a miliőtől való legnagyobb távolságban tudják megvalósítani maradéktalanul. Mivel a miliő csak uniformizált tettek végrehajtására alkalmas, melyek a személyiség önkifejezésére alkalmatlanok, keresni kell egy olyan szférát, melyben az individuum megnyilvánulhat. Ez a szféra a szerelem, a művészet, a természet.

A szecessziós hősöket szerelmi vágy gyötri, vagy az erotika tárnáiban fetrengenek. Az erotika túltengése azzal magyarázható, hogy a miliő személyiségtipró körülményei közé leszállva a személyiség intenzív megvalósítását ígérő szerelem is devalválódik: erotikává. A hősök egy ideális szerelem vagy az erotika mámoros megszállottjai. Foglalkozásuk, érdeklődési körük mindannyiukat a művészet valamely megnyilvánulásához köti: író, festőművész, színész, énekes a szecesszió-

[11] *I. m.* 128.
[12] *I. m.* 128
[13] *I. m.* 130.
[14] *I. m.* 116.
[15] *I. m.* 136.
[16] *I. m.* 137.

ban lép színre a leggyakrabban. Jellemzőek ilyen értelmben Wedekind híres figurájának, Lulunak a foglalkozásai: virágáruslányból modellé, táncosnővé és kokottá lépett elő. A virágáruslány a természet, a modell és a kokott az erotika, a táncosnő a művészet fogalomkörébe sorolható. Vallomás ez: a művészet az egyetlen létszint, mely tartalmazza a személyiség megvalósításának potencialitását.

A természet különböző alakzatokban van jelen: a lebukó nap búcsúzó sugarainak színpompája, a temető romvilága, azúr csillogású kék madark, álombeli kert éjféli ragyogása vagy a zárt terek tubarózsás, margarettás, liliomos díszítettsége a hősök menekülési szándékához teremtenek atmoszférát.

A szenvedés nimbusza övezi a szerelem, művészet, természet hármasát; a szenvedés a szecessziós hősök cselekvése. Hebbel szerint[17] „A szenvedés befele fordított cselekvés". A hős mássága kívülálló pozíciójából következő szenvedése akkor hiteles, ha tragédiát okoz, különböző esetben szentimentális szenvelgésnek hat. A szecesszió mindkét esetet polgárjoggal látja el: a szenvedésnek nincsen formai jegyek meghatározta hierarchiája. Talán az ember örökidejű aktivitás-igénye jut kifejezésre ekképpen a cselekvésképtelenség korában.

Ész és ösztön, megfontolt szenvedés és mámoros varázs között vibrálnak a hősök. Ragaszkodnak a tökéletes varázshoz, büvőlethez, mert épp illúzióra termettségük bizonyítja rendkívüliségüket. De mihelyt csorba esik a varázson, tisztán látó ösztönnel ráéreznek hogy menekvés volt a gyönyör a miliő szürkeségéből és a maguk magányától — s a szenvedésteli mámoron túl vállalják a magány kirekesztettségének a fájdalmát. E magatartásmodellbe a Szomory-hősök illenek be a legjobban, kik szerelmi csalódásuk után a túlélő dacosságával választják a szenvedés ethoszát.

A primitív hősök már-már naturalista aprólékossággal festettek — az aprólékosság azonban csak a felszínt érinti. A primitív világ viszonylatait mimetikusan ábrázolja a szecessziós író. A mimézis jelen esetben annyit jelent, hogy a drámai cselekmény szempontjából lényegtelen elemek, a dráma szükségszerűségi architektúráját sértő köznapi herce-hurcák, téblábolások kerülnek a drámai folyamatba. Ezzel szemben a szecessziós hős konstruált, az ő életútja, sorsfordulata adják meg a színműnek azt az intenzív teljességet, azt a lezártságot, mely a drámai műnem sajátja, s mely nélkül (a primitív világ mimetikus ábrázolása miatt) a színmű regényfolyammal vagy köznapi tények utánzott átültetésével tartana rokonságot.

A szecessziós hős tehát mind tematikusan (a színmű tulajdonképpeni anyagát szolgáltatja), mind a kidolgozottság szempontjából (a dráma formai, inteziv teljességét, lezártságát az ő ábrázolása adja meg) a színmű meghatározó, éltető centruma. A látványosan vagy meggondolkodtatóan rajongó, illetőleg elmélkedő hős a színmű hatásait sugárzó centrum.

SAJTER LAURA

ABORDAREA TEORETICĂ A TEATRULUI 'ART NOUVEAU'

(Rezumat)

Obiectul cercetării este teatrul 'art nouveau' (Sezession, Jugendstil). Autoarea trece mai întîi în revistă antecedentele acestui teatru sub aspectul curentului 'art nouveau' (Wilde, Ibsen, Hoffmannstahl, Maeterlinck, Cehov). Spiritul însuşi al acestui teatru se manifestă în cea mai deplină puritate în acţiunea, conflictul şi personajele pieselor de teatru. Caracteristica cea mai evidentă constă în lipsa necesităţii motivării dramatice a acţiunii şi conflictului. De asemenea, şi personajele pot fi caracterizate prin pasivitate. Piesa are o singură funcţie: crearea unei atmosfere (atitudini şi expresii 'decorative'). Toate aceste rezultate ale cercetării converg în coordonatele actului critic în această încercare de aliniere a abordării teoretice.

[17] Idézi Lukács

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

A SZÉKELYUDVARHELYI TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁR ROVÁSÍRÁSOS EMLÉKE

A székelyudvarhelyi volt Református Kollégium könyvtára, a mai Tudományos (Dokumentációs) Könyvtár régi állományának a könyvei között található Kulcsár György *Pastilla, az az evangeljomocnac, mellieket esztendö által a kerresztyénec gyöleközetibe szoktac oluasni es hirdetni, prédicatio szerint valo magyarázattia* Alsó-Lendván 1574-ben Hoffhalter Rodolphus nyomtatta munkája.[1] A könyv Gyulai Klára könyvtárából került a jelzett iskola könyvtárába, a következőképpen.

Az 1730—40-es években a viszonylagosan szegénynek ítélt könyvtár gyarapítására új utakat-módokat kerestek. A körülmények kedvező alakulása adott erre is alkalmat. 1736-tól ui. három évtizeden át az erdélyi magyar könyvkiadás, könyvgyűjtés és tudománypártolás történetéből is jól ismert Bethlen Kata testvére, Bethlen Imre (1698—1765) vezette főgondnokként az említett kollégium ügyeit. Feleségével, Gyulai Klárával (megh. 1757) együtt szenvedélyes könyvbarát volt.

A kollégium könyvtára fejlesztésének az érdekét tartva szem előtt, a könyvtáradományozók sorát elsőként éppen kettejük alsórákosi gyűjteményének az odaadományozása nyitotta meg 1765-ben. Könyvtáruknak azonban csak egy része került a kollégium tulajdonába. (Jakó Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség.* Bukarest,

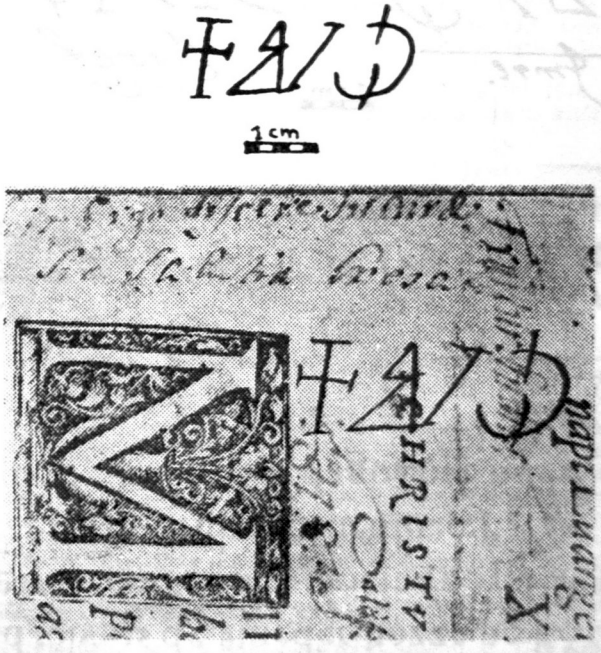

1976. 223—227.) Közöttük volt a fentebbi könyv is. A dúsan aranyozott sarkú, barokk ízlésű kötés bordájára a köttetés évét jelző 1746-os számmal együtt nyomott G.G.K. (gróf Gyulai Klára) kezdőbetűk is igazolják idetartozását.

[1] A könyv könyvtári jelzete: 170; (utolsó) leírása (teljes irodalommal): *Régi magyarországi nyomtatványok 1473 — 1600.* (Borsa Gedeon — Hervay Ferenc — Holl Béla — Kafer István — Kelecsényi Ákos összeállításában). Bp., 1971. 334—335., 334. sz.

A könyv utolsó lapján olvasható, 1686-ból származó bejegyzésekből név szerint meghatározható első tulajdonosa Dályai Szabó György volt. A beírásból kitűnően „az So Falvi kamara hazzaban Laktomban vettem est egy Csiki Embörtöl. [...] En Dallyai Szabo György".

A szóban forgó kiadvány 1. és 195. lapjára a 17. század végén vagy a következő első felében valaki világos-szürkés tintával összesen három, de végeredményben két, rovásjelekből álló szót írt be. Ugyanezzel a tintával, és (minden bizonnyal) ugyanattól a kéztől származó latin meg magyar nyelvű bejegyzések találhatók mind a már említett két, mind pedig jónéhány más lapon.

Az 1. lapon a nyomtatott szövegre merőlegesen, tehát a sarok vonalával egyenközűn, a díszes, igen szép *M* kezdőbetű s a lap címe közti helyre írta be egyik, a 195. lapnak pedig az aljára, de felfordítottan (a nyomtatott szöveget tekintve „fejjel lefelé"), a sorokkal nagyjában azonos irányban másik két szavát. E két utóbbi alatt olvasható latin betűs átírásuk is. Így hát „megfejtésük" nem ütközik nehézségbe. Mégis szükségesnek látszik megemlítenünk a következőket: az 1. lapon (csak az egyik név szerepel „megfejtés" nélkül) a szerző helyesen írta le a név hangzóinak a jegyeit, a 195. lapon viszont mindkét szó esetében hibázott, noha a rovásjeleknek megfelelő latin betűkkel írott szavak hibátlanok.

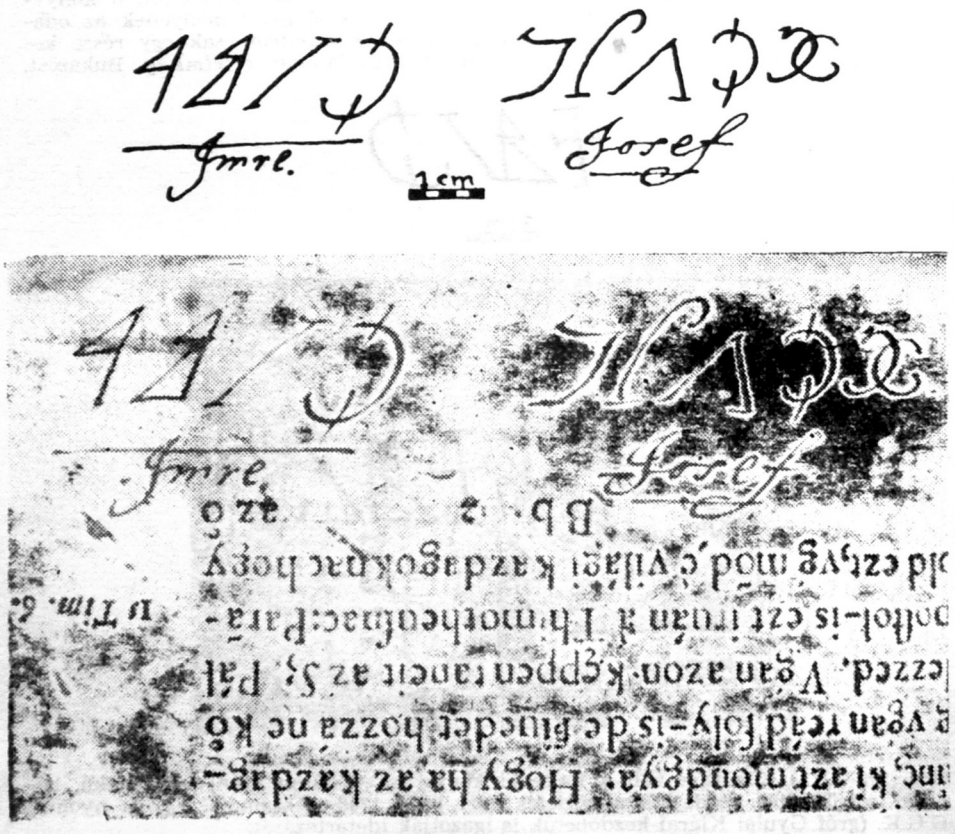

Az 1. lap szava *Imre* (1. ábra). A 195. lapon olvasható egyik szó ugyancsak *Imre* (latin betűkkel), ámde a főléje írt rovásjegyek tulajdonképpeni olvasata *Amre* (2. ábra). Az előbbitől jobbra pedig a másik latin betűkkel írt *Josef* szó olvasható

(l. az utóbbi ábrát). A fölötte látható rovásjegyekből azonban *Joseh*-et kell betűznünk. A szavak írója tudta ugyan, mit is akar írni, ezt latin betűkkel (természetszerűleg) helyesen meg is oldotta. Viszont a számára (talán) szokatlan rovásjegyekkel már nem tudott ennyire könnyedén megbirkózni, tolla „félrecsúszott". A két név beírója a 195. lap rovásjegyekkel ránk örökített *Amre*-jét és latin betűs *Josef*-ét aláhúzta.

A fent ismertetett szavakat mindhárom esetben a latin írás (balról jobbra tartó) sorvezetésének megfelelően kell olvasni. Szerintünk ez a tény azonban nem jelent különlegességet. Az író gyakorlatlan keze kísérletezését képviselheti, így lévén könnyebb (mint bárki másnak is) a betűket a latin írásmód megszokott sorrendjében vetnie papírosra.

E mindössze néhány betűből álló szavak jegyeit különböző rovásábécéink jeleivel hasonlítva össze, megállapíthatjuk, hogy többségük majdnem teljesen azonos a marosvásárhelyi Teleki — Bolyai Tudományos könyvtárban levő kilenc rovásbetűsor közül elsősorban a Kapossi- és Dési-féle ábécékkel (Sebestyén Gyula, *A magyar rovásírás hiteles emlékei.* Bp., 1915. 114. 26. ábra.) Majdnem bizonyosra vehető e m e 1680 utánról keltezhető utóbbi b e t ű s o r jegyeinek a mintaként való használata, minthogy a vizsgált *Josef* név jellegzetes alakú *o* jegye c s a k o t t található meg.

Azt viszont már igazán csak sajnálhatjuk, hogy ennek az érdeklődő-kísérletező személynek a neve nem maradt fenn. Nevét föltehetőleg megörökíthette ugyan a könyv cím- vagy őrlapjain, de az idők folyamán ezek, (ebben a tekintetben is fájlalhatón) kiszakadtak a könyvből; az 1746. évi beköttetésekor mindenesetre már nem voltak meg (vagy talán éppen akkor semmisültek meg?). De talán mégis azonosíthatjuk a könyv utolsó lapjának az alsó, nyomtatott szöveg alatti részére egyező írással bevezetett szövegből kihámozható, olvashatatlan keresztnevű (esetleg *Paulus*??) *Jantso* családnevet viselő személlyel.

Ezt a rovásírásos bejegyzést e sorok írója fedezte föl 1976 őszén, az említett könyvtár nemzeti műkincset alkotó anyaga törzslapjainak a kitöltésekor.

FERENCZI GÉZA

INSCRIPŢIE RUNICĂ MAGHIARĂ ÎN BIBLIOTECA DOCUMENTARĂ DIN ODORHEIU SECUIESC

(Rezumat)

Autorul, în cadrul completării fişelor de evidenţă pentru fondul de cărţi vechi al Bibliotecii Documentare (care face parte din patrimoniul cultural naţional), a descoperit în 1976, într-o carte a lui György Kulcsár, tipărită de Rodolphus Hoffhalter la Alsólendva în anul 1574, trei (de fapt două) cuvinte înscrise cu caractere runice în paginile 1 şi 195. Cuvintele sînt înscrise cu caractere runice maghiare. Transcrierea din pagina 1 este (prenumele) *Imre*, iar celelalte din pagina 195 (prenumele) *Amre* (greşit, în loc de *Imre)* şi (prenumele) *Joseh* (greşit, în loc de *Josef).* Aceste două ultime cuvinte sînt redate şi cu litere latine, dedesubtul cuvintelor înscrise cu caractere runice, de astă dată corect: *Imre* respectiv *Iosef.* Inscripţia în baza caracterului *o* al cuvîntului *Josef* şi a datei legării cărţii trebuie să o datăm în intervalul dintre anii 1680 (post quem) şi 1746 (ante quem). Numele celui care a făcut însemnarea, din păcate, este necunoscut. Eventual (dar numai cu mare rezervă) deocamdată, persoana-autor o putem identifica cu Paulus (??) Jantso, numele căruia s-a păstrat în partea inferioară a ultimei pagini a cărţii.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

A TUDOMÁNYOS STÍLUS SZEMIOTIKÁJÁBÓL

1. A tudományos stílus vizsgálata eléggé elhanyagolt területe a nyelvtudománynak. Mind fogalmának és vizsgálatának elméleti tisztázásával, mind pedig konkrét korszakokhoz kötött elemzésével még sok mindenben adós a szakirodalom. Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy tisztázzam a tudományos stílusnak mint egyik funkcionális stílusnak[1] a fogalmát, hiszen az általános tudományelmélet alapkövetelménye is, hogy pontosan meghatározott és egységes szemléletet tükröző fogalmakkal és terminológiával dolgozzunk. Vagyis bizonyos elméleti hipotéziseket állítok föl, amelyeket a konkrét nyelvi anyag vizsgálata során gazdagítani, esetleg módosítani lehet.

A nemzetközi nyelvtudomány eddig elért eredményeit szem előtt tartva is szakítanom kell az empirikus adatok elemzéséből kiinduló hagyományos felfogással, s feltétlenül nyitnom kell egy átfogó elméleti megközelítés felé, amelynek a legátfogóbb szemiotikai alapvetésűnek kell lennie. A modern szemiotikai kutatások bebizonyították, hogy a nyelv nem rendszerében él elsősorban, hanem használatában. Tehát a sajátos nyelven kívüli pragmatikai tényezők, a sajátos közléshelyzet határozza meg a nyelvi rendszerből való válogatást.

2. Egyik fontos funkcionális stílus a tudományos stílus. E stílust átfogó szemiotikai keretben jellemzem. Eszerint a tudományos stílus funkcióit a kommunikáció konkrét társadalmi helyzete határozza meg. Feladatom tehát azoknak a külső tényezőknek a fölvázolása, amelyek a tudományos közléshelyzetet meghatározzák, s ezek után kerülhetek csak sort a tudományos stílus nyelvi ismérveinek vizsgálatára. A tudományos stílus ugyanis összefügg sok külső tényezővel.

I. Az elsődleges külső tényezők:
(1.) A közlés tartalmának külső vonatkozásai, társadalmi szférája,
(2.) A sajátos beszédminőségre való irányulás (ami szerintem a hagyományos és konvencionális stílusformákra való vonatkozást jelenti),

II. A másodlagos külső tényezők:
(1.) Az író általános és nyelvi műveltsége,
(2.) Az író viszonya a közlés tartalmához,
(3.) Az olvasó általános és nyelvi műveltsége,
(4.) Az író és olvasó közötti viszony,
(5). A közlés anyaga.

A következőkben vázolom ezeknek a külső tényezőknek a működését a tudományos közléshelyzetben.

(1.) A tudomány tudatforma. A legkorszerűbb álláspontok szerint a tudományos és művészi visszatükrözés vizsgálatát a kultúra keretében kell elhelyeznünk. Ma már nemcsak a történetiség hívei állítják előtérbe a kultúra kérdését, hanem azok is, akik a különböző formális iskolák vagy a strukturalizmus és szemiotika felfogásából indulnak ki. Lotman szerint, a „kultúra valamennyi nem örökletes információ, az információ szervezési és megőrzési módjainak összessége. A kultúra a megismerés érzékeny és bonyolultan szervezett mechanizmusa."[2]

Az emberiség kultúrája eszerint mint jelszerű és nyelvi kultúra épül fel, ezért olyan másodlagos rendszer, amely az adott közösségben elfogadott valamilyen természetes nyelvre épül, és amely belső szervezettsége alapján újratermeli a nyelv strukturális sémáját. Csak a jelek valamilyen rendszerére lefordított dolgok válhatnak az emlékezet tulajdonává. Az emberiség történetét vizsgálva bármilyen messzi múltba is hatoljunk, a közvetlen termelés mellett az embereknek mindig jutott erejéből művészetre, elméleti gondolkodásra.

A tudomány — éppúgy, mint az irodalom — közlés, megismerés. Csakhogy az irodalom másként tölti be a közlés funkcióit. Közbeiktatja a fikciót, vagyis a

[1] A funkcionális stílusokról l. Kabán Annamária: *A funkcionális stílusok szemiotikájából*. NyIrK. XXXIII (1989), 69—76.
[2] J. M. Lotman, *Szöveg-modell-típus*. Bp., 1973.

képzelet rendezőelvét.[3] A kettő közötti különbséget már a régi görögök észrevették. Platon szerint a költők hazudnak, a tudomány ellenben az igazságra törekszik. A tudomány értelmi, a művészet érzelmi természetű. Ezért a tudomány a logika, a művészet a képek eszközével él.

Valóban, bár mind az irodalom, mind a tudomány anyaga a valóság, s mindkettő megismerési folyamata az érzékiből indul el, nagy különbség mutatkozik a feldolgozás, a megjelenítés, az általánosítás módjában. Lukács György mutatott rá, hogy mind a művészi, mind a tudományos visszatükröződés a mindennapi gondolkodásból nőtt ki, s elemezte, hogy a mindennapok és a munka életbevágó követelményeiből miként nőtt ki a valóság tudományos megismerésének szükséglete, amely nemcsak tényszerűen emelkedik a hétköznapok színvonala fölé, hanem elvileg, módszertanilag, minőségileg is. „Az emberiség fejlődése a primitív fokon olyan visszatükröződési és gondolkodási formákat hoz létre, amelyek ahelyett, hogy a mindennapok ösztönös és naiv megszemélyesítéseit és antropomorfizációs formáit radikálisan legyőznék, magasabb fokon reprodukálják ezeket, és a tudományos gondolkodás fejlődését ezáltal korlátok közé szorítják."[4]

A tudomány nem a semmiből pattant ki, hanem hosszú és nehéz folyamat eredményeképpen válik a megismerés önálló módjává. A megismerés tudomány előtti módjait prototudományos megismerési módoknak tekinthetjük. A tudományos gondolkodásnak bizonyos kezdeti formái már jelentkeznek ezekben a módokban.

Wartofsky szerint a megismerésnek három tudomány előtti módja létezett: az antropomorf magyarázat, az induktív általánosítás és a technikai szabály.[5]

Az első esetben a magyarázat olyan képzeletbeli vagy feltételezett entitások segítségvel történik, amelyeket valódi létezőknek vélnek, és amelyeknek „természete" vagy tulajdonságai megmagyarázzák az egyébként felfoghatatlan természeti jelenségeket. Vagyis emberi és személyes cselekvéseket és szándékokat keresnek a természeti jelenségek mögött, s a természeti erőket élőnek, tudatosnak, szándékosnak ábrázolják. Ezek a mítoszok és mágiák.

A második esetben a tapasztalat vagy cselekvés sémáit általánosítják explicit módon megfogalmazott, leíró törvények prototípusaiként. Az antropomorf indítékokból cselekvő és a „Te" fiziognómiai jellegzetességeivel bíró személyes entitások helyett az ismert természeti anyagok alapján felfogott, fizikai elvek működnek független magyarázó eszközként. A természeti jelenségek magyarázata során sem folyamodnak többé akarattal rendelkező istenekhez, hanem olyan „elemekhez", mint a víz, a levegő, a tűz és a föld vagy ezek kombinációi.

A harmadik esetben a törvények preskriptív vagy normatív megfogalmazását végzik el, amely szükségszerűséggel, isteni vagy emberfeletti státussal, a lokális emberi célokat meghaladó objektivitással ruházza fel a törvényeket.

A megismerés tudomány előtti módjai csírájukban már tartalmazzák a kifejlődött tudománynak az elméleti magyarázatokra, tapasztalati vagy leíró törvényekre vonatkozó tágabb fogalmait, valamint a természeti szükségszerűség és a determinizmus fogalmát. A gondolkodás magasabb rendű megszemélyesítő, valamint tudományos formái közötti harc az emberiség fejlődésének hajnalán fejlődik ki először, s ez nem más, mint a dezantropomorfizáló tendenciák jelentkezése. A görög fejlődés teremti meg a tudományos gondolkodás alapjait. Minél sikeresebben halad előre visszatükröződési módja dezantropomorfizálásában és ennek fogalmi feldolgozásában a tudomány, annál áthidalhatatlanabb lesz a szakadék a tudományos és a művészi visszatükröződés között. A történelem folyamán a dezantropomorfizáló tendencia az emberi tudás mind nagyobb területét hódítja meg.

Az objektív tudományosság imént vázolt és napjainkban is érvényes jellemvonása tehát nem más, mint a következetesen keresztülvitt „dezantropomorfizált" természetszemlélet. A tudományosság kritériumainak a mi civilizációnkra egységesen jellemző rendszere egy olyan szemléletet jelent, amely a tárgy vizsgálatából kikapcsol minden olyan előfeltevést, amelyet nem magából a tárgyból merít, illetve amelyet régebbi hasonló vizsgálatok nem ellenőriztek.

A modern tudományos gondolkodás azonban Lévi-Strauss szerint csak „egy lehetséges" gondolkodás, csak az adott civilizáció gyakorlata és előfeltevés-rend-

[3] Henryk Markiewicz: *Az irodalomtudomány fő kérdései*. Bp., 1968.
[4] Lukács György, *Az esztétikum sajátossága*. Bp., 1969, 53.
[5] Mark W. Wartofsky, *A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai*. Bp., 1977.

szere által determinált, történeti szemléletmód, amely Európában a XIV—XV. századtól kezdve alakult ki.

(2.) A tudományos stílust a világos, logikus, pontos, tömör, egyértelmű beszédminőségre való törekvés jellemzi.

A tudományos stílus másodlagos külső tényezői a következők: (1) Az író magas tudományos felkészültséggel rendelkezik, ez nyelvhasználatában is tükröződik. (2) Ami az írónak a közlés tartalmához való viszonyát illeti, az emocionalitás gyenge foka a jellemző. (3) Az olvasó is magas fokú általános és nyelvi műveltséggel rendelkezik. (4) Az író és olvasó közötti fordított kapcsolat szempontjából a tudományos közlés szabály szerint monológ jellegű. A közvetlen reakció a közlés pillanatában hiányzik, csupán időben eltolódva jelentkezik. Az író a tudományos művet úgy alkotja meg, hogy a várt reakciót kiválthassa. Ezért pontosságra, teljességre, részletes magyarázatra, egyértelműségre, következetes felépítésre törekszik. (5) A közlés anyaga szerint pedig lehet írott vagy beszélt változata.

Ezek a nyelven kívüli tényezők meghatározzák a tudományos stílus nyelvi megszerkesztettségét, melyről itt elsősorban egy átfogó képet adhatok, hiszen ezek részletes elemzése csak konkrét szövegek vizsgálatával végezhető el.

A sajátos beszédhelyzet megszabja a nyelvi rendszerből való válogatást: a tudományos szövegek alakulását. A tudományos gondolkodásmódban és nyelvi megszerkesztettségben érvényesül a valóság szabatos leképezésének követelménye. Ez azt jelenti, hogy a tudományos nyelvhasználat tükrözi az egyetemes logikai viszonyokat és a valóság vizsgált tartományainak a belső logikáját, viszonyhálózatát, vagyis a tudomány nyelvét a szabatos, egyértelmű és normatív szóhasználat és mondat-, illetve szövegszerkesztés jellemzi. Zeman László szerint: „Nyilvánvalóan a nyelv nemcsak ráció és logikum, de a tudományosság épp csak az így elhatárolt változatához kötődhet, amely következésképpen az irodalmi nyelv leginkább normatív alakzatát képviseli".[6] Legfőbb ismérve tehát a pontosságra való törekvés. Tömörségét elsősorban magas szillogisztikus sűrítettségi foka adja.

A tudományos szövegszerkesztésre a logikai következetesség és a részek közötti összefüggés a jellemző. A szövegépítkezés két fő formája a deduktív, illetve induktív logikai építkezés. A matematikai gondolkodásra például az axiomatikus-deduktív struktúra a jellemző, amely a meghatározásokban és bizonyításokban figyelhető meg.

A tudományos stílus, de általában bármely funkcionális stílus nyelvi megszerkesztettségét az összehasonlító módszerrel vizsgálhatjuk. Az összehasonlító munka során a tudományos stílust egybevehetjük a nyelv rendszerével, amelyből a válogatás történt, de sokkal többet ígér, ha a nyelv stílusbeli hierarchiájának azonos szintjén elhelyezkedő másik funkcionális stílussal vetjük egybe. Trubeckoj hívta föl a figyelmet arra, hogy a viszonylag hasonló dolgok közötti oppozíciók figyelemre méltóbbak. Így például sokkal tanulságosabb az egymástól csupán egyetlen jegy (zöngétlenség-zöngésség) révén különböző fonémák oppozíciójának tanulmányozása, mint azoknak, amelyek több jegyben is eltérnek.

Ilyen szemléletmód alapján állította fel Solomon Marcus a tudományos és a költői közlés közötti ötvenkét oppozícióját.[7] Ilyen például: (1) Racionális—Emocionális; (2) Kifejthető—Szavakkal nem interpretálható; (3) Általános és egyetemes jelentések—Egyedi és lokális jelentések; (4) Objektív jelentések—Szubjektív jelentések; (5) Mesterséges kifejezések használata—A természetes nyelvek kifejezéseinek kizárólagos használata; (6) Logikai sűrítettség (a szillogizmusok és a levezetések sűrítettebbek) — A sugallat sűrítettsége (a dolgokat nem a szokványos nevükkel nevezik meg, hanem valamilyen közvetítő tárgy révén); (7) Végtelen szinonímia—A szinonímia hiánya (két sornak nem lehet azonos jelentése); (8) A homonímia hiánya (lezárás)—Mindegyik sor végtelen homonímiája (nyitottság); (9) A stílus problémáinak megléte (választás szinonim mondatok között)—A stílus problémáinak hiánya (a klasszikus retorika értelmében); (10) A metaforák lényegi használata—A metaforák nem lényegi használata; (11) Ikonikus jelek tendenciája—Szimbolikus jelek tendenciája; (12) Kontextusra koncentráltság—Üzenetre koncentráltság.

Hasonló szemléletmód alapján állította fel Friedrich Hart a köznyelv és a tudományos nyelv közötti oppozíciókat.[8] Például: (1) Szemléletes—Absztrakt; (2)

[6] Zeman László, *A tudományos nyelvhasználat*. MNy., LXXIV [1978], 3.
[7] Solomon Marcus, *A nyelvi szépség matematikája*. Bp., 1977. 147.
[8] Friedrich Hart, *Fogalomalkotás az irodalomtudományban*. Helikon, XXII. [1976], 4.

Sztereotíp—Egységesített; (3) Intuitív—Diszkurzív (kifejező, következtető, okoskodó); (4) Diszkontinuus—Logikus; (5) Ego-etnocentrikus—Objektív; (6) Konnotatív—Ellenőrzötten denotatív; (7) Metaforikus—Funkcionális; (8) Expresszív—Nem emocionális.

Ezek az oppozíciók természetesen nem a tudományos és a költői, illetőleg a köznyelvi kommunikáció konkrét formáira vonatkoznak, hanem egy eszményített típusukra.

Valójában a tudományos stílus nem is egységes. Erről azonban a szakembereknek a véleménye különböző. Egyik, szélsőséges álláspont szerint valamennyi tudományos mű stílusa egységes. Pontosabban a különböző tudományos művek a nyelvi megformáltság szempontjából — a műszókincset nem számítva — azonosak, tehát stilisztikai szempontból is csak részkülönbségek figyelhetők meg. Sokkal elfogadhatóbb azonban azoknak a véleménye, akik több-kevesebb változatot különítenek el a tudományos stíluson belül, például a technikait és a humán jellegűt. A legelfogadhatóbb nézet mégiscsak az, amely szerint a tudományos stíluson belül több szövegtípust különböztethetünk meg. A tudományos író ugyanis közlendőjét, a szöveget mindig meghatározott elvek, célok szerint rendezi, válogat a pragmatikai és kognitív tényezőknek megfelelően a közléstechnikák lehetőségeiből. Célja lehet a leírás, elbeszélés, érvelés, használati utasítás, tanácsolás, magyarázat stb. Így sajátos szövegtípusokat alakíthatnak ki, amelyeknek jól meghatározott szövegszerkezeti stratégiája van.

Mindezek elsősorban elméleti hipotézisek. További feladat lesz tehát az egyes stílustörténeti korszakok tudományos szövegeinek részletes elemzése, amellyel fény deríthető az egyes tudományos szövegtípusok nyelvi sajátosságaira is.

KABÁN ANNAMÁRIA

ABORDAREA SEMIOTICĂ A LIMBAJULUI ŞTIINŢIFIC

(Rezumat)

În lucrarea aceasta ne angajăm să abordăm stilul ştiinţific ca unul dintre stilurile funcţionale, în perspectiva cea mai vastă, aceea a analizei semiotice. Dat fiind faptul că funcţiile stilului ştiinţific sînt determinate de situaţia socială concretă a comunicării, sarcina noastră a fost să prezentăm acei factori care determină situaţia comunicativă ştiinţifică, iar după aceea să trecem la analiza caracteristicilor lingvistice ale stilului ştiinţific.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

A TÖBBESJEL FUNKCIÓJÁRÓL

A magyar nyelvtörténet tanúsága szerint a *-k* többesjel egyik legrégebbi nyelvtani jelünk. A leíró grammatikák e toldalék szerepéről nem sokat mondanak. Nagyjából megelégszenek néhány szavas megállapítással. Ezek a megállapítások azonban alig mondanak többet, mint maga az elnevezés. Alább idézek egy párat az ismertebb nyelvtanokból. „Számra nézve úgy módosítjuk a szó jelentését, hogy azután nem egyszer jelenti a tárgyat, hanem többszörözve. ... az új szó egyszerűen azonos tárgyaknak többes számát jelöli, pl. házak" (Simonyi, MNyelv.[2] 307). „Vannak olyan ragoknak nevezett szóelemek is, amelyek nem változtatják meg a szó jelentését, de lehet hozzájuk újabb ragokat függeszteni. Ilyenek a többes szám ragja *(házak, képek)* és a birtokos személyragok *(házam, képed, könyve)*. Ezeket megkülönböztetésül jeleknek szoktuk nevezni" (Balassa, MNyK. 172). „A jel olyan szóvégződés, amelynek csak jelentéstartalom módosító szerepe van: pl. a *mezők* szó *-k* jele csupán azt jelzi, hogy a megművelt, bevetett földdarabból nem egyről, hanem többről van szó" (Temesi—Római—Vargha, *Anyanyelvünk*, 113). „Ha azt akarjuk kifejezni, hogy ugyanabból a személyből, dologból, fogalomból többről van szó, a főnévhez *-k* jelet kapcsolunk: *házak, emberek* stb." (Rácz Endre—Takács Etel, *Kis magyar nyelvtan*. 144). „A névszói többes szám (pluralis) rendesen külön toldalékkal (többesjellel) bővült szóalak. Főnevek és főnévi szerepben használt más szók többese az egyes számú (singularisi) alakkal szemben a megnevezett dolog többségére is utal: *ember-e-k*" (MMNyR. I. 515). „A többes szám általános jele a *-k* (illetőleg előhangzós *-k*), ezt használjuk leggyakrabban" (Bencédy—Fábián—Rácz—Velcsov Mártonné, *A mai magyar nyelv*. 186).

Mint látható, e toldalékkal kapcsolatban egyöntetűen azt állítják a figyelem középpontjába, hogy szerepe a névszóval jelölt dolgok, személyek, fogalmak többségének jelölése. Kétségtelen, hogy ebben van igazság is, de ez a vélemény egyúttal azt is jelenti, hogy a mondat egyéb elemeihez úgymond semmi köze, sem szemantikai, sem grammatikai szempontból nem kapcsolódik más szavakhoz. Az nem tagadható, hogy „láthatóan" közvetlenül csak arra a szóra van „hatással", amelyhez hozzájárul. Mégis fel kell figyelnünk egy eddig alig említett jelenségre, nevezetesen arra, hogy a szóban forgó toldalék, szerepe túlnő a fentebbi eseteken. Magára a jelenségre tulajdonképpen már felfigyelt Tompa József. Szerinte „lehet bizonyos fajta többesük ... ismétlődő cselekvést, állapotot jelölve az elvont főneveknek is. Példája Kaffkától van: „Messze tőlem csak megy tovább az élet, baj, osztozás, iparkodások" (MMNyR. I. 516). Témánk szempontjából ebben az a figyelemre méltó, hogy az igéből képzett elvont főnéven éppen az igei hatás következtében a többesjel valóban a cselekvés ismétlődésére utal: 'többszöri iparkodás'. Ugyancsak Tompától idézhetünk hasonló jelenségre az *-é* birtokjellel kapcsolatban: „az *-é* toldalékos szó egy egész birtokos szerkezettel lehet egyjelentésű: „Magadéból ingyen 'a magad borából' (Arany, Toldi), Siratják a semmit, a másét 'a más termését'; (Ady, A grófi szérűn), Madách lírájának az Aranyénál sokkalta inkább rokona a Tompáé ('az Arany lírájánál a Tompa lírája') (MMNyR. I, 519). Ebből csakugyan világosan kitűnik, hogy az *-é* toldalék csupán „formálisan" kapcsolódik a névszóhoz, funkcionálisan valójában helyettesíti, mintegy magába olvasztja a mondatból kihagyott birtokszó jelentését is. Ehhez hasonló jelenségre figyeltem fel a többes szám *-k* jelével kapcsolatban. A példaanyagot nyomtatott szövegekből meg a beszélt nyelvből megfigyeléssel gyűjtöttem.

1. Egyik leggyakoribb jelenség, hogy a többes szám jele tulajdonképpen nem annak a névszónak a jelentésére hat, amelyhez hozzákapcsolódik, hanem a vele

szintagmatikus viszonyban levő ige minőségét változtatja meg azzal, hogy mintegy „helyettesíti" az egyébként a szövegben furcsán hangzó gyakorító képzős formát: *Valamikor nagyon jó ebédeket ettem náluk. Akkor jó filmeket láttam* 'eddegéltem?, eszegettem? látogattam?'. Inkább a *gyakran ettem jó ebédet, láttam jó filmeket* körülírásos szerkezet tömörítését szolgálja a többesjel. Bár mellékesen meg kell jegyezni, hogy a *jó filmeket láttam* — és a *jó ebédeket ettem* nem pontosan ugyanaz, hiszen az elsőben a *jó film* a lényegesebb, a másodikban pedig az *ettem* ('gyakran ettem') a lényegesebb. Hasonlót tapasztalunk a következő példában: *gombát szedtünk és olyan jó gombamérgezéseket kaptunk* ('gombamérgezést kapogattunk?'). Jelentése tulajdonképpen 'gyakran kaptunk' gombamérgezést. Egy művésznő így fogalmazta meg mondatát: *Bartókokat énekeltem.* Vagyis 'gyakran énekeltem Bartók dalokat'. Itt persze arra is felfigyelhetünk, hogy a zeneszerző neve jelentéstapadással a műalkotást is jelenti. A többesjel valóban csupán az éneklés ismétlődését fejezi ki. Ez kiderül, ha összevetjük az egyes számú alakkal: *Bartókot énekeltem.* Ennek jelentése: 'Bartók dalokat énekeltem', egyetlen előadói estre vonatkoztatva. A *-k* többesjelnek emellett néha jelentéstömörítő szerepe is van: *A világ kiemelkedő atlétái tízezer dollárokat vesznek fel egy-egy versenyükön.* Ebben azon kívül, hogy 'gyakran vesznek fel nagy összeget', azt a jelentésárnyalatot is kölcsönzi ez a grammatikai eszköz, hogy a nagy összeget esetleg egyetlen versenyen több helyről is megkaphatják.

2. A többesjel helyettesíthet egy jelzői értékű határozós szerkezetet: *Nagyon meghültem a 30—32 fokos hidegekben. A hajnali ködök már mélyen lenn a völgyben bukdácsoltak. Közelébe férkőztek, szinte testi közelségbe kerülve az együttlétek alatt.* Ezekben a példákban a többes számú alakok egyes számúvá való átalakítása csak abban az esetben lehetséges a mondat jelentésének megtartásával, ha beleszerkesztjük a gyakran ismétlődő, gyakran előforduló vagy ezekkel rokon jelentésű más szerkezetet.

Ennek a fordítottjára is akad példa. Az alábbi mondatban határozói értékű jelzős szerkezetet sűrít magába a többesjel: *Még a körszakállas bádogosmester fiával sem cseréltek, pedig akkora karéj zsíros kenyereket hozott az magával, hogy négyen is osztozhattak rajta.* Itt a többes számú alaknak egyes számúvá (zsíros kenyeret) való átalakítása úgy lehetséges, hogy ha a második tagmondat állítmányát kibővítjük a *minden nap* időhatározóval.

3. A mondatban meg nem nevezett, de hozzáértett dologra vonatkozik a többesjel az alábbi példákban: *A magas terméshozamok elérésében nagy szerepe van a mezőgazdaság iparosításának; A kutatás célja a legjobb termésátlagok elérése; Gyors átfutási időkkel javítunk a helyzeten; Indulnak a bajnokságok a labdarúgásban.* Itt a *terméshozamok* meg a *termésátlagok* külön-külön az összes gabonafélékre (búza, árpa stb.), az *időkkel* a különféle ipari termékek gyártására, a *bajnokságok* többes számú alak pedig a labdarúgó-bajnokság I., II. és III., tehát mindhárom osztályára értendő.

Ugyanide sorolhatók az alábbi példák: *Az első félidők után mindössze nyolc gól esett* (vagyis a lejátszott összes mérkőzések első félidejében); *Harmincnégyszer került a hálókba a labda* (az összes labdarúgópályákon); *Hogyan lehetséges alig néhány négyszögölön hat meg hét emeleteket építeni* (az egyiken hat-, a másikon hétemeletes házat). *Lassan lejárnak a szabadságok* (mindenkinek a szabadsága).

4. Igen finom jelentéstöbbletet kölcsönöz a szövegben a többes számú alak az alábbi szociológiai jellegű munkából való mondatokban: *Nem jó az, ha az emberek nap mint nap arra kényszerülnek, hogy hősi bátorsággal álljanak ki meggyőződéseik mellett.* Vagyis: különböző alkalmakkor, különböző kérdésekkel kapcsolatban vallott meggyőződésük mellett; *A társadalom egészséges és hatékony működése szempontjából károsan gyengék a közösségi tudatok.* Értsd: mindenkinek, a társadalom döntő többségének a különféle közösségekhez való tartozás tudata; *Történeti fejlődésünk relatív elkésettségei évszázadokon át újra meg újra szétzilálták a mindennapi kultúrát, életformát.* Itt a társadalom különböző időszakokban és különféle vonatkozásaiban tapasztalható elkésettségéről van szó.

5. A következő példa a naponta hallható, olvasható meteorológiai jelentésből való: *Tegnap öt és tíz fok közötti hőmérsékleteket mértek.* A többesjel magába sűríti a 'különböző napszakokban és különböző helységekben' jelentést. Az alábbi mondatban ugyanez a szóalak az egymáshoz közel eső plusz és mínusz értékekre

vonatkozik: *A csodával határos a kormosbékának az a képessége, hogy a tengerszint magasságában éppúgy megvan, mint a 2500 méteres magasságban, a fagypont körüli hőmérsékleteken ugyanúgy, mint a nagy melegben.*

Érdekes és tanulságos a *-k* jel funkciója ebben a mondatban: *A csoport tagjai közötti barátságok egész életre szóló barátságokká válhatnak.* Ha egyes számúvá alakítjuk a két főnevet, azt jelenti a mondat, hogy a csoport tagjai 'egymással összebarátkoztak, vagyis mindenki mindenkivel', így azonban némi megszorítást tartalmaz, olyan értelemben, hogy nem lesz barát mindenki mindenkivel, vagyis csak 'bizonyos személyek között alakul ki a barátság'.

Egy zseniális labdarúgóról írták le a következőt: *Úgy hullott a felfutó csatár elé a labda, hogy csak be kellett rúgni a hálóba. Ilyen labdákat ma is kevesen tudnak adni a világon.* A sporthoz értők számára világos, hogy a többes szám jele az alábbi jelentést kölcsönzi a labda szónak: 'mindig kitűnően sikerült és jól értékesíthető' (a hangsúly a *mindig* szón van).

6. Az egyes és többes számú alak látszólagos szereptévesztése mutatkozik az alábbi példában: *Ella külön asztalhoz parancsolta azt a nyolc tíz állandó medikust, akiket mindenki ismert, egész tál leveseket és nagy kosár kenyeret vitt ki nekik.* Nyilvánvaló, hogy a leves többes száma azt jelenti, hogy 'gyakran, többször vitt egy tál levest'; a kenyér esetében pedig inkább „logikusnak" látszik a többes számú alak, hiszen az asztalra tett kosárban tudvalevően szeletekre van vágva a kenyér, tehát több darab van benne. Ezt azonban éppen a kosár szó fejezi ki, ezért helyénvaló az egyes szám.

Vizsgálódásaink szempontjából sajátságos a birtoktöbbesítő jelnek és a birtokos személyragban rejlő névszói többes szám jelnek együttes megjelenése. Ilyenkor a birtok többes számának a jele tulajdonképpen nem(csak) a birtok, hanem a birtokos többségét (is) érzékelteti, mint például ebben az Ady sorban: *Teremtés volt a lelkeinkben* ('mindannyiunk lelkében'). Ugyanez már Petőfinél is megjelent: *Dobogjatok szíveink kevélyen* ('mindannyiunk szíve').

Igen érdekes az élet szó jelentésének módosulása e két toldalék előtt. Szabó Dezsőnek ilyen címen jelent meg könyve: *Életeim.* A Szilágyi Domokosról megjelent könyv *A költő életei* címmel látott napvilágot. Egy híres szavalóművész a nagy költőkre gondolva, eképpen nyilatkozott: *Általuk alakultam, életeikhez igazodom.* Ezekben a példákban a 'több élet' lehetőségét sugalló többesjelek magának az emberi—írói—költői életnek eseménydús voltára, a több életre szóló élményanyagra, nemzedékeknek átöröklődő hagyatékra utalnak.

A többesjel fentebb említett szerepével kapcsolatban természetesen felmerülhetnek nyelvhelyességi kérdések is, ugyanis egyik-másik példatípusban megkérdőjelezhető a toldalék használatának helyessége. Megítélésem szerint, noha itt-ott valóban furcsának hangzik, egyik sem olyan, hogy el ne bírná a legszigorúbb nyelvművelők ítéletét. Arról van szó csupán, hogy — amint a nyelvtörténet számos más kérdésben is igazolja — funkcióbővülés figyelhető meg. Ezzel a nyelv nem veszít, hanem nyer.

BALOGH DEZSŐ

FUNCȚIA SUFIXULUI DE FORMARE A PLURALULUI ÎN LIMBA MAGHIARĂ

(Rezumat)

În limba maghiară desinența pluralului este una dintre cele mai vechi unități gramaticale și servește la formarea pluralului substantivelor. Pe lîngă această funcție generală însă, după cum arată autorul, mai are și alte funcții. De exemplu: în multe cazuri acest instrument gramatical nu se referă la cuvîntul la care se adaugă, ci are influență semantică asupra unui verb. În propoziția: *Bartókokat énekeltem*, pluralul numelui de persoană înseamnă: „Am cîntat deseori din cîntecele lui Bartók." Prin alte multe exemple autorul dovedește, că semnul pluralului are mai multe funcții decît se știa pînă acum.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

ADATTÁR

KÓS KÁROLY LEVELEZÉSÉBŐL

Kós Károly sokrétű, polihisztori munkásságát már többen próbálták meg sokféle szempont alapján feldolgozni, értékelni és bemutatni. Különböző felfogású, nézőpontú írások, tanulmányok, esszék és kismonográfiák jelentek meg, elemezve az életmű egy-egy szeletét. A teljes életművet feldolgozó, összefüggésekre rámutató nagymonográfia még nem készült el. Így a teljes Kós Károly-i életkép megismerhetősége még várat magára. Ennek okozataként, a realitások figyelmen kívül hagyá ával, a tények biztos ismeretének hiányában láthatnak csak napvilágot olyan álláspontok és sommás ítéletek, melyek elferdítve értékelik azt a munkásságot, melyet neve fémjelez.

A nagymonográfia el nem készülte nem azoknak a kutatóknak, építészeknek, irodalmároknak, történészeknek, néprajzosoknak, egyháztörténészeknek, művészettörténészeknek — mert bizony ennyi tudományág képviselője vizsgálja és vizsgálhatja ezt a rendkívüli gazdagságú életművet — a hibája, a hiányossága. Nem hiánya, nem hiányossága, de feladata.

Felmerülhet a kérdés, vajon tudunk-e eleget Kós Károly munkásságának összességéről? Vajon a kiragadott, eddig elemzett életműrészletek, a metszetek összerakása után kialakulhat-e a várt teljesség? Úgy vélem, aligha.

Bármennyien is kutatták már életét, a legszorgosabb kutatások ellenére is vannak még „fehér foltok". Bizonyára egyik építész, irodalmár vagy történész sem mondhatja el, hogy ismeri kutatási területének minden részét. A legtökéletesebben talán építészként áll előttünk. Hiszen építészetének realizálódott emlékeit nem lehet elzárni, nem lehet állami- vagy magánlevéltárak sötét, idegen szem nem láthatja mélyére süllyeszteni. Írói munkásságának gyermekei — elbeszélései, regényei, versei is — megismerhetők, elolvashatók. Igaz, néhány még kéziratban van, de remélhetőleg, amint enged az idő, az időnk szorítása, ezek is elfoglalhatják méltó helyüket szellemi kincseink között, a magyar és az egyetemes művelődéstörténetben.

Nem feledhetjük hagyományőrző szerepét sem. Mint Erdély egyik „ideológusa" átvette, korára, korának körülményeire formálta, majd továbbadta az erdélyiség eszméjét, a transzilvanizmust. Sok vihart kavart és kavaró elmélete mentes mindenfajta olyan eszmétől, melynek szótárában az elnyomás, az embertelenség, a jogtiprás szerepel. Ez az eszme csak a toleranciát, a megbékélést, a békés egymás mellett élést ismeri. Hiszen olyan adott földrajzi terrénumban keletkezett, ahol a nemzetek együttélése, egymásrautaltsága, egymástól függése történelmileg determinált. Az évszázadokon át összeforrott nemzetegyüttes egyik tagjának kiválásával, eltűntével is rögtön végetérne, megszakadna ez a történelmi folyamat. Pedig egyelőre nem lenne mivel helyettesíteni.

Kós Károly, mint afféle nyughatatlan, az élet rezdüléseit önmagán érző, nyomon követő és kifejező művészember, s mint népe sorsáért aggódó magyar — ahogy Kovács László nevezte, „viharügynök" — politikus is volt. Közismert áldozatos és fáradságot nem ismerő munkálkodása szűkebb és bővebb pátriája magyarságáért. Meg kellene tanulni és át kellene venni módszerét, amellyel úgy tudott tenni népéért, hogy közben nem sértette és nem csorbította más népek önérzetét és jogait. A békés egymás mellett élés politikája nála nemcsak jelszó volt, hanem a mindennapok gyakorlatában értelmezett és alkalmazott cselekvés.

Tudjuk, hogy megszervezte a Kalotaszegi Köztársaságot, az Erdélyi Néppártot (későbbi nevén a Magyar Néppártot). Megírta az erdélyi magyarság Trianon utáni első, a helyzetet reálisan értékelő és utat mutató politikai állásfoglalását. Nemcsak az 1920-as, hanem az 1944-es gyökeres változások után is az első volt, aki munkára ösztökélt és cselekvésre sarkallt. Úgy, ahogyan Vincze Géza református lelkésznek

írt levelében meg is fogalmazta: „Kötelességeim is vannak még, amiket és ahogy tudom, el kell végeznem csendesen népemért, népünk jövendő megmaradásáért."

Ezeket tudjuk, mint tényeket. De azt már nem, hogyan is képzelte azt a bizonyos Köztársaságot? Vajon kire gondolt, ha vezért, fejedelmet képzelt a kalotaszegieknek?

Ha saját írásaiból és korának fellelhető dokumentumaiból nem adódik válasz, még van egy lehetőség. Meg kell vizsgálni a leveleit. Ahogyan annak idején ő tette Erdély köveivel. Így számos, eddig ismeretlen tény, rejtett összefüggés és megbízható forrásanyag tárulhat fel. Hogy is mondta Benkő Samu Kós Károly búcsúztatásakor a Házsongárdi-temető nyitott sírja mellett: „Mert hazug beszéd száját el nem hagyta, rútat le nem írt..."

Aki érdeklődik Kós Károly iránt, aki olvassa műveit, aki gyönyörködik művészetében, az előtt nem ismeretlen különleges kézírása, az a mód, ahogyan mondatai épületét formálta, a papíron felépítette. Sajátos, egyéni, a kódexmásoló Ráskai Lea duktusát követve rótta szép mondatait. Nála ennek az írásmódnak nem csupán esztétikai oka volt, ezzel is meg kívánta tisztelni azt, akinek a levelet írta. Nem mindig használta a betű formálásának ezt a módját. Hogy ez mennyire így van, azt legjobban egyik barátja, László Gyula régészprofesszor bizonyíthatja. „Gyönyörű kézírását, gondos betűvetését mind jól ismerjük. Egyszer azonban nála voltam, asztalán szétszórt papírlapok tele írva hajszálfinom, elkapkodott, szinte zilált szavakkal, sorokkal. Te írtad? kérdeztem. Hagyjad a fenébe — mondta mérgesen. Dehát Károly bátyám, én kéziratgyűjtő vagyok, s hallatlanul érdekelne a stilizálás nélküli Kós Károly. Eredj! Hagyd! — morgolódott. Adj belőle egy lapot. Nem adok! Meglepetésemre hónapok múltán egyik levelében elküldött néhány lapnyit „igazi" írásából. Szeretettel őrzöm a megformálást megelőző kézirást."

Leveleit ma már őrzik, védik, megbecsülik. Magyarországon és Romániában is levéltárak őrzik keze vonásait. Romániában még a parókiákon fellelhető magánleveleit is állami levéltárakba helyezték, felismerve, hogy ezek is a nemzeti kincs részei.

Magyarországon több intézmény őriz jelentős Kós-levelezést. Néhány kiragadott példa: Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi Babits Mihállyal, Kárpáti Auréllal; a Magyar Tudományos Akadémia Kosztolányi Dezsővel; a Petőfi Irodalmi Múzeum Áprily Lajossal, Móricz Zsigmonddal, Reményik Sándorral; a Ráday Gyűjtemény Vincze Gézával folytatott levelezését. Magánkézben is jelentős mennyiségű Kós-levél van. Szerencsére jelentős részük nem gyűjtőknél, hanem azoknál van, akik saját maguk leveleztek Kós Károllyal. Ezek közül is megemlítem az eddig ismert legjelentősebbeket. Pál Balázs építészt, ki rokoni minőségben folytatta írásbeli diskurzusát, s a többieket, kik barátai, tisztelői voltak. A már említett László Gyulát, Czine Mihályt, Entz Gézát, az azóta elhunyt Major Mátét, Nagy Elemér építészt. Többen közülük már közreadták, részletekben is, levelezésüket.

A levelek kapcsán felmerülhetnek etikai problémák. Legelsősorban is az, hogy mennyire személyes hangzásúak ezek a levelek, van-e jogunk közreadni, illetve megismerni őket. Úgy vélem, igen. Egyrészt azért, mert Kós Károly soha senkivel nem közölte magánéletének intimitásait. Másrészt egy olyan ember esetében, mint Kós Károly volt, már nem lehet a magánügyeket sem olyan mércével mérni, mint egy köznapi ember esetében. De ha ezek az érvek nem győztek volna meg az ellenkezőket, legyen szabad ismét László Gyulára hivatkoznom, s idéznem: „Úgy érzem, hogy ezzel az egyéni veszteséggel szemben áll a közösség igénye, hogy minél közelebb juthasson ehhez a nagy emberhez, különösen azokban élhet a vágy, akik életében nem ismerték s most holtában csak olvassák."

Még egy érvet tartogatok a levélközlés mellett. Talán benne is felmerült az a gondolat, hogy egyszer talán leveleit is elolvassák azok, akik akkor is emlegetik és idézik emlékét, amikor már a lába nyomát is eltemette a hó. Hogy az elmondottakban mennyi az igazság, azt legjobban és legmeggyőzőbben Kós Károly saját prófétisztikus szavaival bizonyíthatjuk.

„Az én lábam nyomát pedig eltemetheti a hó, de síromon sohasem lesz korhadt a fejfa, de a felém boruló domb virágos lesz mindig tudom. És emlegetni fognak engem is és apáimat is az én véreim."

Ezek után adjuk át a szót magának Kós Károlynak. Idézzük fel Herepei János múzeuológushoz,[1] a XVII század kiváló művelődéstörténészéhez írt leveleit. Ezekből a levelekből is kisugárzik az az összetartozó, mély barátság, melyet Áprily Lajos iránt érzett.

1.

Kós Károly — Herepei Jánoshoz

Kedves Barátom!

Unokahúgod volt olyan szíves és elhozta nekem „Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez" c. írásaid I. kötetét, és kérlek, fogadd ezért a kedves ajándékért őszinte, hálás köszönetemet. Nemcsak a rólam való megemlékezésedért, hanem amit ezekben az írásokban kaptam: emlékeztetőt a régi, boldog és szabad Erdélyre, Bethlen Gáborra, Szenczi M[olnár] Albertre, az egykori Kolozsvárra, a Farkas uccára, a kollégiumra, amely engem az egykori Erdély szellemében nevelt, arra ami — immár csak — voltam. És nevelte velem egyszerre és együtt Reményik Sándort és Áprily Lajost, s nevelte Szabó Dezsőt is és — Kun Bélát is. Akik mind elmúlottak, elhullottak már, legutolsóul Áprily Lajos, aki első hozzám írt levelével együtt, 1922-ben a „Tetőn" c. versét küldte el nekem, és utolsó levelével együtt — most az idén tavaszon — az én irodalmi munkásságomat méltató írását, azzal a megjegyzéssel, hogy érzése szerint ez az ő utolsó írása (amint hogy az is volt!). S én egyedül maradtam itt a múltból: még élő és érző anakronizmusnak, aki már csak a múltban élek.

Lásd, ilyen gondolatokat, emlékeket ébresztett bennem a Te írásod.

S az írásodról jut eszembe, hogy a könyv 50-ik oldalán („Szenczi Molnár Albert sírjának és sírjelének sorsa") megállapítod a „Lupta Ardealul" nyomán, hogy Sz. M. Albert sírjáról eltűnt a sírját jelölő fejfa is. Hát ez — szerencsére — tévedés. Én legutoljára 1956-ban még a helyén láttam, és azóta is, tudtommal, a régi helyén áll. Sajnos, gondozatlan a sír is, a fejfa is, de bántani nem bántja senki, egyelőre.

Végül — elég szerénytelenül — még egy kérésem van. Ha csak megteheted, juttasd el hozzám a II-ik kötetet is, melyben az én régesrégi és örök ideálomról Apáczai Cs[ere] Jánosról és a kolozsvári kollégiumról kapok bizonyára sok új értesülést. És valószínűleg Páriz-Pápairól és Misztótfalusi Kis Miklósról is.

Ezek után újbóli hálás köszönetemmel együtt kívánok jó egészséget, jó munkálkodást és minden jót a régi, őszinte barátsággal.

Kolozsvár, 1967. IX. 30. Kós Károly

Jelzete: MTA Kézirattár Ms 5124/30

2.

Kós Károly — Herepei Jánoshoz

Kedves Barátom!

Hogy kedves, meleg hangú leveledre mindmáig nem válaszoltam, annak kétszeresen is szomorú oka volt: most november 15-én halt meg Bpesten, hirtelenül és váratlanul (tüdőgyulladásban) egyetlen, még élő sógorom: Balázs Balázs. És december hó 3-án, 3 havi hiábavaló küzdelem után, gyógyíthatatlan betegségben (vesezsugorodás) meghalt itt Kolozsvárt öccse karjai között legidősebbik fiam: Ba-

[1] Herepei János (Kolozsvár, 1891.— Szeged 1970.) a kolozsvári tudományegyetem történelem-régészet szakán végzett. Az I. világháború után a Kárpát Egyesület néprajzi gyűjteményét rendezte. Később Sepsiszentgyörgyre került, 1938-tól a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója lesz. 1944-ben Magyarországra költözik. 1945 után a tolnai székelyek között, Bonyhádon állított fel egy néprajzi múzeumot. 1951-ben nyugdíjba ment. Előbb Kajdacson, majd Szegeden telepedett le. 1961-től a Szegedi József Attila Tudományegyetem irodalmi tanszékének tudományos munkatársa. Ekkor nyílt lehetősége arra, hogy művelődéstörténeti tanulmányait kötetbe rendezze. Főbb művei: *Fatemplomok és haranglábak* (Szabó T. Attilával) Kolozsvár, 1939; *Scholabeli állapotok Apáczai Csere János Kolozsvárrajövetele előtt.* Kolozsvár, 1943; *A bokályos ház* (Kelemen Lajos emlékkönyvében) Kolozsvár, 1957; *Az aradi és szegedi bokály.* Szeged, 1963; *Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez.* I—III. kötet. Szeged—Bp., 1965—1971.

lázs. Ez a két haláleset nagy sebet ütött rajtunk, mely ma is vérzik, és rettenetesen fáj. Megtört emberek lettünk szegény feleségemmel együtt, és úgy érzem, hogy a még hátravaló kurta életünkben ebből a csapásból nem tudunk régi életünkbe visszaszokkenni. Egyelőre legalább is mindentől elment a kedvem, nem érdekel semmi. Ezt a levelet is már harmadikban próbálom megírni, de most is csak annyit tudok összehozni, hogy: megkaptam könyved 2-ik kötetét is, és azt hálásan köszönöm. Hogy mikor fogom átböngészni, még nem tudom. S most be is fejezem levelemet, nem tudok már gondolkozni sem. Kívánok Neked jó egészséget és további munkakedvet. A régi barátsággal ölel öreg megrokkant barátod

Kolozsvár, 1967. XII. 12. Kós Károly

Jelzete: MTA Kézirattár Ms 5124/31

3.

Kós Károly — Herepei Jánoshoz

Kedves János Barátom!

Súlyos veszteségünkben osztozó részvételetekért és vígasztaló soraidért fogadd úgy a magam, mint feleségem nevében is őszinte hálás köszönetünket.

Aztán... az idő telik és az ember sok mindent elbír, mert az Élet örök törvénye, hogy élnünk kell, amíg lejár az időnk és el kell viseljünk mindent, ami reánk méretett.

Hosszú életem folyamán sok mindent megértem: jót is, rosszat is. Voltak — nem hónapok, de esztendők, amikor olyan szegény voltam, mint a templom egere, és mégsem ezek voltak életemnek legnyomasztóbb, legsúlyosabb időszakai. De nem tagadom, megértem életemben szépséges, boldog időket is, és hidd el nekem, nem azok voltak a legszebbek, nem akkor voltam igazán boldog, amikor különböző hatalmasoknak eszükbe jutott, hogy kitüntessenek, vagy amikor irodalmi-művészeti sikereim voltak. (Pedig a múltakban is, ma is, ezért irigykedtek és irigykednek reám — nem is kevesen).

Így-így, kedves János barátom. S ha mostanában leméregetem ezt az én életemet, úgy érzem, hogy a Sors aránylag kegyelmes volt hozzám. Kegyelmesebb, mint sok-sok, nálamnál érdemesebbnek, értékesebbnek. Nincsen jogom panaszra most sem, amikor pedig erősen reám sújtott az ő nehéz keze. Mert még mindig többet kaptam tőle, mint amennyit elvett tőlem...

Ezek után az volna az én furcsa kérésem, hogy az ide mellékelt gépelt levelecskét tedd borítékba, címezd meg a levélfejen jelzett címre, bélyegezd is fel, és dobd be egy postaládába. Hogy miért kérem Tőled ezt a szokatlan szolgálatot, illetve miért nem adom követlenül én fel e levelet a postán, azt itt és most nem magyarázhatom meg. Mindenesetre nagy bosszúság, hogy ezt az utat-módot választom ez alkalommal levelem biztos eljuttatására öcsémhez. Előre is hálásan köszönöm szíves segítségedet, és kívánok feleségemmel együttesen jó egészséget, köszönöm mégegyszer vígasztaló soraidat. Mindnyájatokat baráti szeretettel üdvözöl, Téged sokszor ölel öreg barátod

Kolozsvár, 1968. II. 22. Kós Károly

Jelzete: Ms 5124/32

4.

Kós Károly — Herepei Jánoshoz

Kedves jó Jánosom!

Mindenekelőtt hálásan köszönöm, hogy a kedves, de kissé talán feledékeny P[ál] Balázs öcsémnek elküldötted az én reklamáló levelemet. Amit bizonyára meg is kapott, és nem Te vagy az oka, hogy viszont ő arra nekem még nem válaszolt (pedig azonkívül még más utakon-módokon is juttattam hozzá hasonló leveleket).

A napokban volt kedves látogatóm Imre Lajos[2] régi jó barátom — mostmár egészségesen és jókedvűen — s elhozta magával ugyancsak Imre Lajos nevű gépészmérnök unokaöccsét, aki viszont elhozta nekem a Te üdvözletedet, ami viszont engem emlékeztetett arra, hogy én Neked nemcsak hálás köszönettel tartozom, amit levélben kell átadnom, ha már személyesen nem tudom. Ő értesített arról is, hogy elkészültél a „Adattár"-od III. kötetével. És én nagyon hálás volnék (a hálán és 85 esztendőmön kívül úgy sincsen más vagyonom), ha abból nekem is juttathatnál egy példányt.

Hinni akarom, hogy ez a gyönyörű tavaszidő (tegnap és tegnapelőtt itt nálunk havazott kegyetlen északi széllel) meggyógyított. A feltámadás ünnepére egészségeseknek kell lennünk, mert hiszem azt is, hogy [az] idő is kiderül akkorára.

Most kaptam meg Áprily Lajos életmunkáját[3] méltató igen szépen, sok képpel kiállított kis monográfiáját. Ide nem jött be, és Pesten is elfogyott már, úgy hallom. Nagyon örvendek, hogy hozzájuthattam mégis. Áprily számomra egyike volt annak a kevés embertestvéremnek, akit nemcsak igaz barátomnak tudtam, de szegény Erdélyünk haláláig szerelmes, nagy poétájának is vallok. (Nem tudom megérteni, miért kell ilyen könyveket 4000 példányban kiadni akkor, amikor futószallagon gyártott lektüröket 15—20 ezres kiadásokban jelentetnek meg . . .)

No de a fő az egészség, s ezt kívánom Nektek is és szép, boldog húsvéti ünnepeket őszinte barátsággal

Kolozsvár, 1968. IV. 12. Kós Károly

Jelzete: MTA Kézirattár Ms 5124/33

KÖZLI SAS PÉTER

REMÉNYIK SÁNDOR ÉS ÁPRILY LAJOS LEVELEIBŐL

Reményik Sándor és Áprily Lajos költői pályája körülbelül egy időben indult 1918-ban a Szentimrei Jenő által szerkesztett Új Erdélyben, s azután együtt haladt és bontakozott ki az Erdélyi Szemlében és a Pásztortűzben. A barátságuk közismert volt, és azt is tudjuk, hogy a még teljesen visszavonultan élő Áprily Lajos Reményiknek tulajdonította igazi felfedezését s az első értékelést, és azt, hogy egyenrangú harcostársának maga mellé hívta. Reményik ugyanis a *Falusi elégiának* az Erdélyi Szemlében 1920. februárjában való közlése után, a folyóirat 1920. 9. számában már *A torna végén* című versével üdvözölte az álnév alatt rejtőző költőt, és nyílt fellépésre szólította fel: „Lovag: vedd föl fejed, / Mutasd meg büszke homlokod, / És villámló szemed! / Vár a babér, hölgyek kendője int!"

Reményik a vele rokonlelkű, melankolikus, a természetbe menekülő és az erdélyi történelem hagyományaihoz ragaszkodó humanista szellemű költőtársat látta meg Áprilyban, akivel együtt harcolhat majd a magas röptű, tiszta költészetért, az erdélyi irodalmi élet kialakításáért.

Kétségtelen, hogy Reményiknek ez a biztató verse és későbbi barátsága is serkentőleg hatott a belső kétségektől kínzott és a nyílt harcoktól irtózó Enyeden élő költőre, mégis *A torna végén* című versével válaszolt a Reményik felhívására. A versben Áprily visszautasítja Reményiknek a felszólítását, vagyis nem akar „harcos lovag" lenni. „Új udvaroktól irtózom" — írja, majd így folytatja: „Pedig megszoktam rég a tornát: / saját magammal birkózom." Mélyen jellemzők a vers következő sorai is: „mert villogó öngúny a dárdám, / s vasellenzőm a fájdalom." Áprily tehát minden elismerés ellenére is „névtelen lovag" akar maradni; az önmagával viaskodó poéta a természetben találta meg a felüdülést, a teljes lelki felszabadulást, mint a sokat betegeskedő, töprengő, de az 1920-as években a Pásztortűznél mégis vezető, irányító szerepet vállaló és Kolozsvárt nagyobb anyagi függetlenségben élő költőtárs is. Áprily szívesen rendezett kirándulásokat kisebb tanári tár-

[2] Imre Lajos (Hódmezővásárhely, 1888. — Kolozsvár, 1974). Református lelkész, teológiai tanár. Az Út szerkesztője és az Ifjú Erdély főszerkesztője is volt. Ismert teológiai munkássága. Műveinek bibliográfiáját Dávid Gyula állította össze (Református Szemle Kolozsvár 1974. 5. sz.).

[3] Győri János, *Áprily Lajos*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1968. Arcok és vallomások sorozatban.

saság vagy pedig diákcsoportok számára Enyed környékére, Torockóra, a Pilisre vagy pedig Intregáldra, az intregáldi sziklaszorosba, ahonnan havasi gyopárral térhettek haza a kirándulók. Míg Reményik az 1920-as években Radnaborbereken keresett gyógyulást belül vérző sebeire, és emellett teljes lelki felfrissülést s erőt az irodalmi élet küzdelmeihez, Áprily 1921. pünkösdjén valószínűleg családi és baráti társaságban Intregáldra rándult ki, és az embernél hatalmasabb, de az emberek életét is irányító természet nagyszerű élményével tért haza. Ebből a havasi élményből született meg azután a *Havasi napló* című versciklusa, és azt Reményik a Pásztortűzben rövidesen közölte is (P. 1921. 24. *A hegyek, A hegylakók, Juhok, A tűz az ormon, Apám emléke, Ha élni... A völgybe vissza...*) Áprily élményének elemi, egész életfelfogására kiható erejét mi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy míg régebben hosszú ideig várt, és kiérlelt alkotásaival is alig-alig mert a nyilvánosság elé lépni, most azonnal beküldte az egész versciklust megértő barátjának, Reményik Sándornak.

Áprily Lajos és Reményik Sándor levélváltása és barátsága a *Falusi elégia* megjelenésekor kezdődött el, és mindinkább elmélyülve, zavartalanul kitartott a következő két évtizedben, a Reményik haláláig. Az Erdélyi Szemle és Pásztortűz idejében, vagyis főként az 1920-as években ez a barátság feltétlenül hatással volt irodalmi életünkre is, hiszen felvetődtek benne a szerkesztéssel kapcsolatos kérdések, a szerkesztő, S. Nagy László (1894—1978), személyével kapcsolatos kétségek, aggodalmak, valamint egy új, függetlenebb szellemű folyóirat megindításának a terve is. Az 1915-ben megindított Erdélyi Szemle szerkesztőjében, S. Nagy Lászlóban kétségtelenül sok kezdeményező erő és merészség volt, így tudta 1919-ben maga köré csoportosítani az akkoriban Kolozsvárt vagy Kolozsvárhoz elég közel élő tehetséges, de még pályájuk elején álló írók, irodalmárok jelentős részét, akikkel olyan szerkesztőbizottságot szervezett, amely elég vonzó lehetett a Minerva körében, valamint a hagyományaihoz ragaszkodó, erdélyi városi értelmiség számára.

S. Nagy László nem akart nagy igényű irodalmi folyóiratot szerkeszteni, kisebb igényekkel is megelégedett, hogy a szélesebb közönséghez szólhasson, és a lapja fenntartását biztosíthassa. A szerkesztőbizottságnak 1920-ban tagja volt Bartók György, aki később a szegedi egyetem filozófiatanára lett, és Makkai Sándor is, aki még nem írta meg a következő évek nagy tanulmányait és gondolatokat ébresztő, az irodalmi és társadalmi életet egyaránt felkavaró regényeit (*Ördögszekér* stb.), elbeszéléseit, de mint református teológiai tanárnak már nagy tekintélye lehetett.

Reményiknek Imre Kálmán hagyatékába került leveleiből kitűnik, hogy a szerkesztésből tevékeny szerepet és így felelősséget is vállalt, de a lapszerkesztés folyamán olyan anyagi természetű kérdések merültek fel, amelyek miatt bizalmatlanság támadt az S. Nagy személye iránt, s ezért Bartók György Makkai Sándorral együtt már 1920 tavaszán ki akart válni az Erdélyi Szemle szerkesztőségéből. Az agilis szerkesztő azonban 1920-ban még összetartotta a munkatársi gárdát. Áprilynak is a Szemlében jelentek meg a versei (*Halálmadár* 17. sz.) valamint az *Ismayer* című havasi elbeszélése (12. sz.).

S. Nagy a Szemle munkatársaival 1920. folyamán irodalmi matinét is tervezett Enyeden, de ez tudtunkkal nem valósulhatott meg.

S. Nagy László 1921-ben már régi munkatársai nélkül folytatta a Szemle szerkesztését, mert 1921-ben a Minerva kiadásában megindult a Pásztortűz, és elhódította az olvasók nagy részét.

Reményik Sándornak Áprily Lajoshoz írt levelei az egész Áprily hagyatékkal együtt a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába jutottak. Egy olyan barátságnak az emlékei, amely mindkét költő öntudatát, alkotó erejét kedvezően befolyásolta, és a korabeli irodalmi életre is hatott. Ez a levelezés méltán juttatja eszünkbe a Petőfi és Arany levelezését és barátságát, éppen olyan bensőséges és őszinte a hangja. Az egész levelezés feltárása a korszak társadalmi és irodalmi problémáinak a megértését segítené elő, és egy értékes irodalmi, irodalomszociológiai alkotással gazdagodnánk.

Ezúttal csak egy kis válogatást adhatunk Reményik és Áprily 1920—21-i leveleiből, elhagyva az Áprily leveleiből a pénzügyi elszámolásokat.

1.

Reményik Sándor — Áprily Lajoshoz

Kolozsvár, 1920. III. 24.

Kedves Lajos!

Az idő rövid, pedig a kínálkozó közvetlenebb alkalmat hosszabb levél írására akartam felhasználni. Kedves, meleg levelednek nagyon örültem, még inkább annak, hogy húsvétkor Kolozsvárra jössz. A Szemle enyedi matinéja, mint S. Nagyhoz intézett legutóbbi leveledből kitűnik, későre lesz, ha egyáltalán meglesz. A mi itteni matinénk 27-én, szombaton estére van tervezve, a térparancsnokság azt a lakonikus választ adta, hogy 27-én reggel is elég lesz nekünk megtudni, hogy kapunk-e engedélyt, vagy sem. Így aztán csinálj valamit, „ha tudsz!". Enyedre lemenni, különösen szíves hívásod után, amit hálásan veszek, határozottan nagy kedvem van, pedig mint medve barlangjából: nem szívesen mozdulok ki hazulról. Húsvétkor erre vonatkozólag is biztos választ adok Neked. Különben is lesz sok beszélni valóm Veled; mutatni valóm is egy s más; nem sok. A tavasztól félek, a tavalyi tavasz rám nézve a gyötrő meddőség sivár időszaka volt. A Te új dolgaidat, gondolhatod mily érdeklődéssel s szeretettel várom: Ismayeredet én korigáltam, s újra élveztem. Remélem, nem volt benne sok sajtóhiba. A „szabadító tendencia" ha valamiben, hát ebben benne van:

„Az erdő jó...
A kő szeret,
Sziklák szeméből tiszta könny pereg,
De rossz a fejsze, —
És az emberek!"

Már tudom, könyv nélkül, mint a falusi elégiát... Húsvéti számunkban a „Kolozsvári éjjel" jön. A „Halálmadár" marad Enyedre.

Szeretettel ölel Sándor

2.

Reményik Sándor — Áprily Lajoshoz

Kvár, 1920. ápr. 20.

Kedves Lajos!

Felhasználom a kilátásban levő alkalmat, hogy pár sort küldjek Neked. A Szemle tulajdonosaival múlt héten tárgyalásokat folytattunk, melyek eredménye azonban sajnos negatív. Arról volt szó, hogy S. Nagy visszavonulásával a Szemlét egy konzorcium vegye át terheivel együtt, Torday[1] jöjjön át az új társaságba, S. Nagy pedig kapjon az őt illető tulajdonjognak megfelelő végkielégítést, s tovább a laphoz semmi köze se legyen. Ez esetben elválasztottuk volna a Szemlét társvállalataitól, úgy szintén a könyvesbolttól s más helyiséget is kerestünk volna. A tervből semmi sem lett, mert a megfelelő tőkét rendelkezésre hivatottak Bartókot úgy informálták, hogy az Erdélyi Szemléért nem érdemes magunkat exponálni, s érte nagyobb anyagi áldozatot hozni. Egy puszta címet vásárolnánk meg drága áron, amelyik, ha ma már szellemileg nem is, de anyagilag annál inkább kompromittált, a vezetőiben nincs meg az a megbízhatóság, amelyre egy ilyen vállalatnál szükség volna. Ezek után Bartók és Makkai elhatározták, hogy a szerkesztőbizottságból kilépnek, nevüket a lapról leveszik, s magukat érte tovább semmiképp nem exponálják. *A munkatársi viszonyt azonban nem szakítják meg*, amíg jobb lap nem alakulhat. Erre vonatkozólag illetékes tényezőktől biztató kijelentést hallottunk. S. Nagy László tovább folytatja a Szemlét, dacára annak, hogy Torday a tárgyalások elején a biztos csődöt helyezte kilátásra. Nekünk, munkatársaknak azonban, úgy gondolom, ehhez semmi közünk, mert mi *felelősséget nem vállalunk* semmiért.

Legfeljebb kinek-kinek egyéni belátására van bízva, hogy mikor és mennyiben óhajt S. Nagy barátunkkal együtt szerepelni, pld. egy matinén stb. Az enyedi matinéről így nem tudok semmit írni. Bartók ily viszonyok közt aligha menne le, mert az ő lemenetele propaganda jellegű volna a Szemle érdekében. Ezt most már ő nem igen teheti. Ha Nagy Lászlóék mégis megpróbálnák megrendezni, magam részéről nem tudom, lemennék-e. Azt hiszem ezek után inkább nem, mint igen. A Szemle két vezérférfiánál újabban nagyon szomorú tapasztalatokat szereztem magam is, úgy, hogy nincs nagy kedvem velök intimebb viszonyt fenntartani. Kérlek, közöld ezt a helyzetet Berde Máriával is. Kérek utasítást, hogy kéziratoitokkal mi történjék. Makkainál ugyanis van B.[erde] Máriának néhány verse, amit feltételesen adott át, ha nem szakadna meg a Szemlével a viszony. Miután azonban a jelenlegi helyzet nem jelenti egyikünk részéről sem a *munkatársi* viszony megszakítását mivel továbbá más jobb lap ezidő szerint nincs, szerintem nem volna értelme, hogy kéziratoitokat visszavonjátok. Egyet azonban bátorkodom figyelmetekbe ajánlani: Ne hagyjátok magatokat kiuzsorázni! Ezeknek a szavalása itt az örökös deficitről és az önzetlen kultúra-csinálásról csupa maszlag. Én mától fogva egy szavukat sem veszem készpénznek, úgyis eddig inkább szóval fizettek ki!

Kedves Lajos, nagyon-nagyon sajnálom, hogy múltkor nem voltam olyan fizikai és lelki kondícióban, hogy együttlétünket a maga teljességében tudjam élvezni. Pedig mi annyira megértjük egymást, csak én nem tudom mindig kifejezni azt, ami a lelkemben van. És még egy, a magadfajta, önmagával szemben bizonyos tekintetben szárazon-keserű, tépelődő embernek nehezebb megmondani azt, hogy milyen szépek az írásai, — nehogy üres bóknak fogja fel — mint teszem azt, hogy egy öntelt, hiú embernek mondani, hogy nem ér semmit az írása, pedig ez az utóbbi is igen nehéz feladat — érzékeny léleknek. Arra gondolok azonban, amit utoljára mondtál: „Szerencse, hogy nemcsak a szavakból lehet érteni." És ebben megnyugszom.

Egy kérésem volna. Petrán dr. ügyvéd collegánk megbízásából, talán emlékszel nevére a Szemléből. Megkért, hogy mellékelt sorait ilyen értelemben kommentáljam. A Bethlen-collegiumban tudomása szerint megürült egy házvezetőnői állás. Egy idősebb rokonát, aki az ilyesmihez teljesen ért, szeretné oda bejuttatni. Ha tehetsz valamit az érdekében, légy oly szíves. Leveledet várom. Ölel igaz szeretettel Sándor.

3.

Áprily Lajos — Reményik Sándorhoz

Nagyenyed, 1921. VI. 2.

Kedves Sándor!

Jól tudtam, hogy te vagy az a nostalgiás lélek, akihez a legtöbb megértés reményében küldhetem el havasi ciklusomat. Ilyen fogadtatást azonban Tőled sem reméltem. Szinte azt kell hinnem, hogy nagyon elfogult vagy ilyen természetű munkáimmal szemben, mert bennük az első és utolsó szerelmeddel van találkozásod. Könnyű benned a havasi érzéseket feltámasztani, mert nagyon sok remniscentiával rendelkezel. Egyúttal azt is hiszem, hogy magadhoz túlságosan szigorú vagy, mikor olyan nagyon elvitatod magadtól a festői objektivitás képességét. Különben is vitatható: előnyére válik-e ez a külsőséges vonás a lelki szépségeket feltáró lírai költészetnek? Hiszen az én havasi ciklusom mögött is ez a subjektív feszültség kell hogy lappangjon, melyet a háromnapos útról magammal hoztam, s amelyről mint túlsá-

[1] Torday József (1890— ?) felsőkereskedelmi iskolai tanár, a Lapkiadó R.T. igazgatója, 1919—20-ban S. Nagy Lászlóval együtt szerkesztette az Erdélyi Szemlét. 1920—27-ben az akkor megszervezett Minerva R.T. igazgatója lett, 1927-től a Lapkiadó R.T. igazgatója és a Keleti Újság adminisztrátora volt. Pénzügyi vonatkozású cikke ket írt. Az 1920-ban megalakult Minervának Vékás Lajos volt a vezérigazgatója. Osvát Kálmán az *Erdélyi Lexikon*-ban (Oradea—Nagyvárad, 1928.) pozitívan ítéli meg az S. Nagy László szerkesztői munkásságát, mert „az elsők között nyitott alkalmat az erdélyi irodalom jelentkezésére". Ebben igaza volt, hoszen 1920-ban az Erdélyi Szemle főmunkatársai között szerepelt Áprily Lajos, Berde Mária, Cholnoky Jenő, Csengeri János, Gyallay Domokos, Makkai Sándor, Márki Sándor, Nagy Géza, Petres Kálmán és Reményik Sándor is, tehát főként egyetemi, főiskolai vagy kollégiumi tanárok.

gosan erős *érzéstartalomtól*, nem tudtam másképp megszabadulni, mint a megírás útján, szemléletbeli különbségnek kell lennie közöttünk. (Ravasz azzal vádol, hogy vizuális típus vagyok), de akkor hogyan lehet az, hogy az én dolgaimban a magad érzéseire ismersz rá? Nem kutatom, csak nagyon-nagyon örvendek neki, hogy így van. Borbereki remeteségedhez[2] sok nyugalmat kívánok. Bizonyosan gyönyörű lesz az (katonai térképen már oda vándoroltam), hogy tapasztalataim szerint az absolut magány nem válik javára a lelki egészségnek. A poéta: poéta, a közlés vágyat oda is elviszi magával, s hiányt érez, ha érzelmi közlékenységét magába kell fojtani. És sokat jártam egyedül is, de megelégedett csak akkor voltam, ha más örömét meghallgattam, s ha magamat legalább egy emberrel közölhettem. Nem hiszem, hogy ebben nagyon különböznénk.

Ha tervedből valamilyen akadály miatt semmi sem lehetne, arra az esetre megismétlem hívásomat: látogass meg néhány napra Szentimrén, s onnan felmegyünk halászni Havasgáldra.

Az izengetések és sérelmezések miatt kimondhatatlanul sajnállak. Nem arra születtél, hogy goromba malomkövek között morzsolódj fel. A helyzetedet körülbelül előre láttam, mikor a reactios veszedelemre figyelmeztettelek. Ady ismertetésemet is azért nem küldtem el[3] (ne haragudj érte), mert nem akartam a helyzetedet megnehezíteni! Az a sejtelmem, hogy előbb-utóbb kenyértörésre kerül a dolog. Ha ott hagyod őket, Te leszel a nyertes; verselő kedved is csak örvendeni fog a felszabaduló energiádnak. Reményik Sándornak nem szabad olyan helyzetbe kerülnie, hogy mások kívánságát „fogcsikorgatva" kelljen teljesítenie! Ilyenkor persze egy kicsit rabnak érzed magad, s annál elementárisabb erővel tör ki belőled a régi szabad horizontot kereső „havasi nostalgia is". Ne haragudj, hogy itt helyetted is lázadozom, de szörnyen felháborítóak az ilyen merényletek egy szabad lélek ellen. Szeretnék Veled ezekről sokat beszélni, de sajnos vakáció előtt aligha kereshetem a találkozást. Akkor talán már nem leszel Kolozsvárt.

Igaz: Ó-Radnán lakik egy tanítványom: Koblicska Kálmán II. o. t, hátha hasznát veheted a nyáron valamiben.

Amit Adyról írtál, az természetesen igaz, de csak azért, mert Ő nem ismerhette a havasi milieut! Hidd el, jó szeme volt neki a természet szemléletre, de absolut lírára törekvése visszatartotta az epikus és leíró részletektől. Hamarosan (elkérték tőlem az összes köteteket) nem tudok emlékezetből sokat citálni, de egy őszi meg tavaszias kép mégis felötlik bennem:

A domb-kerítéses síkon
Köd-gubában jár a november...

A másik:

A hídat fényben szinte felemelte
a június nap...

Nem tudom: jönnek, nem jönnek a vásárhelyiek. Nagyon szűkszavúak. Moltertől kaptam legutóbb egy lapot, amelyen azt írja kesernyés humorral, hogy ne undorodjam tőlük. Ma már másodika, de még híre sincs a Zord Időnek.[4] Mi lesz a Pásztortűz szerkesztésével, míg oda leszel? Szegény Moldován Pali! Bírni fogja-e a fekete lovasok rohamát?

Nagyon kérlek, mondd meg a Minervánál Vékásnak vagy Tordaynak, hogy az utolsó 70 kötetem elszámolásáról nem feledkeztem meg. 35 még van belőle, azt visszaküldöm (erről már beszéltünk Vékással), 10 kötet árát még várom Zilahról, ha megjön (megsürgettem), a másik 35 kötet árát is beküldöm.

A te 5 kötetedből már [csak] egy van.[5] Azzal is el fogok számolni.

Nagyon köszönöm a visszhangot, melyet havasi verseimre küldöttél. Magány

[2] Reményik Sándor 1921-ben Radnaborbereken nyaralt, távollétében Moldován Pál, a Minerva r.t. h. igazgatója helyettesítette a Pásztortűznél. Moldován Pál a Pásztortűz-körének tagja volt, de jelentősebb önálló munkásságáról nem tudunk. A radnaborbereki nyaralás után, még 1921-ben jelent meg Reményiknek a *Vadvizek rágása* című, havasi élményekből táplálkozó, akkoriban nagy feltűnést keltő, kis verseskötete. Ennek *Bevezető* versében Reményik a havasi életének magányáról ír, de ez a magány és a havasi élettel, az emberekkel való találkozása erőteljesebbé tette a költészetét. — Áprily Lajos 1921-ben Vincze Gézánál nyaralt Marosszentimrén. Onnan könnyen lehetett kirándulni a szép gáldi völgybe, Intregáldra (Havasgáld).

[3] Áprilynak *Ady Endre első verskötete* c. cikke a Zord Időben jelent meg (1921. 11—12. sz.). Jellemző a Reményik helyzetére a Pásztortűznél és a reakciós irodalmi körök Ady ellenességére, hogy Áprily ezt a cikket a Zord Időnek küldte el, ahol megértésre talált.

[4] A Zord Időt 1919-ben indította meg Osvát Kálmán Marosvásárhelyen, a marosvásárhelyi írók támogatásával. A munkatársai közé tartozott Áprily Lajos is.

[5] Reményiknek 1920-ban jelent meg a *Csak így* című kötete. Ennek az eladásában lehetett segítségére Áprily Lajos.

után sóvárgó kedves versed annál jobban esett, mert aláírásából láthattam, hogy közvetlenül verseim elolvasása után keletkezett. Engedd meg cserében, hogy a ciklust, ha majd elérkezik a nyilvánosság ideje: neked dedikálhassam.

Szeretettel ölel Lajos.

4.

Áprily Lajos — Reményik Sándorhoz

Nagyenyed, 1921, VI. 22.

Kedves Sándor!

(Az elszámolások után következő rész):

A Szabó Jenő-estély[6] előkészítésében merült ki minden irodalmi tevékenységem. Elég szépen sikerült. Az öreg körülbelül 2500 leu tiszta bevétellel ment haza. Egy kis bankett-féle is volt a tiszteletére. Nálam is járt. „Zsinoros, régi attilát viselt még", jut eszembe Kosztolányitól, s csakugyan olyan Virág Benedekre emlékeztető kedves jelenség volt közöttünk (három napig volt itt), Szabó Dezső, az öccse, volt a tárgy a legsűrűbben. Maupassant a „Jean et Pierré"-ben, Arany a Toldi testvérekben nem rajzolt feneketlenebb ellentétet, mint amekkora közöttük tátong. Sokat beszélnék Veled ezekről, ha együtt lehetnénk. Fájdalom, erre most közel jövőben nincs remény.

Talán azért is hallgatok, mert nálam a hallgatás mindig bekövetkezik az Adyval való intenzívebb foglalkozás után. Mostanában nagyon sokat olvasom. Elejétől végig. Azt hiszem, ösztönszerűen védekezem — hallgatással — a hatások ellen.

Szeretettel ölel Lajos

Közli VITA ZSIGMOND

ARANYOSGEREND HELYNEVEI

Az itt bemutatott falu — Aranyosgerend (Luncani) — az Aranyos alsó folyásánál, a Tordáról jövő E 15-ös nemzetközi országút vonalán terül el.

A falu határa 25,7 km². A határ felszíne eléggé egyhangú, alacsony dombok sora vízben szegény széles, lapos völgyekkel váltakozik. Keletre és délkeletre az Aranyos völgyét a Hadrévi-dombok (Dealu cu Brîu) szegélyezik. Az Aranyos lassú s szelíd folyását fűz- s égerfákkal benőtt berkek kísérik. Régen a berkek területe sokkal nagyobb volt, ma javarészt e bokros-fás területet szántóföldekké alakították át.

A falu első említései: 1268-ban *terra Gerende*, majd 1270-ben *Villa Guerend*. A település kezdetben Torda városához tartozott, s tőle 1290-ben szakadt el, amikor is a Gerendi család birtokába kerül, akinek tagjait 1289-ben IV. László király a szepesi vár ostromakor kitüntette, és ezért adományként kapták Gerendkeresztúrt, Gerendet és Őrkét (l. *Documente privind Istoria Transilvaniei*. C, veacul XIII, vol. II. Bucureşti, 1952, 306—8.). Gerend 1332-ben egyházas helyként jelenik meg a pápai dézsmajegyzékben (Csánki, V. 706).

[6] Szabó Jenő (Kv. 1867. IV. 17 — 1934. XI. 18. Kézdivásárhely), a Szabó Dezső bátyja, költő és író. Enyed végezte a teológiát, s így a kollégiumi emlékek vonzották Enyedre. Éles ellentétben állott Szabó Dezsővel ak szatirikus képet adott róla *Az Elsodort falu*-ban. 1920-ban jelent meg *A mélységből* című kötete, s így valószínűleg az irodalmi matinét összekötheték a könyv terjesztésével.

A XVI. században Gerend egy része leányágra kerül és igen sok kézen megy keresztül, de nagyobb részét továbbra is a Gerendi család és az Apaffyak bírják. Ez utóbbiak a falu nagy részét református vallásra térítik át. A XVII. század elején az Apaffyak egy birtokrészét Gerendiek és Sarmaságiak veszik át, másik részét Bethlen Gábor 1629-ben Kemény Boldizsárnak adományozta. Kemény János fejedelem már az egész Gerendet birja, s ennek nagyobb része továbbra is e család birtokában marad egészen a XIX. század végéig. Birtoka volt még itt a Bánffy és Naláczi családnak is.

Református templomának egy része 1290-ből való, de a mai alakjában, gótikus stilusban, a XV. században épülhetett. E templomban a Kemény család számos tagja van eltemetve. 1795-ben Kemény József és neje, Anna a román lakosság számára az addigi kicsiny fatemplom helyett kőtemplomot építtetett.

A gerendi várat 1547-ben említik először. A hajdani vár elenyészett s helyére a XVIII. században bástyás kastély épült. (l. Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása.* Pest, 1871. V. köt., 131—2.) A falu felső részében van még egy földszintes udvarház, ahol gr. Kemény József történész élt, akinek az okmánygyűjteménye az Erdélyi Múzeum gyűjteményének az alapját képezte. Sírját a falu temetőjében érc sírkő jelöli.

A falu nevének további fontosabb változatai: 1479: *Gerend,* 1362: *Grend;* a falu katolikus voltára utal 1332—1337: *sacerdos de Gerend* és 1465: *Plebanus de Gerend;* 1523: *poss. Gherend;* 1824-ben jelenik meg először román alakban: *Grind* (vö. C. Suciu, DicţIstTrans. I, 368). A mai román *Luncani* (< *lunca 'berek'* + *-an* képző) név az első világháború utáni hivatalos elnevezés. A helynév alapja a régi magyar *gerend* (< szláv *gręda)* 'emelkedés, domb' szó, de nem kizárt a helynév szlávból való átvétele sem (Kniezsa, SzlJsz. 72). A szláv átvételt támogathatja a szomszédos *Lóna* szláv településnév is.

A helyneveket 1988 és 1989 nyarán gyűjtöttük. Adatközlőink Nagy József, Bálint György, Szabados Lőrinc, Mezei Miklós és Vesa Rodica Elena földművesek voltak. A történeti adatokat főleg a Szabó T. Attila gyűjtötte Erdélyi Helynévtörténeti Adattár kéziratos anyagából merítettük. A helynevek betűrendben követik egymást, elől a magyar, utána a román helynevek (a sorszám azonos a térképlapon rögzített helynevek számával).

1. *Ábrik tanyája — Ţagu lu Abric* (sz). 2. *Akácfánál — La Acăţ* (sz). 3. *Akácos* (e). + *Akasztófánál,* 1747: Az akaszto fára rugo Láb; 1845: Az akasztófánál (sz) szomszédja az Ország utja. + Akasztófa tere, 1747: az Akasztofa terinek a' szélin a' Kis kártya... földek; Az Akasztofa teriben (sz). + *Alsó-berek.* 1864: Also berek körul (l, k, sz). 4. *Alsó-forduló — Fordulaşu d'e jos* (sz), 1774: Az alsó fordulóban. + *Alsó-hosszú,* 1774: az Also Hoszszuban (sz). + *Alsó-láb,* 1774: az Also lábban a' melly a' Kotsárdi Labokra rug véggel; az Also lábban a kotsárdi közös Láboknak felső végire rug véggel (sz). + *Alsó-malom,* 1865, 1867: Alsó malomnál (e, sz). + *Alsó-rend,* 1774: az also rendben a Halam utan alol (sz)..ţ. Az Also rendben az ökör Tilalmas szelin (sz). 5. *Alszeg ~ Āszeg — Josań* (falurész), 1774: Az alsó fordulóban az alszegből Kotsárd felé ki menő ut hoszszában (sz). + *Alszegi rév,* 1774: az Aranyas vizén Alszegre által járo Révnél az régi járása hellyén az Aranyasnak (k)... egy vége az Aranyas Árkáig nyulik, más részit meg szakasztja a Tővisi földekre járo ut. + *Apaffi rétje,* 1675: az Gerendi határon... az Lonyai határ szélben... mely rétt Apaffi retnek neveztetik; 1774: cigány berken kivül az Apaffi nevezetü nagy réten; 1769: az Apaffi réttje, vic. mindkét felől az Exp. asszony kaszálója. 6. *Aranyas — Arieş* (folyó), 1747: Az Aranyasra; 1774: Aranyas vizén... az régi járása helyén az Aranyasnak. + *Aranyas árka.* 1774: Az aranyas vizén Alszegre által járo Révnél az régi járása az Aranyasnak (k) ... egy végre az Aranyas Árkáig nyulik. + *Aranyasi rév,* 1774: Az Aranyas vizén Alszegre által járo Révnél az régi járása hellyén az Aranyasnak (k)... Felső Gerendnél az Aranyasan által járo Révnél tul a' vizen (sz). + *Aranyas tere,* (sz, a Szőlők aljáig terjedt): 1747: Az Aranyas terin Toroczkai Erzsébet Asszony mellett (sz.) + *Árkok között,* 1744: az Arkak kőzött a' kőzép ór nevezetű hellyben (sz). 7. *Balbona — Balbona* (áztató tó), 1774: a' Bábolna..., Balbona..., a' Bálbona nevü hellyben (sz). 8. *Bágyoni út — Drumu la Băd'eń,* 1747: az Ujj osztásb(an) a Bágyoni ut mellett (sz)... A Bagyoni Ut mellett egy To fenék (sz); 1774: a' Bágyoni uton kivül (sz) a felső forduloban, vic. báró láb földe, ab altera a falu közönséges nyilas földei. 9. *Balcsuka — Balciucă* (kis tó). 10. *Balog-tanya ~ Csángó-tanya — Odaia lu Balog* (sz). 11.

Bánfi-berek — Bercu lu Banfi (bokros hely). + *Bánffy Kata fogadója*. 1845: A' Bánfi Kata Fogadójára vagy a' Követses nagy utra jároban (sz). + *Bánffy lábja*, 1848: A' B. Bánfi labja mellett a' Szakadásnál (sz). + *Bánffy Mária földje*, 1774: a Tóra jároban alább vic. Bánffy Móric allodiális földje. + *Bánffy-rét*. 1848: A' Bánfi rét mellett (k). + *Báró földje*, 1774: Bágyoni uton kivül, a felső forduloban, vic. báro láb földe... a Kártya földek mellett menő ut és a Lónárol jövő út között vic. Báro allod. földje, ab altera ország utja. + *Belső-hosszú*, 1747: A belső hoszszub(an) (sz); 1774: a' belső hoszszuban (sz). 12. *Benedek ficfája ~ Benedek ficfása — Sălcile lu Bened'ic* (l, fűzes). 13. *Benga bérke — Bercu lu Benga* (sz, k). 14. *Berek — Berc* (sz), 1645: Az Berekbe; 1747: a Berek előtt valo Kis Rét (k); 1802: A Berekből; 1848: Berekbeli ág bog; 1864: Berekbe (sz, k, e); 1865: berek a viz mellett (papi s mesteri kaszáló). 15. *Bernát tagja — Togu lu Bernat* (sz). 16. *Bikák istállója — Grajdu Taurilor* (ép). 17. *Bosztán tava — Tău lu Bostan* (k). 18. *Bukovineán tanyája — Hodaia lu Bucovinean* (sz). 19. *Butura kút — Butura*. + *Cigány berke*, 1769: A Malomnál való rét, a Cigány berke nevű helyen, vic. az Aranyas más felöl az ut; 1774: A cigány berkin alól egy felől az Aranyas vize, más felől az exponens Úr láb földei... Cigány berken kivül Szénaföldek az Apaffi nevezetü nagy réten, vic. exp. asszony szénafűvei. A' malmon alol lévő a malomhoz tartozó a cigány berekben; 1848: A Czigán Berekben (sz); 1864: a lónai határon a cigány bereknél (k); 1877: a' Czigány berkin alol (k) égy felől az Aranyas vize... a' Czigany Berek előtt (k). 20. *Cigány-hegy — D'alu Ţigańilor* (domb, utca). 21. *Cigánysor úttya — Ţigănia* (utca, út). 22. *Cinterem* a ref. templom udvara, 1864: Cinterem. + *Csapai kaszálója*, 1774: Széna földek a kender földeken felül, ... vic. exp. asszony kaszalója, ab. alt. Csopai rész kaszálói. 23. *Csapai-láb — Labu lu Ciapai* (sz), ma a lóinai határhoz tart, 1769: a csapai láboc vic. Exp. asszony, más felől Kemény Miklos lábja. 1774: Csapai a felső forduloban... vagyon a lónai határon, a lónai uton fejül Csapai nevezetü nagy láb (sz). 24. *Csegej — Cegelí* (sz). 25. *Csendelő — Cend'elău ~ în Cend'elău* (sz). 26. *Csóki-berek* (cserjés k, l). 27. *Csóka-forrás ~ Csóka csurgója — Izvoru lu Bicea*. 28. *Csokuca-hegy — D'alu lui Ciocuța* (domb). + *Domb*, 1747: A Falu felett a Dombon (sz); 1774: A Falu fejűl valo Domban (sz). + *Elhagyott kövesút*, 1774: Az alsó fordulóban a' Kotsárdi és köves utak (sz), vicini ab una a' régi el hagyatott köves ut, ... a kocsárdi és Köves utak, vic. a régi elhagyott köves út. 29. *Erdő — Pădure* (régen e, ma sz). 30. *Erdő-alatt — Supt Pădure* (sz). 31. *Erdő megett — După Pădure* (sz). + *Falun felyül*, 1769: Közepső fordulóban a falun felyül, vic. Vass Sándor és exp. asszony lábja. + *Falu nyilas földei*, 1774: a falu nyilas földei..., a falu közönséges nyilas földei..., a falusiak nyilas földei; 1747: a Szöllö Fön Falu nyilás (!) földe mellett (sz). + *Falusiak nyilas kaszálói*, 1774: Szénaföldek... a falusiak nyilas kaszálói. 32. *Falusi kút — Fintîna Săt'ească*. 33. *Felsőforduló — Fordulaşu d'e Sus* (sz). 1747: A Felsö fordulob(an); 1769: A felső fordulóban; 1774: a Felső vagyis Lona felöl valo Forduloban. + *Felsőgerendi révnél*, 1774: Török buza földek egy darab Felsö Gerendnél az Aranyason által járo révnél, tul a vizen. + *Felső-hosszú*, 1774: az Harasztasi utan alol, melly a' Felső hoszura rug véggel (sz). + *Felső-malom*, 1867: Felső malomnál (e, sz). + *Felsőtó*, 1774: a' felső Tó hoszszában (sz)... a' Tyukász patakán innen a' felsö Tón fejűl az oldalban (sz). 34. *Felszeg ~ Fĕszeg — Susań* (falurész). 35. *Felszegiében — La Fertău* (sz). 36. *Felszegi legelő* (l). 37. *Felszegi-tanya — Fertău* (sz). 38. *Firma felett — D'in sus d'e Firma* (sz). 39. *Fintińița* (forrás). 40. *Forcát — Odaia Forțaților* (sz). 41. *Főút ~ Lónai út ~ Országút — Drumu Țări* (az E 15-ős műút), 1769: a két ut között vic. nyugatról az ország útja; 1747: a Lonai úton aloll (sz); 1744: a Falu kőzőpin keresztűl menő Országuttya, Nap Nyugatrol az falun kivűl lévő s Torda fele menő Ország utya... a Lónáról jövő út... ország útja; ...a' Lonai utan tul (sz) ... az Aranyas Lonai utan tul (sz). + *Függő alatt*, 1747: A Függö alatt a Lonai Határ mellett (k). 42. *Függő-erdő — La Fid'eu* (e). + *Fűzfáknál*, 1845: A' Fűsz fáknál (sz). + *Gerendi határ*, 1675: az Gerendi határon; 1865: a gerendkeresztesi határon. + *Gerendi oldal*, 1747: a' Gerendi oldalan (k). 43. *Gredinoj kertye — în Grăd'inoaie* (sz), 1867: Gregyinojba (sz). 44. *Görög Károj tanyája — Odaia lu Gărăg* (sz). 45. *Görög Károj tagja — Togu lu Gărăg* (sz). 46. *Grófné bérke — Bercu Grofoaii* (k, l, cserjés). 47. *Grófné tanyája — Hodaia Grofoaii* (sz). 48. *Hadrévi út — Drumu la Hădăreń*. 49. *Hajónál — La Luntre* (híd az Aranyoson), 1860: A Hajonál levő nagy vendég fogadó. 50. *Halastó — Heleștău* (tó volt, ma sz a Livádában). + *Halom*, 1747: A Halom Lább(an) (sz)... Halomnál; 1769: Alsó fordulóban a halom után, vic.

alól Vas Miklos és Kemény Miklo ; 1774: az Halmon kivül, a kocsárdi és a köves útra rug vége, vic. Naláczi, ab alt. exp. asszony lábföldei..., az Halman kivül a' Kotsárdi és Köves utra rug (sz). + *Halom út*, 1774: az Halam utan alol a' Ton belől...; az Halam uton fejül...; a' Temetőn kivűl az Halam ut mellett (sz); 1774: a középső fordulóban a Tamásné lábjában az Halom uton fejül... ab altera Vass Sándor majorság földei...; Az alsó fordulóban a Halam út mellett vic. az, Halamra menő út, ab alt. exp. úr majorság földje... nagyobbára felhagyatott ér ökör tilalmasnak tartatik; 1848: A Harasztas felöli fordulóban a Halam utján (sz). + *Harasztas felöli forduló*, 1848: A Harasztas felöli fordulóba (sz). + *Harasztosi határ*, 1769: A középső fordulóban a harasztosi határra rugó vic. az ut, más felől Vass Sándor lábja; 1865: a harasztosi határ szélen. 51. *Harasztosi út ~ Drumu la Călăraș*, 1769: a középső fordulóban a harasztosi út mellett vic, Kemény Miklos és exp. asszony lábja; 1774: a Harasztosra menő út..., vic. b. úr, ab altera b. asszony majorság földei...; az Harasztasi ut hoszszában az Lona utan fejül (sz)... az Harasztasi utan alol, melly a Felső hosszura rug (sz); 1747: A Ton fellyül a Harasztosi ut mégyen rajta keresztül; 1845: A' Harasztosi ut hosszába, vagy a' Kamaránál (sz). 52. *Határút — Drumu Hotarului*. 53. *Hegy sarka — În Cotu Domnului* (utca). 54. *Híd alatt — Pest'e Apă* (sz, zöldséges). 55. *Hidegrázos-kút* (ma a lónai határhoz tart). + *Hídnál*, 1845: A Hídnál (sz); 1865: A hidon alol; 1867: A nagy fogado háta megett, a hiddal szemben. 56. *Hisvejeré* (sz) régi szász tulajdonosáról. + *Horgas;* 1774: az Horgasban (sz). 56/a. *Horgastó* (sz). 1774: A középső fordulóba a Horgas tónál... végre a tóra rug, vic, falusiak nyilas földei; ... az Horgos to nevezetü hellyben (sz) véggel a' Tora rug... az Horgos tonal (sz); 1769: a horgas tónál... vic. felül Bretán Marian b. Kemény Miklos zsellére, alul az exp. asszony lábja. + *Hosszú*, 1774: az Hoszszuban (sz); 1845: A' Lonai hosszuba (sz)... egyfelől az út. + *Hosszú nyil*, 1774: az Hoszszu nyilban (k). 57. *Iskola alatt — Baltă la Şcoala Ungurească*, (tó). + *János kovács szege*, 1846: Janos kouacz szeghj eleott. 58. *Joskuca alatt — Supt Ioşcuța* (sz, k, volt berek). + *Kamarák*, 1845: A' Harasztasi ut hosszába, vagy a' Kamaránál a középső fordulóban; 1848: A' Kamaráknál (sz); 1867: Kamaráknáli láb (sz). 59. *Káposztások — În Curet'işt'e* (zöldséges). 60. *Károji tanyája — Hodaia lu Carol* (sz). + *Kartos utca*, 1747: A Kártya földek között (sz); 1774: A felső forduloban Aranyoslóna határán (sz) a Kártya földek mellett menő út és a Lónáról jövő út...; a' Tyukász ház patakjára rug véggel vicini ab una... a' kártya földeknél valami árkos helly; 1845: A Lonai határszélbe lévő Kárta nevű föld (sz). 61. *Kastéj — Fĕső-kastéj ~ Kemény-kastéj — La Cast'el*, 1769: a kastélyhoz tartozó majorsági földek. A kastély a Kemény, Zichy majd Bánffy családoké volt, most a téesz irodája. 62. *Kastéj alatt — Sub Cast'el* (sz). 63. *Kemény-kuria — La Curt'e* (ép, ma traktorállomás). + *Kenderekre menő út*, 1774: a' kenderekre menő utnál a' Török buza földeken kivűl az örökös nevű kaszalloban (k). 64. *Kenderesek ~ Kenderes földek — Cîńepişt'e* (sz), 1769: a Kender földeken tul, vic. Exp. asszony és falu közönséges földje; 1774: a kender földeken kivül az oldal alatt...; a kender földeken alol... az örökösben... a kender földeken fejül lévő vitállyos nevezett alatt valo rét (k). 65. *Kerek-berek — Bercu Rotund* (cserjés k). 66. *Kerek-domb — Dîmbu Rotund* (sz, l a Felszegben). + *Keresztesi határ*, 1864: keresztesi határ szélén (sz). + *Két út között*, 1769: a felső fordulóban a két út között vic. keletről Kemény Miklós lábja, nyugatra az ország útja. 67. *Kisasszony higgya ~ Podu Popi* (híd a Kisasszony pataka felett). 68. *Kisasszony pataka — Val'ea Popi* (száraz patak), 1646: Aszon Patakaba (sz); 1774: a' Kis Aszszony patakán belől (sz)... vic. exp. uram Ab altera Naláczi allod. földjei; 1769: Az alsó fordulóban az asszony patakánál vic. Kemény Miklós és Nalatzi; 1845: A' Kis Asszony patakán (sz). 69. *Kis Berek ~ Kicsi Berek — În Bercuț* (cserjés k). 70. *Kiserdő — Pădurice* (e). 71. *Kis-Függő — Fid'eu Mńic* (e). + *Kiskártos útja*, 1774: az Akasztofa terinek a' szélin a' Kis kártya nevezet alatt lévő helyben valo földek. + *Kiskártos útja*, 1774: kis kártos uttya hoszában vitállyos (sz) vicinussa... a' Pokutzán le menő út. 72. *Kis patak ~ Gerend-patak ~ Patak — Val'*. 1848: A' Patakan (sz), Lona felöl a patakan; 1867: Patak völgye (k, sz); 1865: Patak völgy (sz) + *Kit rét*, 1747: A Berek előtt valo Kis Rét (k). + *Kis Simon rétje*, 1774: a' Kis Simon rétiben (k). + *Kocsárd felöli forduló*, 1848: A' Kocsárd felöli fordulba. + *Kocsárd felöli láb*, 1774: az alsó fordulóban a Kocsárd felöl való lábban a Köves útra rug, vic. exp. asszony földei, ab altera Naláczi földei...; Kotsárd felöl valo lábban (sz). 73. *Kocsárdi út — Drumu la Cucerd'ea*, 1747: A Kotsárdi uton aloll (sz);

1774: Az alsó fordulóban az Alszegből Kotsárd felé ki menő ut hoszszaban (sz), vic. Vass Sándor, ab altera a falusiak marha legelő helye, az is Vitályos föld, de régtől fogva műveletlenűl hever...; a Kotsárdi és kőves utak között, vicini ab una a régi el hagyatott köves ut. 74. *Kőbánya út — Drumu Băii.* + *Kőút*, 1774: a kő kutra rug véggel (sz). + *Köves láb*, 1769: Az alsó fordulóban: A köves lábban vic. Nalátzi Karoly és Kemény Miklos; 1867: A kövecses lábba (sz). + *Köves út*, 1747: A Köves és Gerendröl menö utak között; 1774: Kotsard felől valo lábba melly a kőves utra rug véggel (sz)...; a kocsárdi és Köves útak között vic. a régi elhagyott köves ut...; a' Kőves és a' Vajdaszegi utak kőzőtt (sz)... vic. b. allodialis földje, altera egy közös Vitályos nevezete alatt állo föld; 1845: Követses nagy utra jároban (sz). + *Középorr*, 1774: a' kőzép orron (sz)...; az Árkak kőzött a kőzép ór nevezetű hellyben (sz). 75. *Középső ~ Közbeső forduló — Fordulaşu d'e Mijloc* (sz), 1747: A Közepsö Fordulob(an); 1769: A középső fordulóban; 1774: A Közepső Forduloban; 1845: a Kőzépső forduloba. 76. *Kulica kúttya — Fintina lu Culița.* 77. *Kulica-tanya — Balta lu Culița* (sz). 78. *Kútnál — La Fintina* (kút, sz). + *Külső-hosszú*, 1769: A középső fordulóban, a külső hosszuba vic. felyül az országút, alúl b. Nálátzi Károly lábja; 1774: a' kűlső Hoszszuban (sz). + *Külső-Nagyláb* 1747: A Kölsöbb nagy Láb (sz)...; A Középső fordulóban a Kűlső nagy Láb (sz). + *Lábak*, 1848: A' Lábak véginél (sz). 79. *Lágy gyepek* (sz), 1865: A Lagy gyepek (sz); 1867: Lágy gyepek (sz). 80. *Legelő pataka — Părău Legheleului* (száraz patak). 81. *Livádia — Livadă* (l), 1774: Szenaföldek, a Livádában az udvar alatt...; A' Livádában az Udvar alatt valo rét (k). + *Lóna felőli forduló*, 1774: A Felső vagyis Lona felöli valo Forduloban; 1848: A' Lona felöli Forduloba. 82. *Lónai határ — Hotaru Lóni* (sz), 1675: az Lonyai határ szelben; 1747: A Függö alatt a Lonai határ mellett (k); 1774: Az Aranyos Lonai határon... az Lonai uton fejűl Csapai nevezetű nagy láb (sz); 1865: lónai határon a cigány bereknél (k). + *Majorház*, 1769: a Középső fordulóban a Major házra rugó láb, vic. exp. asszony, alúl az út...; az exp. asszony major házán alul a dombon, vic. Exp. asszonya és Vass Sándor. + *Majorsági földek*, 1774: a középső fordulóban... a Harasztosra menő út keresztül megyen, vic. b. úr, altera b. asszony majorság földei. 83. *Makavej kúttya — Fintina la Macavei.* 84. *Makavejtanya — Odaia lu Macavei* (sz). + *Malaistye*. 1845: A' Maleistyénél (sz); 1865: Málistye; 1867: Malaistye (sz. a középső fordulóban). 85. *Malam — Moară* (ép), 1769: A középső fordulóban a Malom után felyül, vic. keletről b. Nalátzi lábja rug, Lőrinczi István, Kemény Zsigmondné jobbágya; 1774: A' Malman alol; 1801: Kemény Sándor adománya a lónai és gerendi malmok szombati vámja; 1848: A' Malomnál a térbe (sz). 86. *Malamárok — Părău Mori*, 1867: A malom árkán innen (sz)...; A malom árkán tuli tábla (sz). 87. *Malam-berek — La Berc după Moară* (cserjés k), 1769: Az alsó fordulóban a vizen túl törökbuza föld a malom berekbe, vic. az Aranyos más felől Kemény Miklos része; 1774: A' Malman alol lévő és Malamhoz tartozo Cigány Berekben (sz). 88. *Malamforrás ~ Malam csorgója — Izvoru la Moară.* + *Malom-rét*, 1769: a Malomnál való rét, a Cigány berke nevű helyen, vic. az Aranyas másfelől az út. + Marhalegelő, 1774: Az Aranyas vizén túl, Hadrévtől innen, a gerendi révnél vagyon egy jó nagy darab marha legelő hely... a hadrévi lakosok occupálták. 89. *Második hegy — D'alu al doilea* (sz). + *Nagy-fogadó*, 1867: A nagy fogado háta megett, a hiddal szemben (sz). + *Nagy-kártya*. 1774: a' Nagy kartya nevű f ldben (sz)...; a' nagy kartya földek Harasztas felol valo oldalánál (sz). 89/a. *Nagy-mart*, 1774: a' Nagy Martnál az Aranya vizén + *Nagy-örvény*, 1684: Az Nagj örveny nevű berket. + *Naláczi Károly udvara*, 1774: a Vizen tul a Báro Nalatzi Karolly úr ő Ngā Udvara... véggel az Aranyas vizere rug (sz). + *Naláczi Károly lábföldje*, 1769: a külső hosszuban... alól a Nálátzi Károly lábja. 1774: A középső fordulóban... Naláczi Károly allodiális földje, ab altera a falusiak nyilas földei...; A középső fordulóban a lonai utra rugó vic. b. Naláczi lábföldek, ab altera falusiak nyilos földei. + *Oldalak*, 1774: A felső fordulóban az oldal alatt az őrőkös nevű hellyben (k)...; a kender földeken kivul az oldal alatt (k)...; a' vizen tul az oldalon (ke). 90. *Országúti csorgó — Izvoru la Strada Principală.* + *Őszőlők*, 1774: a régi szőllő hegyek hellyin az falu felső resziben (sz); 1867: Ó és új szőllők (sző, k.). + *Ökörtilalmas*, 1774: Az alsó fordulóban... ökör tilalmas (sz), Keleti vége a vajdaszegi útra rug, vic. exp. úr allod. földje, ab altera falusiak nyilas földei,... az Also rendben az Ökör Tilalmas szelin (sz); 1845: Az Ökör Tilalmasba (sz). + *Örökös*, 1774: az oldal alatt az őrőkös nevű helyben (k)...; a kender földeken alol... az örökösben (k)...; a kendere-

sekre menő utnál a' Tőrők buza földeken kivűl az örökös nevű kaszálloban (k). 90/a. *Pap berke ~ Pap-berek* 1774: a' Pap berkin fejűl a' Tőrők buza utakan kivűl (k)... a' Pap Berkin alol a' Tövissessben (sz). 91. *Pipirigán tava ~ Pipirigán tanya — Tăŭ la Pipirigan* (sz), olvadáskor vizenyős hely. 92. *Pisti bá berke — Bercu lu Piṣt'i* (k, bokrok), 93. *Ponkuca — Poncuṭa* (sz), ma a lónai határhoz tart. 1769: A felső fordulóban... Bokutzára járóban, vic. tiszt. gerendi Vass Sándor; 1774: Pokutza nevű helyben, a Kartos utca hosszában, vic. Futáskereszturi Sándor földje, ab altera a falu közönséges nyilas földei...; kis kártos utya hoszában vitállyos (sz) vicinussa ab una ...a' Pokutzán le menő ut; 1848: A' Lona felöli Forduloba, a Pokutzánál (sz). 94. *Porondok — La Prund* (sz), 1867: Porond (l, sz). 95. *Pujecerdő — În Puieț* (e). 96. *Puszta — Pă Pustă* (k, l). 97. *Református ëtyház birtoka.* + *Református pap földje*, 1774: Felső Gerendnél az Aranyoson által járó révnél, tul a vize... a református pap parohialis földje. 98. *Református temető ~ Magyar temető — T'imit'eŭ Unguresc.* 99. *Református templom ~ Magyar templom — Beserica Ungrească.* 100. *Régi út ~ Római út — Drumu Vek'* (elhagyott köves út). + *Régi malom*, 1684: az regi Malmon aloll az apro Völgjecskékb(e) hat apro Tók. 101. *Román temető — T'imit'eŭ Românesc.* 102. *Román templom — Beserica Românească.* 103. *Rét — Rit* (k). 104. *Sóskuca alatt — Sub Şoşcuṭa* (k, l). + *Sós út*, 1774: a' Sós ut alatt (k). 105. *Szabó-berek — În Berc la Sabăŭ.* + *Szakadás.* 1848: A' B. Bánfi labja mellett a' Szakadásnál (sz). 106. *Szász-berek ~ Szász berke — Bercu lu Sas* (cserjés k). 107. *Szász csorgója — Izvoru lu Sasu.* 108. *Szász-tanya — În Tog la Sasu* (sz). + *Szénaföldek*, 1774: Szénaföldek, Lörinci és Nagy jobbágyok kaszálói után, de azoktól az uraság számára elfoglaltatott rét, vic. az exp. asszony kaszálója, alt. a falu ink nyilas kaszálói...; Szénaföldek a kender földeken felül (k), vic. Vitályos nevezetű alat való rét, vic. exp. asszony kaszálója, ab alt. Csapai rész kaszálói; 1848: a' Széna rét (k) (Lónai fordulóban); 1864: Szénafű Szőllők. + *Szengyeli tó*, 1774: a' Szengyel Tonál (k) vicini ab una a' Szengyel Tova; 1845: A' Szengyeli Tonál (k). 109. *Szentmártani gödör — La Gropan* (sz). + *Szentmártani törvényfánál*, 1774: Az also forduloban a Szentmártani törvényfánál (sz), mely a Köves utra rug, vic. exp. asszony majorság szánto földje altera Mészáros Vonul zsellér földje...; a' sz.: Martani Törvényfánál (sz). 110. *Szentmártani út — Drumu la Gligoreşt'.* 111. *Szérák — Serele* (a téesz melegházai). 112. *Szerákné forrása ~ Szerákné csorgója — Izvoru la Sărăroaie.* 113. *Szőlők alatt — Sub Jii* (k, l, sz, néhány ház), 1845: A' vizen túl a' szőlő alatt (sz); 1865: A szölök alatt (k); 1867: Szőllő alatt. + Szőlőfő, 1747: A Szölö Fön Falu nyilás földe mellett (sz). 114. *Szőlőhegy — D'alu cu Brîu* (sző, domb). 115. *Szőlők — Jiile* (szö), 1769: A felső fordulóban a szöllöknél vic. Exp. asszony, más felől Sztáncs Illia, Kemény Miklos zsellére szánto földje; 1864: Szénafü Szőllők; 1865: a szöllök alatt. + *Szőlőtető*, 1774: a' Szőllő tetőn (sz). 116. *Tanár rittye — Rîtu Dascălului* (k). + *Tamáskó rétje*, 1747: A Tamásko Réttye a Lonai határ mellett (k). + *Tamásné lábja*, 1774: A középső fordulóban, a Tamásné lábjában a Halom uton felül vic. Naláczi Károly allodiális földje, ab altera a falusiak nyilas földei...; a' thamásné Lábjában (sz)... a' Thamásné Lábján kivül (sz). + *Téglacsűr*, 1774: a' Tégla Csurnél. 116/a. *Téglakemence*, 1774: a Tégla Kementzére rug véggel (sz). 117. *Temető — T'imit'eŭ*, 1774: a' Temetőn kivűl az Halam ut mellett (sz), 1848: a' temetőkert; 1851, 1865: Temető. 118. *Templom megett — După Beserică* (sz, e). + *Tér*, 1774: a' Falu felől a' Térben (sz); 1848: A' Malomnál a' térben (sz)..., Lona felöl a térben; 1867: Térbe (sz). 119. *Tilalmas — Pă Cont'eńit* (l, e). 120. *Tilalmas-hegy — La D'al la Cruce* (l, domb). + *Tó*, 1747: A Ton fellyül a Harasztosi ut mégyen rajta keresztül... A To mellett (sz); 1774: a' Tora jároban (sz)... az Horgos to nevezetű hellyben, véggel a' Tora rug (sz). + *Tóra járóban*, 1747: A Tora járob(an) (sz); 1769: a felső fordulóban a tóra járóban; 1774: a Tóra jároban (sz)... Vitállyos vic. Vas Sándor, ab altera a falu nyilas földei; alább vic. Bánffy Mária allodiális földje, ab altera a falu nyilas földei. + *Tőke-kút*, 1774: a Tőke kutnál (sz). + *Törökbúza útak*, 1774: a' Pap berkin fejűl a' Tőrők buza utakan kivűl (k). + *Tövis-földek — Tővises*, 1774: az Aranyas vizén Alszegre által járo Révnál... egy vége az Aranyas Árkáig nyulik, más részt pedig meg szakitja a Tővis földekre járo ut...; a' Pap Berkin alól a Tövissessben (sz). + *Tyukászháznál*, 1774: A középső fordulóban melly a baronisza Tyukász házára rug, vic. Gerenden biró possessorok földei; ...a tyukászháznál (sz) vége az exp. asszony rétire rug; ...a' Tyukász háznál (sz). + *Tyukászház pataka*, 1774: a' Tyukász ház Patakán alol (sessio) nap keletről a Falu közöpin keresztűl menő Ország uttya, Nap Nyugatrol... Torda fele menö Ország

utya, ... Eszakrol a' Tyukász patak árka szomszédtságib(an): a vizen tul az oldalan (k); 1774: a' Tyukászház patakjára rug véggel (sz) vicini ab una... a' kártya földeknél valami árkos helly..., a' Tyukász patakán innen a' felső Tón fejűl az oldalban (sz). 121. *Tyukoria — În T'ucărie* (bokro). + *Udvar alatt*, 1774: a' Livádában az Udvar alatt való rét (k). + *Udvari láb*, 1848: A' Kocsárd felöli forduloba az Udvari lab mellett (sz). + *Új osztás*, 1747: az Ujj osztásb(an) a Bágyoni ut mellett (sz); 1774: az Aranyas Lonai uton fejűl az uj osztásban (sz). + *Új szőlők*, 1867: Ó és új szőllők (szö, k). + *Vajdaszegi akasztófa*, 1769: Az alsó fordulóban a vajdaszegi akasztófánál vic. Exp. asszony és Daniel úr, ezen felyül vic. Kemény Miklos; 1747: A Vajdaszegi akasztofánál (sz). 122. *Vajdaszegi út — Drumu Vaidasigului ~ Drumu la Gura Arieşului*, 1769: Az alsó fordulóban a vajdaszegi uton alól vic. Szentmártoni út és Exp. asszony; 1774: a Köves és Vajdaszegi útak Között (sz); 123. *Varjuberek* (cserjés k). + *Vass Sándor földje*, 1779: A Középső fordulóban, a lónai úton alól Vitályos föld, ...ab una Vass Sándor földje...; a Halam utján fejül ...ab altera Vass Sándor majorság földei. 124. *Vashíd — Podu d'e Fier*. + *Vitályos-földje*, 1769: A középső fordulóban... Vitályos föld vic... Keletről Vitályos Sándor, Nyugatról Kemény Miklós úr lábja; 1774: kis kártos úttya hoszában vitállyos (sz) vicinussa ab una... a' Fokutzán le menő ut. 1774: a lónai uton alól Vitályos föld, vic. falusiak nyilas földei, ab altera Vas Sándor földje...; a falun felöl való domban Vitályos föld, vic. Vass Sándor, ab altera exp. asszony allodiális földei; ... az alsó fordulóban a Vitályos nevezet alatt levő föld, vic. Vitályos láb földje. + *Vitályos-szénafű*, 1747: A Vitályos Szena fü (k); 1774: a' kenderföldeken fejül lévő vitállyos nevezett alatt valo rét (k). 125. *Vizen túl — Pest'e Apă* (határrész az Aranyoson túl), 1769: A középső fordulóban törökbuza föld a vizen túl a malom berekbe; 1774: Alodiális török buza földek a vizen tul; ...a' vizen tul az oldalan (ke); ...a' Vizen tul; 1845: A' vizen tul a szöllö alatt (sz). 126. *Zahár rittye — Rîtu lu Zahăr* (sz, k, túl a vizen). 127. *Zejk-kuria* (ma iskola), 1897: Zeyk udvar, a báró Bánffy Katalin féle Zeyk udvar (később volt Szász-udvar is). 128. *Zilahi kúttya — Fîntîna lu Zilahi*. 129. *Zilahi-tanya ~ Zilahi tagja — Togu lu Zilahi* (sz). + *Zimala*, 1774: a' Zimala nevű hellyben (sz). 130. *Zsába berke — Bercu lu Jaba* (sz). 131. *Zsidó temető — T'imit'eu Jidovăsc*.

HINTS MIKLÓS – JANITSEK JENŐ

RAVA HELYNEVEI

Rava a Kis-Küküllőtől keletre eső „szűk völgyben elrejtett" kis település. A falu 484 lelket számlál. A numerusok száma 234. Összterülete 1400 ha, nagy kiterjedésű erdőkkel, legelőkkel, domboldalokon elhelyezkedő szántókkal. Első irásos említése 1566-ból való: *Rawa* (vö. C. Suciu, DicIstTrans. II, 86). „Hogy *Rava* régi telep, mutatja neve, de az is, hogy bár a Küküllőbe szakadó patak torkolatjában kényelmes, jó helye lett volna, mégis messze berejtőzködött szűk sáros völgyébe" (Orbán Balázs, *Székelyföld leirása*. I, 157).

A helynévanyagot 1987—1988-ban gyűjtöttem. A történeti helynevek egy részét, az 1773. évből származókat a Matrix-ból, az 1755-ös évvel datáltakat a Hargita Megyei Állami Levéltár anyagából, valamint a dolgozatban jelölt irott forrásokból vettem át.

Köszönetet mondok segítségükért adatközlőimnek, Adorján Leventének és Károlynak, dr. Molnár Istvánnak, Demeter Lajosnak, Kedei Pálnak és Dénesnek.

1. *Agyagos* (hr, vágott út). 2. *Agyagos úttya ~ Falu úttya* (ú). 3. *Akasztófa* (l). 1755: Felső Fordulóban Az akasztó fánál... 4. *Akasztófa dombja* (l). 5. *Alvég ~ Alszeg ~ Ajszeg* (fr.). 6. *Andrási János főggye* (sz). 1755: Andrási János Sessiója után való appert. 7. *Andrási kert* (gyü, k, a kert alján temetkezési hely). 8. *Andrási Mihály főggye* (sz). 1755: Andrasi Mihally Sessiója után való appert. 9. *Apródomb* (sz). 1755: Az alsó Fordulóbe Az apró Dombnál... 10. *Apródomb köze* (f, sz, k). 1755: Az apró Domb kőzőtt; 1816: Apro dombok közöt (sz); Apro Domb köze vicinussa Ország uttya (sz); 1864: XII Dűlő Kákás határrésze Aprodomb kőze, mely ís nevezetét veszi arrol hogy regebbeni súgás által összve omlodozott,

sok aprodombok maradtak melyek még mais láthatok... 11. *Apródomb köze kúttya* (kút). 12. *Ãsó-botosfőd* (l). 13. *Ãsó-csapút* (e, l). 14. *Asó-forduló ~ Asó forduló határ* (ritk). 1755: 5-dik puszta Sessio után való appert. Az alsó Fordulóbe. 15. *Ãsó-határbeli fődek* (ritk). 1773: Allodiaturok Az Alsó Határban. 16. *Ãso-kenderfőd* (ritk). 1816: Papságé. Alsó Határban Alsó Kender föld vicinussa az Ország uttya. 17. *Ãsó-kopac árka* (p). 18. *Ãsó-meleg szaba* (l, sz). 1864: IV. Dűlő Somospatak határrésze also meleg szoba hogy nevét miről vette nem tudható. 19. *Bálint András főggye* (sz). 20. *Barcsok* (f, l). 1755: Felső Fordulóban A Bortsokbe... 21. *Barcsok bérce* (l). 22. *Barcsok cseréje* (e). 1816: Ecclesia Erdeje Conscriptiója elő patak bükjében Bartsok cseréje két patak között... 23. *Barcsok ódala* (l). 24. *Barcsok teteje* (l). 25. *Barkócafa* (sz, k). 26. *Barkócafa dombja* (k). 1864: XII. Dűlő Apródomb köze Somosbértz farka felső része. Gyepű kapu mejéke és Barkotza fa dombján a kit neveztetik mely neveket mais viselik mivel itten vagyon a határ gyepűn alolrol fel, felyülről lejaro kapu, és ezen Nagy Bar kotzafa mely mais megvan, és igen sajnálatos hogy semmi sarjodéka nintsen mely már pusztulando, melynek vastagsága két ől és háromtized látzat meg mérve. 27. *Barkóca möge* (k). 28. *Bartalis György főggye* (kihalt családnév). 29. *Berecki-tag* (sz). 30. *Berek* (sz). 31. *Bérc ~ Bérc út* (ú). 32. *Bércél sarka* (sz). 33. *Bëső-temető* (t). 34. *Bëső-út* (ú). 35. *Biró higgya ~ Szilfák higgya* (híd). 36. *Bokré* (k, sz). 1864: II. Dűlő Bokré, hogy ezen hely nevezetét miről vette nem tudhato. 37. *Bokré erdeje* (e). 38. *Bokré föle* (k, e). 39. *Bokré úttya* (ú). 40. *Bordosi hegyfarka* (k, kis erdőrész). 41. *Bordosi kút* (sz). 42. *Bordosi ódal* (k, 1970-ben erdősítették. 43. *Bordosi ösvény* (ö). 1755: Kaszáló hellyek Bordos ösvénynél. 44. *Bordosi út*. 45. *Bordosi vágott* (e). 46. *Bornyú-kert* (k). 1864: II. Dűlő Bornyu kert, ez eredetét abbol vette hogy ezen hely a Faluval délre hasonleg szembe áll: régebben itten a bornyu csordának külön legelő helye volt, ma pedig mindenféle barmoknak legelő hellyekké lett, ma már csak címeres. 47. *Borozda felett* (sz). 1755: Az alsó Fordulóban Borázda felett... 48. *Borozda köze ~ karé* (k). 1816: Két darab... vagy inkább borozda közie vicinussa kivül a' borozda karé. 49. *Bót ~ Üzlet* (bt, ép). 50. *Botos-vőgy* (kút). 1755: Botos völgybe. vic. ab alte ország uttya; Kaszáló hellyek. Botos völgybe. vic. ab alte a' Falu uttya. 51. *Botos-vőgy észke* (e). 1816: Kopacz nevü Erdő, Botos völgy Eszkaval Hollos völgy árkáig; 1864: V. Dűlő Budabértze határrésze botosvölgy észka mely nevét veszi a veleszembe állo verőfényes botosvölgytől. 52. *Botos-főd écke ~ észke* (tisztás, kivezető út a Gágyaságba). 53. *Botos-főd észke erdeje* (e). 54. *Botos-főd úttya* (ú). 55. *Bözödi ösvény* (hr, ö). 56. *Buda bérce ~ Buda vára* (l, a hagyomány azt tartja, hogy hunok laktak ott azon a terűleten. XIII. sz.-i cseréptöredékek, kőbalták kerültek felszínre. Régen vár volt ott — így hallották az öregektől —, azon a helyen, ahol a felkelő Nap legelőbb megsüti. Oda van eltemetve Buda király hármas — érc, ezüst, arany — koporsóban. 1773: Szena fü. Buda bércze nevü helyben vagyon az Ecclesianak egj szép csere Erdeje. 1864: Budabértze mely nevét miről vette nem tudhato. 57. *Buda-bérce teteje* (k). 58. *Burusnyán ~ Burustyános — Burusnyányos* (l); 1864: Burustyányos nevét régebben ottan lévő burustyán fákrol vette, melyek mamár nintsenek. 59. *Burusnyányos erdeje* (e); 1822: A' Burustyános nevezetü Erdő (EHA, SzT. I. 1030). 60. *Buzásné* (ritk); 1755: Kaszáló hellyek Buzásnéban. 61. *Buzásné árka* (f, p, á, sz, Tordából ered és megkerüli a Cserekutat, belefolyik a Ravai-patakba). 62. *Buzásné higgya* (híd, sz). 63. *Buzásné kúttya* (sz, kút). 64. *Bükk* (sz); 1755: Az alsó Fordulóba A Bukbe...; 1864: Kákás határrésze bűkk mely nevét a régebbiektől vette hogy bükk erdős hely volt ma már szánto. 65. *Ciheres* (e); 1727: Az most igen szép Czihoros meredékeny erdeje vicinussa kivül a régi gyepü hely...; 1773: Széna Füvek Vagjon más egy Czinh(e)rus és... kerti felett... 66. *Cinterem* (bt); 1773: Vagyon egy Kő templom igen régi, körülötte fa Czínterem. 67. *Csáki főggye ~ Csáki-rész* (kihalt családnév, sz). 68. *Csapút* (l); 1868: Csap út mely nevét hogy miről vette s veszi nem tudható... 69. *Csapút árka* (á). 70. *Csapút kúttya* (kút). 71. *Cserekút*, (kút, f). 72. *Csorgó* (f). 73. *Csorgó-tető* (e). 74. *Csöbi-ódal* (e). 75. *Csöbi-ösvény* (ö). 76. *Danka* (k, f, pipe és disznó l); 1755: A Felső Fordulóbe A Dankánál...; 1773: Dankánál vagjon egy kender föld...; Danka nevü helyben az Eszakon, Zab föld...; 1816: Dankánál Kender föld...; 1864: Danka, mely hely nevezetét abból vette hogy itten Forás lévén mely a legszárazabb időben is mint 1863ban a legjobban vizelt ezen forásra legelőbb csorgot csinált Danka János mais hívják Danka csorgojának az helyet nagy helyen Dankának; 1850: Danka (Nyr. III, 142. A Danka családról:

MNny. II [1940], 89). 77. *Danka csorgója* (f). 1864: ...ezen forásra legelőbb csorgot csinált Danka János mais hívják Danka csorgojának ... 78. *Danka fejibe* (sz). 1816: alsó Foduló Határban Danka fejibe a perleg... 1822: A Danka Fejénél nevü Erdö (SzT. III, 781). 79. *Danka erdeje* (e). 80. *Danka kúttya* (kút). 81. *Dankuly Lidi* (f, kút). 82. *Deményes-föd* (l). 83. *Deményes-föd ajja* (kút). 84. *Deményes-vögy* (l, sz); 1864: Deményesvőlgy hogy nevét miről vette nem tudhato... 85. *Deményes-vögy csorgója* (f). 86. *Dezsőbá bornyú kertye* (l, gyü). 87. *Diszpenszár* (bt). 88. *Domb* (bt, fr). 89. *Domb ajja* (sz). 90. *Dögkert* (e). 91. *Egyház ösvénye* (kevésbé használatos); 1693: Az Egihaz ösvényinél (sz) (SzT. II, 669); 1727: Alsó Fordulo Határban Egyház ösvenyinél (sz). 92. *Ehezőbükk* (l); 1864: Somospatak határrésze ehezőbükk, hogy nevét miről vette nem tudhato. 93. *Eklézsia erdeje ~ Egyház erdeje* (ritk); 1816: Ecclesia Erdeje Conscriptiója... 94. *Előpatak* (l, kútfő); 1755: Az elö patakbe...; 1864: Somospatak határrésze Előpatak, mely nevezetét onnét vette, hogy az oldalrol bé folyo nagjobb patak ez az első a Falutol kelet felé menve... 95. *Előpatak árka* (á). 96. *Előpatak bükkjében* (ritk). 97. *Előpatak ódala* (sz). 98. *Előpatak cseréje* (sz); 1864: Előpatak cseréje mely nevét veszi előpatak tetején lévő régebben igen sűrű cserefás erdő lesén mamár gyéres és pusztulandó, és semmi nevezendő cserefát nem látható a jelenkorba... 99. *Előpatak cseréje alatt* (sz); 1755: Az elö patak Cseréje alatt. 100. *Eperjes* (sz). 101. *Erdő ~ Ravai-erdő ~ Falu erdeje* (e). 102. Erdőszentgyörgyi határszeg (hr); 1864: Torda határrésze... öszve útközik a Ravai és az Erdőszentgyörgyi határ szeg melynek közepében vagyon egy halom hányva... 103. *Észek* (l); 1773: Dankánál az Eszakon egj Parleg...; Danka nevü helyben az Eszakon. 104. *Észek szállása* (e). 105. *Fábián* (l, kipusztult gyü). 106. *Fábián erdeje* (e). 107. *Fábián föle* (sz). 108. *Falu almafája* (ritk). 1755: A Falu almafájánál. 109. *Falun alól ~ Falu ajja* (sz); 1773: a' Falunak az alsó végin az első Lábban, A' Falu alsó végin mindjárt a' Porgolát Kapun Kivül. 110. *Faluvége ~ Falu-végin* (sz); 1755: Kender földek a Falu végín...; 1773: Széna Füvek A' Falu alsó végin mindjárt a' ...Kapun kivül...; 1816: Alsó Határbe(l)i A Falu végin (k) vicinussa belöl a Falu uttya. 111. *Falu kaszálója* (k). 112. *Falu uttya* (ú); 1816: vic. belöl a Falu uttya. 113. *Falu felett* (sz); 1773: a' Falu felett lejáró ut... 114. *Falu feső vége ~ Felszeg* (fr); 1773: A' Falu felső végin egy darabotska; A' Falu felső vége felett egj Nyil, másfél vékás. 115. *Falu erdeje* (e); 1744: Falu Erdeje a mi van vagj 3. darab mind tsak Czihes Bokros helly (SzT. I, 1177). 116. *Falu közönséges helye ~ tere* (régi játszótér); 1755: a' Falu közönséges hellye; 1773: a' többit Falu közönséges földéből osztottak mikor a' Falu közönséges Terre. 117. *Falu haszálója* (ritk); 1816: Felső Határban... vicinussa alol a' Falu haszálloja... 118. *Farkas domb* (e). 119. *Fartató* (l). 120. *Fenkő Jancsibá úttya* (ú). 121. *Fenyves* (e, az 1910-es években ültette Kedei Pál). 122. *Fenyves ároka* (á). 123. *Fenyves erdő ajja* (sz). 124. *Fenyves úttya* (ú). 125. *Fēső-botosföd* (l). 126. *Fēső-csapút* (e, l). 127. *Fēső-Csere* (e). 128. *Fēső-forduló határ* (ritk.) 1755: Szanto Földek a Felsö Forduló Határban... 129. *Fēső-Kopac árka* (p). 130. *Fēső-melegszaba* (l); 1864: felső melegszoba mely hely nevét miröl vette nem tudhato. 131. *Fēső-melegszaba úttya* (ú). 132. *Forrás* (á, f). 133. *Forrás-domb* (sz); 1755: Az alsó Fordulóbe Forrás Dombnál...; 1773: Allvdiaturak Forrás Dombnál... 134. *Fotball pálya* (bt). 135. *Fülöp Jancsi kaszálója* (sz). 136. *Fülöp Péter főggye* (sz). 137. *Gányasa ~ Gányaság* (e, hr, „istenkefák" azaz borókafák erdeje). 138. *Gebánka* (á). 139. *Gemesfák ~ Gémesfák* (k). 1755: Gémes fánál...; 1864: Aprodomb köze... melynek also része Gemesfák(nak) Somotértz farkánakis neveztetik, mivel a Gémek régen itten lévő nagy fákra szállottak volt, és ezen hegy farkán voltak somfák ősidők olta Somosbértz farkának neveztetett. 140. *Gödör köze* (szö). 141. *Gödör-köze úttya* (ú). 142. *Gödör-köze árka* (á, p). 143. *Gödör-köze ãsó árka* (á, puszta hely). 144. *Gödör-köze fēső árka* (á, puszta). 145. *Gödör-köze-szőlő* (pszö). 146. *Gyepű ~ Gyepjű* (sz). 147. *Gyepűkapu* (sz, ö). 148. *Gyepűkapu mejjéke* (sz); 1864: Somosbértz farka felső része Gyepű kapu mejéke... 149. *Gyepű mejjéke* (gyü); 1864: Gyepű melyéke vagy jelenleg rigo hegy szöllője mely nevét arrol veszi hogy a határ gyepű mellett vagyon, és rigo hegy szöllője mely szöllőnek fogatok a köznép ügyességéből... 150. *Gyepű mellett* (k); 1755: A Gyepű mellett... 151. *Gyepűszere ~ Gyepűszeribe* (ritk); 1755: Fel ő Fordulóba A Gyepü Szeribe... 152. *Gyerőfi István főggye* (z, kihalt családnév). 153. *Gyöngyös bérce* (e). 154. *Gyulakuti betérő* (út, gyalogösvény). 154. *Halottak úttya ösvénye* (itt vitték az unitárius halottakat a szomszéd faluba). 155. *Hankótag ~ Hankó telek* (sz). 156. *Hangán ~ Hángán* (ritk); 1773: Szántó földek

Az edgyik vagyon Hángán nevü helyben (sz). 157. *Hányás* (sz); 1773: Az edgjik vagyon Hányás nevü helyben; 1755: Hanyásnál; 1864: Torda határrésze hányás nevét miről vette nem tudhato. 158. *Hányás tető* (l). 159. *Hányás úttya* (ú). 160. *Harkó István birtoka ~ főggye* (sz). 161. *Harmadpatak* (p, mély á, harmadik patak); 1755: Kaszáló hellyek Harmad pataknál; 1816: Felső fordulo Határban Harmat patakánál...; 1864: Somospatak határrésze harmadpatak oldala mely nevét magával hordozza arrol hogy nagyobb patakok között mely a verő fényről béfoly alefolyo patakba a harmadik... 162. *Harmadpatak köze* (l). 163. *Harmadpatak ódala* (l). 164. *Harmat csorgó* (kút, f). 165. *Harmadik láb* (ma ismeretlen); 1755: Az also Fordulóban, Harmadik Lábban... 166. *Hármashalom* (három szomszédos falu erdőinek sarka). 167. *Három út* (Belső, Közép-, Külső út). 168. *Hársfáná* (bt). 169. *Határ gyepű mellett ~ Gyepűkapu* (sz); 1864: a határ gyepű mellett vagyon. 170. *Havadtői községi út* (ú). 171. *Havas* (e, l). 172. *Hegy ~ Hegybeliek ~ Hegyiek* (fr, az első házak itt épültek). 173. *Hegyes* (sz); 1755: A Felső Fordulóban Hegyesnél... 174. *Hegyes cseréje* (sz); 1816: Hegyes Cseréje; 1864: X. Hegyes cseréje mely nevét veszi onnat a Falu felett a legmagosabb hegyen áll... 175. *Hegyes ódala* (gyengéntermő sz). 176. *Hegyes úttya* (ú). 177. *Hegyi kút* (a Hegybeliek innen hordták a vizet). 178. *Hidegkúti erdő* (e). 179. *Hidegkúti ösvény* (ö). 180. *Hollós árka* (p). 181. *Hosszúláb* (sz, „sokat kellett lépni"); 1755: Felső Fordulóba A Hoszu Lábnál; 1864: hosszuláb mely helynevezetét vette abból hogy itten vagynak ahatáron leghosszabb szánto földek, régen széna mezőnek is neveztetett, — mivel akkor széna termőhely volt mamár szánto... 182. *Hosszúláb árka* (á, sz). 183. *Hosszuláb teteje* (sz). 184. *Hosszúláb úttya* (ú). 185. *Hosszúláb gödre* (sz); 1727: Hosszuláb gödrin alol egy gyümöltsös hely... 186. *Hosszú orotván* (k). 187. *Illyés János főggye* (sz). 188. *Iskola* (bt, ép). 189. *Istállók ~ Kollektiv istállók* (ép). 190. *Istállók felett* (l). 191. *Istán mezeje ~ Istáné mezeje* (l); 1755: Felső Fordulóban István Mezen; 1864: Jantsoné határrésze István mezeje mely nevét veszi arrol, hogy régebben mikor erdős hely volt István altal orottatván itten legelőbb mező... 192. *Izsák-tag* (sz, sok Izsák nevezetű család él a faluban). 193. *Jakab Miklós főggye* (sz). 194. *Jancsóné* (kút, l). 1752 (?): Jancsóné (Nyr. III, 143); 1755: Jantsónebe. 1864: Jantsoné mely nevét miből vette nem tudhato... 195. *Jancsóné gödre* (l). 196. *Jóbérc* (e); 1755: Felső Fordulóban A Jó Bérczen...; 1864: Jóbértz mely régebben termékeny és igen magossan fekvő lévén azért neveztetett Jobértznek de mamár csak sílány... 197. *Jóbérc árka* (p). 198. *Jóbér ódala* (l); 1816: Jo bertz oldala Táblájából; 1864: Jobértz oldala, mely nevét vette hogy régebben valamint fentebb a b alatti (Jobértz) említtetik igen termékeny lévén ma csak silány és egy darab erdőből is áll... 199. *Jóbérc úttya* (ú). 200. *Jóbérc teteje* (e). 201. *Kabala* (sz). 202. *Kabala gyepűje* (á); 1727: Kabala gyepűjében egy nagj Szanto föld; 1755: Kabala Gyepűnél; 1864: Kabala gyepű mely nevezetét veszi onnat hogy határos lévén Nemes asszony Kalibájával régen a Nemes asszony itten legeltette a Kabaláit vagy kantzáit és arrol viseli mais a nevét. 203. *Kábosztás-főd* (sz). 204. *Kábosztás-kert* (sz); 1816: Kaposztas kertek végei. 205. *Kajiba* (sz). 206. *Kákás* (l, „vad hely, nedves"); 1755: Az also Fordulóba A Kákásbe; 1864: Kákás mely nevét ugyan már magával hordozta mely vadhely észkos kákát termőhely... 207. *Kákás árka* (á). 208. *Kecskés-tag* (sz). 209. *Kecskés András főggye ~ birtoka.* (sz). 210. *Kenderfőd* (ritk). 211. *Kenderszer* (veteményes) 212. *Kenderszer felett ~ Tizedes* (sz); 1755: A Kender Szerfelett...; 1773: A' Kender Szer felett. 213. *Kerekerdő* (e. A hagyomány szerint a tatárjárás előtt a falu ott volt — falumag —, s onnan menekültek fel az erdők közé, ahol később letelepedtek. Innen származtatják a falu nevét is. A fákat vágva ki az emberek kérdezgették egymástól — meddig van rova 'vágva'). 214. *Kerekmező* (k); 1864: kerekmező, ezen hely nevezetét arrol vette, hogy itten vagyon egy nagyon szép kis kerekmező amely meg volt régebben az erdőközött is, mely mais kereken bokrokkal kőrűl vagyon véve és jó széna termő hely, mely régebben szénégetőnek is neveztetett. 215. *Kerekmező erdeje* (e). 216. *Kerekmező föle ~ Kerekmező úttya* (mezei út, átvezet a közelebbi falvakba). 217. *Kertföle* (utca, sz); 1755: A Kert felett. 218. *Kertföle úttya ~ Kertek feletti út* (ú, bt). 219. *Keresztút* (sz). 220. *Kétárok köze* (l, kút). 221. *Kétárok ódala* (l). 222. *Kétbükk farka* (k). 223. *Kétbükk köze* (k); 1755: Két bűk kőzött...; 1864: Két bűkk kőze ezis nevét veszi a régi bükk erdős helyekről. 224. *Kétbükk-köze kúttya* (kút). 225. *Kétbükk-köze teteje* (sz). 226. *Kétgödör ~ Kétgödör köze* (sz); 1755: A Két Gödör között... 227. *Két-*

patak (p, sz, l); 1864: Kétpatak ezen hely nevezetét onnat vette s veszi hogy oldalrol béfolyo patakok között a második s. neveztetik kétpatak közé bükk és... de ez csak a régi névről az, mikor bűkk és cserefás erdő volt, mint ez elött mint 90 évekkel de ma már csak szánto. 228. *Kétpatak köze* (l, sz); 1816: Két patak között az Eszkon (k); 1755: A két patak között; 1773: Két Patak között Szena fű; 1864: s. neveztetik kétpatak közé... 229. *Kétpatak teteje* (f). 230. *Kétpatak úttya* (ú). 231. *Két szántokos!* (oldalas sz); 1755: Két Szántókon; 1773: A' másik vagyon a' Két Szántakon...; 1816: Alsó Határban Papságé Két Szántok... 232. *Kivánság árka* (á); 1755: Kivánság árkánál; 1816: Kivánság árka (k). 233. *Kiáltó-domb* (k, innen kiáltotta az őr: „Hajjad falu, hajjad", az éjszakai órát is erről a helyről „kiáltották be"). 234. *Kicsi-burusnyányos* (l). 235. *Kicsi Kedeibá-féle tisztás* (l, az 1964—65-ös évben újonnan erdősítették). 236. *Kicsi-Kerekmező* (k, tisztás). 237. *Kicsi-Szászpétere* (l). 238. *Kollektiv* (bt, ép). 239. *Komlos ~ Komlos-bükk* (sz, k, vadkomló termett ott, kb. 100 éves fenyveserdő); 1864: komlos mamár gyéres és pusztulandó és semmi nevendő cserefát nem láthato a jelenkorba; Komlos bükk mely nevit veszi arrol hogy régebben sok komlot termett s. még mais égy-égy helyen terem... 240. *Komlos-bükk ajja* (sz, fenyves, az 1980-as évek elején erdősítették). 241. *Komlos higgya* (híd, sz). 242. *Komlos torka* (sz). 243. *Kopac* (e); 1824 k.: Kopatz Nevezetű Derék tilalmas erdőnknek a Rava felől valo Szelin...; 1864: Kopatz nevű erdőség mely nevét miről vette nem tudhato. 244. *Kopac-āsó-árka* (e, 1967-es évben erdősítették). 245. *Kopac-fēsŏ-árka ódala* (e). 246. *Kopac-fēsŏ-árka* (e, az 1967-es évben erdősítették). 247. *Kopac-fēsŏ-árka ódala* (e). 248. *Kosak árka* (sz). 249. *Kosak észke* (e, most is látszanak ott a „tatárlyukak"); 1816: Kosok Eszke; 1864: kosak észka szép nevendélű erdövel ütközik; Kosak észka mely nevét veszi avele szembe állo Erdőknek györgy(i) verőfényes helyről hogy ezul szembe áll... 250. *Kosak-észke erdeje* (e). 251. *Kosak feje* (l, e). 252. *Kosak-feje kúttya* (kút). 253. *Kosak ódala* (sz, l); 1755: Felső Fordulóban Kosok óldalán...; 1773: Kasák oldalán! (sz); 1774: Kósok oldala; 1816: Kosok oldalán (sz); 1864: Kosak oldala, ezen hely nevezetét onnan vetté hogy az északi oldala kosak észka szép nevendékű erővel ütközik. 254. *Kovacsok hegyese* (l). 255. *Kozma-kert* (gyü, t); 1773: a' Kozma Fiak kerti felett, a felsö végiben vagyon egy forrás Kut... 256. *Kozma István tagja ~ birtoka* (gyü, k, kihalt családnév); 257. *Kozmakata ódala* (l); 1864: Kozma Kata oldala, mely eredetileg nevét onnan vette, hogy a Tatár világkor Kozma Kata a Tatárok ellen ezen a helyre bujt volt és élete itten maradott meg. 258. *Kozma ódala* (l). 259. *Kozma-orotvány* (l). 260. *Kőtemplom ~ Templom;* 1773: Vagyon egy Kö Templom igen regi, 261 *Kövecses hely ~ Kövecses ~ Kövecses felé* (sz, régebben kavics bánya volt); 1816: Alsó Határban Követses Nevü Helyben (sz). 262. *Közép út* (ú). 263. *Közös erdő ~ Falu erdő* (ritk); 1864: ...régebben nevezett közös erdőt mely ez előtt Csőb ës Ravának közös volt de már ma nem közösen használtatik mert 1850be törvényesen meg osztottak és méta vagatott (erdőper). 264. *Közkút ~ Falukút* (f, kút). 265. *Községi út* (ú). 266. *Kultúrotthon* (ép). 267. *Kűső út* (ú). 268. *Léjánydomb ~ Léjányhalom* (A hagyomány azt tartja, hogy megöltek ott egy leányt a pénzéért. Az arra járók még ma is — Nagysolymos felé vezető út, ösvény — egy gallyat dobnak a helyre megemlékezésül. Más változat szerint egy gyámoltalan, elgyengült leány ott halt meg, a Kopac erdejében). 269. *Legelő ~ Közlegelő.* 270. *Lendvai birtok* (sz, kihalt családnév). 271. *Lidi kút* (f). 272. *Lok* (sz). 273. *Lőrince ~ Lőrincié* (sz); 1864: Lőrintzié erdőrész hogy ezen hely nevezetét miről vette nem tudható; Löritzie mezőrész; 274. *Lőrince erdeje* (e). 275. *Lőrince úttya* (ú). 276. *Lőrince-árka köze* (e). 277. *Lőrinc orotványa* (e); 1773: Lörintz Orotványában, (sz); 1816: Lörintz orotványába (k). 278. *Magyari István tagja* (sz, kihalt családnév). 279. *Malom-hej* (az 1800-as évek elején vízimalom működött, nevét innen kapta a terület). 280. *Malom gödre* (a volt vízimalom á); 1755: Kaszáló hellyek Malom gödribe; 1864: Malomgődre, mely hely nevezetét arrol vette hogy az alyán alófolyó patakon régen malom volt melynek ma már semmi jegye nem lá(t)szik. 281. *Malom-gödre alatt* (a kis szorosban lévő út, amely a vízimalom felé vezetett). 282. *Monárnéjékná* (Csíki Adrásbának kézihajtású malma volt, az 1960-as évek elejéig működött). 283. *Makkos Boldizsár pusztája* (ritk); 1755: Markos Boldizsár cigány puszta Sessiója után való appert. 284. *Marosi Péter főggye* (ritk, sz); 1755: Marosi Péter Sessiója után való appert. 285. *Márton János orotványa* (kihalt helynév); 1773: Márton János Orotványában 286. Meggyerdeje (e). 287. Meggyes úttya (ú). 288.

Megye erdeje alatt (l). 289. *Megye főggye ~ végibe* (k). 290. *Menyhárt orotványa* (bokros erdőrész); 1773: Széna Füvek Menyhárt Orotványa; Menyhért Orotványa nevü hellyben nihil prefrt (nem terem semmi). 291. *Meleg-bükk* (gyü, l); 1755: Az alsó Fordulóban Meleg büktere... 292. *Meleg-bükk szőlője ~ alatt* (gyü, l); 1816: Meleg bükbe (sz). 293. *Meleg-bükk úttya.* 294. *Meleg-ódal* (l, kút); 1864: Csap út határrésze meleg oldal, mely nevét ugyan magával hordozza mivel a határon a legmelegebb hely. 295. *Meleg-ódal kúttya.* 296. *Meleg-szaba* (sz); 1755: Az Felsö Fordulóban Meleg Szabánál; 1816: Vagyon a' Felső Határban a' Mesteri Jószághoz biratok Meleg Szabában (sz); 297. *Meleg-szaba ajja* (f). 298. *Meleg-szaba ódala* (k, l). 299. *Meleg Szálásba* (l); 1816: Vagyon a' Felső Határban Meleg Szaliban (?) 300. *Mezei út ~ Erdei út.* (ú). 301. *Mérleg* (ép). 302. *Miklósok hegyese* (l). 303. *Nagy-árok* (á, vizes hely). 304. *Nagy-árok föle* (l, k). 305. *Nagy-barkócafa* (sz); 1864: ...és ezen Nagy Barkotzafa mely mais megvan. 306. *Nagy-barozda ajja ~ alá* (sz). 307. *Nagy-borozda föle ~ felett* (sz); 1864: nagy borozda felett mely nevét ugyan magával hordozza mivel egy nagy borozda vagyon melyen csak gyalog kimeniis igen terhes. 308. *Nagy-borozda ódala* (l, puszta tér). 309. *Nagy-burusnyányas* (l). 310. *Nagy-bükkfa ~ ná* (ú, mart). 311. *Nagy cserefa ~ ná* (e, megfigyelő hely). 312. *Nagy erdeje* (e). 313. *Nagy Ferenc főggye* (sz). 314. *Nagy-gölör ajja* (k, l). 315. *Nagy István tagja* (sz). 316. *Nagy-Kerekmező* (k). 317. *Nagy-Szászpétere* (l). 318. *Negyedik láb* (ma ismeretlen); 1755: Az alsó Fordulóba Negyedik Lábbe... 319. *Nemesaszszony kajibája* (sz, l); 1864: Nemes aszszony Kalíbája mely nevét veszi arról hogy nem tudhato uri aszszonynak egyedüli ottan lakása mely a régebbiektől hallatott igy. 320. *Nyáras-tó* (sz); 1755: Az alsó Fordulóba A Nyáras tónál; 1864: Nyáras tó mely nevezetét vette régebben a kőrülette lévő nyárfakrol, mely tó még máis megvan melyre össze útközik a Ravai és az Erdőszentgyörgyi határ szeg melynek közepében vagyon egy halom hányva. 321. *Nyires ~ Nyires-hegy* (sz); 1864: XIII. Nyires hegy nevét miről vette nem tudhato. 322. *Nyires alatt* (sz); 1745: Szabó Fordulóban Nyires alatt. 323. *Nyires eleje* (l). 324. *Nyires ódala* (l). 325. *Nyires-ódal teteje ~ Nyires teteje* (l); 1755: Az alsó Fordulóba Nyires tetején; 326. *Ódal ~ Ravai-ódal* (sz). 327/328. *Omlás* (e); 1864: Omlás erdőrén ezen hely nevezetét arról vette és veszi hogy néha össze omladozik még mais. 329. *Omlás tisztása* (erdei l). 330. *Orotvány* (erdőközti tisztás). 331. *Orosz-föd* (szö, a tatárbetőrés elől a lakosság ide menekült, ezen a helyen „oroszkodtak" 'lopakodtak' be élelemért a faluba). 332. *Orosz-föd árka* (á). 333. *Orosz-föd úttya* 334. *Orosz-föd szőlője* (l, gyü, kiveszőben lévő szö). 335. *Orosz-vőgy* (l); 1755: A Felsö Fordulóba Orosz völgybe; 1773: Orosz Völgyben egy Nyil...; 1816: Orosz völgyben (sz); 1864: Oroszvölgy mely nevét miről vette nem tudhato. 336. *Ország úttya ~ Főút.* 337. *Papkert* (t, a papok temetkezési helye, gyü, k). 338. *Pap ~ Papság háza* (ép); 1773: Vagjon az Ecclesianak két Asztala, edgyik a' Papság Házánál. 339. *Paptelek* (bt). 340. *Patak ~ Ravai-patak;* 1773: belöll a' Patak felöl Nagj Isák... 341. *Pásztorok árka* (á, l). 342. *Pásztorok-árka teteje* (e). 343. *Pásztorház ~ ná ~ Pásztorházán küjjé* (kivül); 1816: a Pásztor hazán kivül feljeb a Gyepű... 344. *Porgoláb kapu* (a falu alsó végén, ritk. A faluba este 9 óra után nem volt szabad ki- és bejönni, reggel virradatkor kinyitották. A faluvégén állott, a mostani Berecki-tag táján). 345. *Prunkus* (l, kicsi dombocska). 346. *Pufi-tisztás* (k). 347. *Puszta* (fr, cigányok lakják, a falu felső végén). 348. *Puszta-szőlő* (f). 349. *Puszta-szőlő ajja* (sz). 350. *Puszta-szőlő ódala* (sz). 351. *Ravai felső forduló ~ határ* (kevésbé használják); 1816: Ravai két forduló határakban... elsőbben is a' Ravai felső fordulo Határban. 352. *Ravai határ* (hr); 1864: ...különben a Ravai határon ma alegjobb állásban lévő nagy és kisebb fákbol állo erdő (Budabértze)... 353. *Ravai hátárszeg* (hr); 1864: Torda határrésze össze útközik a Ravai és az Erdőszentgyörgyi határ szeg... 354. *Ravahát ~ Rovahát* (út, e); 1864: s még ugyan ugy nevezett Rava hát nevezetű kis helyetis — mely nevét ugyan magával hordozza mert ezen kis hely Csöbbe által menve Ravának egészszen háta megé esik... 355. *Ravai-patak ~ Patak* (a Kis-Küküllőbe ömlik). 356. *Régi malom ~ Régi malom hely* (k, a vizimalom volt helyére utal). 357. *Régi-temető* (t); 1773: A' régi Temetönek minden haszna a' Papé. 358. *Rigó ~ Rigó szőlője ~ Rigóhegy szőlője* (szö, puszta, a szájhagyomány alapján az örmények ide jártak „Rigó szőlőért", cserébe gyapjut, kelmét hoztak); 1864: gyepű melyéke vagy jelenleg rigo hegy szöllője mely nevét arrol veszi hogy a határ gyepű mellett vagyon, és rígó hegy szöllője mely szöllőnek fogatott a köznép ügyességéből. 359. *Rigó ajja* (sz). 360. *Romlás* (e). 361. *Ropó* (sz); 1755: Az alsó

Fordulóba Ropóbe...; 1773: Allodiaturak Ropóban. 362. *Ropó úttya* (ú). 363. *Sándorbá tisztása* (erdei tisztás). 364. *Sebárka ~ Sebe árka* (á, sz). 365. *Sebárka mejjéke* (sz); 1864: Orosz völgy mellék határ része Seb árka melyéke, mely hely nevezetét abbol vette, régebben, hogy ezen árok a Faluba befolyván Sebe Jánosnak laktelkén keresztűlment; 1816: Sebe árkánál vagy a Tonal (sz); Sebe Árkán alol (sz); Sebe Árkán egy feljel (sz). 365. *Sebe ódala* (sz); 1755: Ujj szőlő A Sebe óldalán most fogott fel egy darab Szöllőnek való hellyet, melly naponként épül...; Ujj Szöllő melly még nem termett. Szebe oldalábe... 366. *Sebe gödre mellett* (l); 1755: Sebe gödri mellett (sz). 367. *Sebe Mihály tagja* (sz, kihalt családnév). 368. *Senye* (l, hr). 369. *Sepsi főggye ~ birtoka* (sz, kihalt családnév); 1727: Sepsi György kender földe. 370. *Sepsi gödre* (k, sz); 1864: kűlőnben ezen vágásba neveztetik Sepsi Gödre melyet régen sepsi familia birtokolt. 371. *Sepsi kúttya.* 372. *Sikó ~ Sikó-kút.* 373. *Simon György birtoka* (sz, kihalt családnév). 374. *Solymosi ösvény* (Kapacon át vezető ö). 375. *Somosbérc* (sz, gyalogösvény). 376. *Somosbérc farka* (k); 1864: Kákás határrésze Aprodomb kőze melynek also része Somosbértz farkánakis neveztetik... 377. *Somos-patak* (l, sz); 1755: Somos patakbe...; Samos patakbe...; 1816: Felső Határban Somos patakába (sz); 1864: Somospatak, mely helye nevezetét a régebben ottan lévő nagy somfákrol vette, melyeknek mamár vakhelyik vannak... 378. *Somos-patak bérce* (l). 379. *Somos-patak teteje* (sz, l). 380. *Sóskút;* 1755: Az alsó Fordulóban Sós Kutnál. 381. *Sóskút ódala* (f, l, sz). 382. *Sóskút farka* (k). 383. *Sóskút-ódala kúttya* (kút). 384: *Süller-tag* (szász birtok volt, a Rhédeyek tulajdona, sz); 385. *Szabó-tag ~ Szabó Márton főggye* (sz, kihalt családnév). 386. *Szajván* (ép). 387. *Szántago: nyilak* (oldalas sz, a Kertek feletti terület). 388. *Szász János főggye* (sz, kihalt családnév). 389. *Szászpétere* (l, e). 390. *Szászpétere erdeje* (e). 391. *Szászpétere föle* (e). 392. *Szászpétere hegyese* (e). 393. *Szászpétere orotványa* (e); 1816: Felső Határban Szász Péter orotványa. 394. *Szálas ~ Szálas dűlő* (k, e). 395. *Száleserdő úttya.* 396. *Szederjes bükk* (l). 397. *Szederjesi-tag ~ Szederjesi György főggye ~ Szederjesi Mihály főggye* (sz); 1773: Ugyan itt (Hányás) az harmadik is, Szederjesi Mihály földiben ütközik meg... 398. *Szederjesi tanorok* (k, sz); 1864: Szederjesi tanorok mely tanorok jelen kornak általis emlékzetben lévén hogy a Szederjesi Fiaknak meg volt fedeles kertel kőrűlvéve, mamár csak puszta. 399. *(Erdő) Szentgyörgyi eltérő* (ú). 400. *(Erdő) Szentgyörgyi erdő* (e, hr). 401. *(Erdő) Szentgyörgyi határ ~ Szentgyörgyi határszeg* (hr). 402. *Szénafű ~ Szénamező* (l); 1864: régen széna mezőnek is neveztetett, — mivel akkor széna termőhely volt mamár szánto — 403. *Szénégető* (l, e, most is égetnek szenet); 1864: ...kereken bokrokkal kőrűl vagyon véve és jó széna termő hely, mely régebben szén égetőnek is neveztetett. 404. *Szilfák* (sz, gyü); 1864: Szilfák mely nevezetét mais valamint régebben magával hordozta. 405. *Szilfák higgya ~ Biró higgya* (híd). 406. *Szilvás* (gyü, k). 407. *Szitás* (fr). 408. *Szitás mejjéke* (zsellér házak voltak itt, a káposztás nyilakon a módosabb gazdák zsellérházat építtettek, ma a puszta nevet viseli). 409. *Szoros ~ Szoros út* (fr, ú); 1755: Szoros utza: A Szoros uton fellyűl; 410. *Szoros út nyaka* (régen szŏ, sz, l); 1755: Szoros ut nyakán... 1773: Szoross ut Nyakán innen a' Falu felöll egy szántó föld; 1816: Szoros utan alol a' falu végén (sz). 411. *Szoros út teteje ~ Szoros út szőlője* (sz). 412. *Szőlő alatt ~ Szőlő főn* (sz); 1816: Új Képnél a Szollő alat; 1755: Az alsó Fordulóban A Szöllö főn. 413. *Szőlő gödre* (pszŏ, k): 1699: Szőlő gődrib(en) (sz); 1755: Szöllö gödriben; 1864: és még (nevezik) szöllö gődrinekis mely nevét arrol vetet hogy régen agödrön felyűl lévő kijáró kaszálok Szöllők voltak. 414. *Szőlőgödre erdeje* (e). 415. *Tagház* (sz, egy egyedülálló gazda lakott ott). 416. *Tanorok* (l); 1727: Az Falu vegin az Tanorokat. 417. *Tatár likak* (a tatárbetörés szomorú emlékét idéző földbe, sziklába ásott lyukat). 418. *Temető ~ Köztemető ~ Temetőkert* (t). 419. *Temetőkert felett* (sz); 1864: Temetö feletti helyek mely nevét magával hordozza, mivel a Temetökert felett létez. 420. *Templom* (ép). 421/a. *Templom helye* (bt); 1816: Budabértz nevezetü Erdő két agazattal edgybe mely is az Ecclesiának régi ŏss (erdeje) s Templom heljinek hivattatik. 421. *Templom árka* (á). 422. *Templom szorosa* (fr., ú, szoros). 423. *Tésasszony ~ Kisasszony háza* (ép). 424. *Tilalmas erdeje* (e); 1625: az kj wzeskor tilalmas Erdeyek vala az Ranajak (ma)k oly tilalmas hogy affele sem mertwnk mennj. 425. *Tizedes* (fr, sz, a papnak onnan adtak tizedet); 1773: Tizedes nevü Hellyben egy néhány darab szántó földek, mellyekről a' kik birják, tartoznak az Ecclesia számára Tizedet adni akármivel szántsák vessék. 426. *Todor-tanorok* (tisztás). 427. *Torda* (l, k); 1752: Torda; 1816: Tordába (sz); Torda nevü helyben; 1864: Torda mely nevezetét hogy

miről vette nem tudhato... 428. *Torda árka* (á). 429. *Torda árka feje* (f). 430. *Torda gödre* (l). 431. *Torda kúttya* (f). 432. *Tökös tanorok* (l) ~ *Tökös tanorok hajlása* (k, a szájhagyomány szerint a tatárjárás idején a kisgyermekes anyákat ide menekitették). 433. *Tündérvőgy* (e). 434. *Ucca kúttya* ~ *Kőzkút*. 435. *Újkép* (sz); 1755: Az ujj Képnél; 1773: Vagjon ugyan Uj Kép nevü hellyben az Ecclesianak egy darab szántó földe. 436. *Újkép szere* (sz); 1755: Ujj Kép Szeribe. 437. *Újkép dombja* (sz). 438. *Új temető(t);* 1773: Az ujj Temetöben is vagyon egj darab közből... 439. *Újtilalmas* ~ *Véderdő* (cserefás e); 1816: az Ujj tilalmas Lőrintz árkáig alól...; 1864: ujtilalmas ezen erdő nevezetét abbol vette hogy ez előtt több időkkel mint egy 80 esztendőkkel tilalmasnak fogatott és mamár szép fiatalos. 440. *Újszőlő* (ritk); 1733: Uj Szőllő melly még nem termett. 441. *Unumáj* (e). 442. *Vágás* (k, sz); 1755: Kender földek Vágásban...; 1773: Vágás nevű hellyben; 1816: Vágásba (sz) 1864: Vágás mely nevét miről vette nem tudhato... 443. *Vágás Ecke* ~ *Eszke* (sz); 1816: Vágás Észkin (8. véka zab föld). 444. *Vágás föle erdeje*. 445. *Vágás loka* (sz); 1816: Vágás Lokán (k). 446. *Vágás úttya*. 447. *Vajasné* (sz, jótalajú termőhely; 1755: Vajasnéban...; 1773: Vajasnéban (sz). 448. *Vajasné úttya*. 449. *Váluk* ~ *Vájuk kúttya* (l) ~ *Válluk köze* (sz); 450. *Verőfény* (l); 1773: Dankánál a' Verőfényen (sz); 1864: nagyobb patakok között mely averő fényről béfoly alefolyo patakba a harmadik. 451. *Zonátus* ~ *Zunátus vára* (l, 1918-as években Péter József tanító XIII. sz.-i páncéling töredéket és sarkanttyú töredéket talált e helyen). 452. *Zunátus ódala* (l). 453. *Zunátus teteje* (l).

BURUS JÁNO

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

SZEMLE

KOVÁCS ALBERT, Műfajok, műformák, motívumok

Kriterion Könyvkiadó. Bucureşti, 1989. 255 l.

Kovács Albert ízléses kiállítású, tetszetős nyomdai tükörrel rendelkező műfajelméleti tanulmánygyűjteménye többet is, és ugyanakkor kevesebbet is nyújt a címben jelzettnél. A címben is kiemelt poétikai vizsgálódás képezi tematikailag a tanulmánykötet törzsanyagát, de paradox módon, ez csak a könyv egyharmada. A ráadást a klasszikus orosz irodalom, a modern román irodalom valamint az orosz—magyar komparatisztika területéről szállítja a fürge szimatú kutató. Ez utóbbi írásával („Ellentétek összecsengései: Ady és Jeszenyin") szűzföldet feltörő izgalmas kísérlettel zárja esszékötetét.

A többlet a tematikai kitágítás eredménye; a kevesebb onnan származik, hogy nem kapunk elegendő, meggyőző bizonyítékot a klasszikus esztétika és a modern ízlés közti távolság áthidalási szándékra, ami a szerző bevallott célját képezi. A klasszikus (Platón, Arisztotelész Hegel, Baumagartner) és modern esztétika — érvel a szerző — céljai azonosak: megközelíteni, megérteni és átélni minden idők örökszép alkotásait. Könyvének van egy szubjektív mozzanata is. Úgy csoportosítja a tanulmányokat, hogy azok visszatekintést nyújtanak a szerző múltbeli kutatásaira is. Volt idő — vallja —, amikor „nem túlságosan lelkesedett a divatos irányzatokért" (strukturalizmus, kommunikáció-elmélet, szemiotika stb.). A következő évek eljuttatták a letisztult strukturalizmus, az orosz formalisták, a komparatív poétika módszereihez, amelyeket a most ismertetett könyvében is alkalmaz. A tartalomjegyzék seregszemléje azt sugallja, hogy a szerzőt leginkább a következő esztétikai kategóriák érdeklik: műfajok, motívumok, művészi kép, művészi struktúrák. Kutatásainak fókuszában tekintélyes teret foglal el a ritmikus prózában írott, interdiszciplináris műforma, a próza-vers vizsgálata.

A kötet vitathatatlan érdemei közé tartozik a szakmai (filológiai) tájékozottság, amely mind hazai, mind nemzetközi téren egyaránt megnyilvánul, a magabiztos, folyékony esszé-stílus és a korrekt vitakészség. A mérleg másik serpenyőjébe viszont ilyen észrevételeket tehetnénk: terminológiai bizonytalanság, a szerzői állásfoglalás hiánya ott, ahol a meghatározások özöne zavarja meg az olvasót, valamint a motívumkutatás eléggé csúszós talaja.

A műfajok és a műformák fogalmi tisztázása megnyugtató módon zajlik le, de amikor felbukkan a *műnemek* elnevezés, bizonytalanságban marad az olvasó. Nem tudjuk, hogy a műfaj-műforma-műnem hármas rendszerében azonosságról, fölé és alárendelésről vagy kölcsönös kiegészítésről van-e szó. Végképp zavarba kerülünk, mikor a fentemlített fogalmakon belül megjelennek: a változatok, tipusok, altipusok stb. Nem kapunk biztos eligazítást az ún. vegyes műformák rendszerbeli besorolása tekintetében. Kovács Albert igen nehéz dilemmával találja szembe magát. „Egy korszerű műfajelmélet távlatai" című írásában. Mit válasszunk, mi mellett döntsünk? Az antikvitás követelte műfaji tisztaság mellett, vagy a modernizmus polivalens rendszerei mellett, amely azzal akar megnyugtatni, hogy a műfajok előbb-utóbb úgyis teljességgel el fognak tűnni. Azt hiszem bármelyiket is választjuk, mindenképp vesztesek maradunk.

„Az irodalmi motívum poétikája" a könyv egyik leg ikerűltebb fejezete lehetett volna, ha a szerző a kérdés pozitivista zsúfoltságából biztos kézzel kivezette volna az olvasót valamiféle perspektivát adó tisztásra. Miután megtudjuk, hogy a művészetben motivumként jelölt alapfogalom ilyen fogalmak társaságában bukkan fel, mint téma, cselekmény, illetve ezekkel majdnem azonos funkciójú történés, szüzsé, szimbólum, mitosz, de ezekkel nem teljesen azonosítható, megtudjuk, hogy ezek a tisztán formai kategóriák esztétikailag nem relevánsok, és mint ilyenek elégtelenek a kritikai értékítélet megalkotására, ezután kézhez kapjuk a szerző fogalmazta „motívum" meghatározást. „Motívum alatt én az elbeszélés legegyszerűbb egységét értem, amely az őskori ember igényeit elégíti ki képekben..." Egy-

részről nagyon is szűknek érezzük azt a definíciót (miért csak az elbeszélésre vagy talán az elbeszélő műfajokra vonatkozik?), másrészről nagyon is tág, ha az ősember igényei a mérvadók. Valószínűleg itt a mítosz és szimbólum bizonyulhatott félrevezetőnek. Ugyanakkor ellentmondást érzünk az ősemberi igények képszerű megjelenítése és a motívum fentebb említett esztétikai irreveláns volta között.

A továbbiakban tanúi lehetünk a „motívum" parttalan kitágításának, egészen odáig, hogy Kovács Albert — egyes kutatókra hivatkozva (Van Tieghem, Paul Hazad, Elizabeth Frenzel) — számszerűen feltérképezi a világirodalomban előforduló, talán valamennyi motívumot, ezek száma — a kutatótól és a kutatás szempontjától függően — 50 és 300 között mozog. Látva ezt a tenger sok motívumot, az embernek az a vásári tapasztalat vagy bizonytalanság jut az eszébe: ha akarom, vemhes, ha akarom, nem vemhes. Mivelhogy a motívumok számát a végtelenségig szaporíthatjuk, ha a sor legelején álló motívumhoz, amelynek a köre még óriási, hozzáteszünk egy-egy névszót, szűkítve a kört, de ugyanakkor tágítva az egyéni vonásokat. Ilyenformán: öreg, férj, szerelmes, féltékeny, felszarvazott, bosszúálló, porul járt, komikus, tragikus, tragikomikus figura stb. (lásd: Commedia dell'arte, Molière, Goldoni stb.).

Kovács Albert tanulmánykötete végül is úgy hat, mint egy a szivárvány valamennyi színében tündöklő kaleidoszkóp, nagy erudícióval megírt esszé-sorozat, amely kellemes lektűrként is kezelhető, de rendszerező óhajunkat nem elégíti ki, igaz, ez nem is volt célja a rokonszenves, szerény szerzőnek.

GÁLBÁCS MIHÁLY

Eminescu a magyar irodalomban — Eminescu în literatura maghiară

Válogatta, összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Mózes Huba.

Kriterion Könyvkiadó. Bucureşti, 1989. 467 l.

A magyar Eminescu-kultusz 1885-ig nyúlik vissza, amikor a nagy költő első magyarra fordított verse, a *Cseresznyefa fehér virága* (Atît de fragedă) a Kolozsvári Közlönyben megjelent. Tíz évvel később már két önálló mű ismerteti Eminescu életét és költészetét nyelvünkön: Cristea Illés disszertációja és Szőcs Géza könyvecskéje. Az elszórt fordítások után 1934-ben Kibédi Sándor kísérletet tesz az „Összes költemények" tolmácsolására. Öt évvel később Finta Gerő gyűjti kötetbe Eminescu-fordításait, 1950-re elkészül az első kétnyelvű válogatott kiadás, s a többékevésbé átfogó kötetek után 1966-ban sajtó alá kerül a Kacsó Sándor szerkesztette, legjobb költőfordítóink összefogását dicsérő teljesnek mondható bibliofil Eminescu-kiadás. Kakassy Endre pedig még 1962-ben megjelenteti az újabb kutatási eredményeket és saját vizsgálódásait összegező *Eminescu élete és költészete* című monográfiáját.

Ilyen előzmények után, amikor nem egy Eminescu-vers akár tíz fordításban is rendelkezésünkre áll, kínálkozott az alkalom, hogy könyvkiadásunk az 1989-es centenáriumra egy olyan antológia-szerű kötetet jelentessen meg, amely szemelvényesen tükrözze a több mint száz éves magyar Eminescu-kultusz eredményeit. E kötet összeállítására a tőle megszokott filológiai igényességgel Mózes Huba vállalkozott. Ő jegyzi *A romantika modern klasszikusa* című bevezetőt is. Ez két részre oszlik, az első a magyar Eminescu-kultusz fejlődéstörténetét foglalja össze, a második mikrotanulmány az aranymetszés szerkesztési elvének érvényesüléséről a *Harmadik levél*ben.

A kötet törzsanyaga két nagy fejezetre tagolódik. Az első *A csillagig* alcímmel hét tematikus csoportosításban a harminc legismertebb Eminescu-verset és a Könnycsepp Királyfi című költői mesét hozza három-négy, néha éppen nyolc-tíz fordításban. A tolmácsolásokat úgy válogatta össze a szerkesztő, hogy azok tükrözzék

a magyar fordításirodalom fejlődéstörténetét is: Sándor József 1885-ös és Bran Lőrinc 1889-es átültetéseitől kezdve Kiss Jenő és Jancsik Pál 1980-as évekbeli munkáiig. *A csillagig* című verset például Szőcs Géza, Emőd Tamás, Oláh Gábor, Szemlér Ferenc, Dsida Jenő, Kibédi Sándor, Finta Gerő és Franyó Zoltán fordításában közli a kötet, s a jegyzetekből kitűnik, hogy még hét további tolmácsolása született. A *Glossza* tíz közölt tolmácsolásából Dsida hármat is készített, a többit Fekete Tivadar, Finta Gerő, Lendvai Jenő, Gáldi László, Szabédi László, Franyó Zoltán jegyzi, ezeken kívül még négy fordításról tudunk. A legtanulságosabb az *Estcsillag* esete. Az eminescui költészet e reprezentatív, közel száz szakaszos remekművét 1966-ig heten is lefordították, de még az Áprily Lajos-, Berde Mária- és Franyó Zoltán-féle fordításoknak is akadtak — többnyire apró — hibái, pontatlanságai, s ezért vált szükségessé, hogy Kiss Jenő elkészítse a Kacsó Sándor szerkesztette kötet számára a maga tökéletesnek tekinthető tolmácsolását. Ennek születéséről a könyv második felében Kacsó és Kiss Jenő is megemlékezik.

Kötetünk törzsanyagának második, *Eminescu pillanata* alcímet viselő része a költővel kapcsolatos írásokból, tanulmányokból, ismertetésekből készült válogatás. Első fejezete, a *Megragadó szintézis*, Szőcs Géza, Szemlér Ferenc, Gáldi László, Kakassy Endre, Szilágyi Domokos, Székely János az egész életműre vonatkozó megállapításaiból nyújt szemelvényeket. Különösen Gáldi László pályarajza és Kakassy Endre a halál körülményeit bemutató könyv-részlete tanulságos. Székely János mottóként is kiemelt megállapítása, világirodalmi betájolása pedig tankönyvbe illő: „... Eminescu akkor érkezett, amikor a költő még megszentelt hagyományokra, egyetemes érvényű, általánosan elfogadott konvenciókra támaszkodhatott. Mindaz, amit több ezer éven át költészetnek neveztek, érvényben volt még. Ezért lehetett népe reprezentatív költőjévé, igazán naggyá, igazán népszerűvé."

A második fejezet, *Egy világirodalmi ihlet nyomában*, öt szerző magyar Eminescu- és Eminescuval kapcsolatos kötetekről, illetve egy vers forrásairól írott cikkeiből, tanulmányaiból áll össze. Bardócz Árpád Finta Gerő 1939-es Eminescu-kötetét, Majtényi Erik az 1955-ös válogatott *Költemények* kiadást elemzi, Kacsó Sándor Kakassy Endre monográfiáját, Lőrinczi László pedig Gáldi László Eminescu költői stílusáról írott értekezését ismerteti. Különösen érdekes Kacsó Sándor visszaemlékezése az 1966-os teljes Eminescu-kötet születéséről, s annak is a Kiss Jenő-féle *Estcsillag*-fordítás keletkezésére vonatkozó pár sora.

A harmadik fejezet, a *Titkok a versfordítás műhelyéből* Kiss Jenőtől származó írása épp e rendkívül rövid idő alatt született, mégis remekül sikerült fordítás történetét meséli el. A műfordítók közül még Franyó Zoltán, Szemlér Ferenc, Dsida Jenő és Szabédi László vall műhelygondjairól. Dsida éppen tíz évig birkózott a Glossza filozofikus szövegével, virtuóz formájával, míg szinte tökéletessé csiszolta magyarítását, de csak alakilag, a tartalmát tekintve itt-ott tévesen értelmezett, ezért válhatot szükségessé Szabédinak a filozofikumra összpontosító újabb tolmácsolása. A *Glossza* szövegváltozataira s fentebbi fordításaira tér ki Mózes Huba tanulmánya is, Horváth Tibor pedig három más Eminescu-vers fordításváltozatait elemzi. Az utolsó tanulmány, Dávid Gyula tollából — akár előszó is lehetett volna — a magyar Eminescu-kultusz újabb összefoglalását nyújtja.

A kötet végén mutatókat találunk: a kötetbeli fordítások és írások lelőhelyéről, a közölt Eminescu-versek valamennyi fordításáról, a fordítók és cikkírók fontosabb adatairól. Hogy a könyvet a román filológia is hasznosíthassa, a fordításban közölt versek eredeti szövegén kívül románul is olvasható (Pap Ferenc tolmácsolásában) a bevezető és a teljes jegyzetapparátus. A fejezetcímek szintén kétnyelvűek.

Mózes Huba kötete nem csak Eminescu szempontjából érdekes, de műfordítástörténeti szempontból is tanulságokkal szolgál, mind a párhuzamos tolmácsolások révén, mind a fordításokra vonatkozó vallomásoknak, bírálatoknak köszönhetően. Az egyiket maga Mózes Huba fogalmazza meg Horváth Tiborra hivatkozva: „... minden fordítás *újabb lépés a mű megértésének útján, s mert a megértés csak ritkán az első találkozás eredménye, éppen ezért szükségszerű, hogy a nagy költői alkotásoknak egyre újabb fordításai születnek.*"

GAAL GYÖRGY

Igaz ember igazat szól

Közmondások a romániai magyar folklórból. Közzéteszi Vő Gabriella. Kriterion Könyvkiadó. Bucureşti, 1983. 316 l.

A leggyakrabban és legszélesebb körben használt, legelőbb, ám hosszú ideje a legkevésbé figyelemre méltatott folklór-műfajnak szentelt kiadvánnyal gazdagíthatta könyvtárát a szakember, az érdeklődő olvasó és a könyvbarát. Hisszük, hogy nem bánta meg a vásárt, aki alaposabban belelapozott a szóban forgó kötetbe.

Bevezető tanulmányában Vő Gabriella áttekinti az eddigi parömiológiai kutatásokat, összegezi az elért eredményeket, ismerteti a műfaj megközelítésének szempontjait, s kommunikációelméleti, szemiotikai, szemantikai, logikai, morfológiai, funkcionális vizsgálódás alapján határolja el és határozza meg a szólást és közmondást, az előbbit kevésbé, az utóbbit teljesen kielégítő módon, gondolatébresztő, helyenként meg-, helyenként továbbgondolandó kísérletet tesz arra, hogy miként s milyen csoportjai különíthetők el, milyen típusai, fajtái vannak a közmondásoknak. A nem vizsgált, csupán felvetett kérdések is elősegít(het)ik a műfajjal kapcsolatos kérdések tisztázását.

A kötet törzsanyagát a közzétett közmondások alkotják, kiegészítve néhány állandósult formájú (közmondásszerű) szólással és szállóigével. Nagyobb részük a kolozsvári Folklór Intézet archivumi, kéziratos anyaga, most vált hozzáférhetővé bárki érdeklődő számára. A gyűjtemény — közreadója szerint — 5662 közmondástípust tartalmaz (beleértve az említett szólásokat, szállóigéket is), a hazai folklórban fellelhető változataikkal együtt összesen mintegy 20.000 alkotást.

A szövegek után zárójelbe tett gyakorisági mutató tanúsága szerint vannak közöttük lépten-nyomon előkerülők, száznál, sőt kétszáznál is több lejegyzésben pusztán az *a, á* és *b* kezdőbetűs címszavakat tartalmazók közül: *Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka, Az alma nem esik messze a fájától, Sok beszédnek sok az alja, Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát, Nem mind arany, ami fénylik, Madarat tolláról, embert barátjáról),* de bőven vannak alig néhányszor vagy csak egyszer rögzített szövegek is. Csupán az *a, á* címszavas *típusformák* felének 1 az előfordulási mutatója, s ezeknek is háromnegyed részét hiába keressük az 1966-ban megjelent, az addigi közlések, kiadványok anyagát összesítő gyűjteményben, O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* című művében. Ez egyrészt bizonyára azzal magyarázható, amit Vő Gabriella is említ, hogy a közmondáskincs állandóan változik, s helyi jellegű alkotások is keletkeznek; de nagy a gyanúm, hogy másféle tényező is közrejátszott a csupán itt olvasható és csak egyszer lejegyzett közmondások — típusok és változatok — feltűnően nagy arányúvá duzzadásában: a tanulókkal gyűjtetett anyag megbízhatóságát feltétlenné tevő helyszíni ellenőrzés hiánya vagy elégtelensége.

Ha ugyanis a gyűjtést szervező, irányító tanároknak nem sikerült eléggé a tanulók lelkére kötni, hogy csak az autentikus szövegeknek van (tudományos) értékük, s ugyanakkor meghatározott számú alkotás, változat lejegyzésétől tették függővé azt, hogy kitűnő, jó vagy csak elégséges (esetleg elégtelen) érdemjegy kerül be értesítőjükbe, a diákok szükség esetén úgy tehettek és — miként hallottam egy-két alkalommal — tettek is eleget a rendszerint eléggé magas követelményeknek, hogy maguk gyártottak szövegeket az ismertek mintájára vagy azok módosításával, kombinálásával, de meges(het)ett a nem közkézen forgó könyvekből való kimásolás is, lényegtelen változtatással vagy akár betűhíven — és bizonyíthatóan.

Karinthy Frigyes *Balkáni közmondások (Csodapók.* II. kiadás. Bp., 1957.) című írásában beszéli el, hogy barátja, Horváth Henrik, egy német irodalmi lap munkatársa, az első világháború idején — a néprajzi dolgokat szorgalmazó szerkesztő kívánságát kielégítendő — a fenti címen maga alkotta meg s küldte be lapjának a következő közölt „közmondásokat": *Rühestől ne kérj kucsmát, Aki megveszi a házat, megveszi a poloskát, Gazdag ember se izzad rózsaolajat, Kikapós asszonynak túros a kutyája, Király szolgája szolgák királya.* Bárki meggyőződhet róla, mind az öt megtalálható a jelen gyűjteményben (A 220, G 32, P 178, R 160, Sz 409), s mindenik kizárólag egyetlen lejegyzésből ismertként. Ha volna a kötetben mutató a gyűjtések helyéről, az adatközlőkről és a gyűjtőkről, esetleg az is kiderülne,

hogy egytől egyig ugyanonnan és ugyanazon személytől származik, ami csak megerősítené a kérdéses szövegek pseudofolklór voltát, anélkül, hogy az ellenkezője szétoszlatná a nem alaptalan kételyt.

A jövőbeli társadalmi folklórgyűjtések és az anyagukat hasznosító publikációk megbízhatósága szempontjából rendkívül fontos tanulságot kell tehát levonnunk: elengedhetetlenül szükséges a szigorú, alapos ellenőrzés. Különösképpen a korábbi közlésekből nem ismert alkotások esetében, főképpen ha egyetlen helységből és személytől beérkezett egyedüli szövegek. Ha a gyűjtető tanárok nagyobb gondot fordítottak volna a kellő időben és helyszínen megejtendő ellenőrzésre, a jelen kötet is minden bizonnyal kevesebb olyan típust és változatot tartalmazna, amelyek mögött az 1-es és 2-es szám áll gyakorisági mutatóként; kimaradt volna több olyan változat, amelyek a típust túlságosan is szabadon, egyénien variálják, vagy két közmondás vegyítésével alkotnak egy szintén egyszeri előfordulású harmadikat (*Sok beszédnek híg a leve, Aki sokat beszél, keveset fog*); következésképpen jóval ritkábban kérdőjelezné meg a közölt szöveg autentikus folklór voltát. Ne feledjük, amit a *Bevezető* is több ízben hangoztat: a közmondás állandósult nyelvi forma, állandósult szókapcsolat. Ha valamely népköltési műfajra jellemző a közösségi jelleg, a közmondásra feltétlenül az: mind nyelvi megformálását, mind használatát illetően.

Az eddigiekben többször említett gyakorisági mutató Vöő Gabriella kötetében tűnik fel először, és egyáltalán nem fölöslegesen. Csak egy a baj vele: nem mindig megbízható, illetve pontosan eligazító a népszerűség kérdésében. Az A 86 és Sz 213/c alatt olvasható *Szemesé a világ, vaké az alamizsna* mutatója az előbbiben 2, az utóbbiban 22; ugyanígy a Ty 16 és V 39 alatt található *Vak tyúk is talál szemet* az előbbi szerint 8, az utóbbi szerint 65 alkalommal került lejegyzésre.

Az anyag rendszerezésének szempontjait, előnyeit és hátrányait Keszeg Vilmos már korábban szóvá tette (Helikon, 1990. 5. sz.), véleményével egyetértek, nem ismétlem meg. Csupán annyit szeretnék a kérdéshez hozzáfűzni, hogy nem csupán a címszavak kiválasztása esetleges, illetve erősen szubjektív jellegű nagyon sokszor, miként a kötet szerkesztője is elismeri, hanem az is, hogy mit tekint típusnak és mit csak változatnak. Magam legalábbis vitathatónak tartom, hogy például B 214/b: *Keveset beszélj, s sokat tégy egyszerűen* változata volna B 214 típusnak: *Könnyebb beszélni, mint tenni.* Az utóbbiként idézett közmondás: hasonlító-viszonyító megállapítás, az előbbi: ellentétre épülő tanács. Mondanivalóját tekintve közelebb áll a hasonló tanácsot megfogalmazó B 211 típushoz: *Ne csak beszélj, hanem cselekedj is.* Azt sem értem, hogy a kifejezett rendszerező elv („Típusformának a legáltalánosabban ismert változatot fogadtuk el") ellenére miért nem a gyakoribb B 404/a: *A ló négylábú, mégis megbotlik (17)* a típus, miért az előtte álló B 404: *A négylábú is megbotlik néha* (6). S hasonló példákat még sorolhatnánk.

A kötet erényeit és fogyatékosságait egybevetve végül is bátran állíthatjuk: hasznos könyv, jó, hogy megjelent.

MITRULY MIKLÓS

SZABÓ ZOLTÁN, Szövegnyelvészet és stilisztika

Tankönyvkiadó. Budapest, 1988. 442 l.

A stilisztika önálló, de nem független tudomány. Jakobsonnak ez a megállapítása sok mindent érthetővé tesz a stilisztika múltjából, jelenéből és minden valószínűség szerint közelebbi és távolabbi jövőjéből egyaránt. Ez az oka annak, hogy az idők során az irodalomtudomány, az esztétika, a nyelvtudomány, a strukturalizmus, az információelmélet, valamint századunknak csaknem valamennyi nyelvelméleti irányzata hatott rá, miközben maga a stilisztika is sok tekintetben értékes visszaigazolója lett a vele kapcsolatba lépő teóriáknak, köztük talán a leghamarabb a generatív nyelvelméletnek. Szinte természetes, hogy a szüntelen kapcsolatteremtések nyomait a stilisztikában ma nagyfokú műszóhasználatbeli tarkaság jelzi, s bizony sok esetben ellentmondásos módszertani megoldások is visszautal-

nak rá. Hogy ez mennyiben kerékkötője a stíluselmélet véglegesülésének, a stíluselemzések „magas-iskolája" kialakulásának, nem szükséges különös erővel bizonyítgatnunk. Annál inkább fontos hangsúlyoznunk, mily égető szüksége van valamiféle megállapodottságot ígérő, hosszú távon ható vezérelmélet égiszére, amely alatt a saját szűkebb tárgyáról, a stílus fogalmáról és a stíluseszközök mibenlétéről érdemben szólhatna. Érdemben, azaz a szövegvizsgálatok gyakorlatában hasznosítható módon. Mert a stílusnak a szöveg, a nyelvi közlemény az élettere. Itt rejtőzködnek azok az egyedi, speciális sajátosságok, amelyek alapján a tartalmi, tematikai tényezőkkel egyszerre, néha eléjük vágva, lehetővé teszik a szövegek stilisztikai azonosíthatóságát, ezt az egyáltalán nem öncélú, hanem éppen ellenkezőleg, nélkülözhetetlen társadalmi-szociológiai-művelődéstörténeti mozzanatot. Ezzel kapcsolatban elég pusztán arra emlékeztetnünk, hogy a nyelvi szövegek kommunikációs rendeltetéssel jönnek létre. E civilizációs feladatuknak érvényt szerezve, mindig kialakul bennük a stíluselemeknek a közlés belső és külső körülményeire visszajelző rendszere, amely által a szöveg, mint tudományos, hivatalos, szépirodalmi, társalgási nyelvi stb. képződmény is közli önmagát. A nyelv eme retorikai—stilisztika—poétikai funkcióáthasonulásainak a hiánya a közömbösség negatív stilisztikai minőségeként szintén identitást jelez: az írás null-fokához sorolja be a szöveget. Mindezek a felismerések századunk utolsó negyedében nagyon időszerűvé tették annak a felmérését, hogy a stilisztikának mint egyedi, speciális szövegtudománynak mi a viszonya a szövegvizsgálat általános tudományához, az interdiszciplináris, sőt multidiszciplináris jellegű, integráló hatású szövegnyelvészethez.

Sok, jelentős előtanulmány után Szabó Zoltán készített erről az elméleti és módszertani szempontból egyaránt jelentős kérdésről kézikönyv rangú összegezést. A nemzetközi szakirodalom impozánsan gazdag ismeretének birtokában és nem utolsó sorban saját stíluselemzői tapasztalatait vezéreltetve nagy-nagy körültekintéssel alakította ki könyve fő fejezeteit: *Bevezetés: a szövegnyelvészet, A kérdés felvetése: a szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolata, A szöveg alkotóelemei: a stilisztikai minősítés, A szöveg és stílus kapcsolata: a stilisztikai elemzés, A szöveg feletti szint: a stílustípológia.* Velük csaknem azonos terjedelemben, mintegy könyve gyakorlati részeként *Stilisztikai elemzéseket* közöl a szerző Csokonai, Ady, Mikszáth, Bródy és Kosztolányi egy-egy művéről, valamint József Attila három verséről.

Sajnáljuk, hogy a teljesség felé közelítő szakirodalmi jegyzéket a könyvben nem követi egy, a tájékozódást, pontosabban szólva a részleges fogalmi információk megszerzését azonnal lehetővé tevő tárgymutató. Ennek a hiánya eléggé érzékenyen érinti mindazokat, akiknek, hitünk szerint, nélkülözhetetlen munkaeszköze lesz e kézikönyv. Tudományos kutatók, filológia szakos tanárok és diákok valószínűleg egyetértenek ezzel a megjegyzéssel.

Terjedelmi okokból csupán jelzésszerű lehet Szabó Zoltán könyvének az ismertetése. Elsősorban a bevezető fejezetről kell lemondanunk, hiszen az itt felhalmozott ismeretek annyira komplexek, s oly körültekintően találtak, ami az egyes fogalmaknak, mint például magának az alapkategóriának, azaz a szövegnek a szövegnyelvészeti irányzatok és ágazatok szerint bemért taglalását illeti, hogy nehéz az összefüggések hálózatából valamit kiragadni. Az alapozás itt a kérdés felvetése érdekében történik. A szövegnyelvészet és stilisztika közötti kapcsolat kölcsönösségének az elismerése után a szerző felvázolja azt az elméleti keretet, amelyben a stílusjelenségek leírását valósítja meg. Ebben a szöveg eltérő hierarchiájú szintjeit a stilisztikai érdekű jelenségekkel és a stilisztika ágaival (tanulmánytípusaival) azonosítja és kapcsolja össze:

A szöveg szintjei	A stilisztika tárgya	A stilisztika ágai
a szöveg alkotóelemei	stiláris értékű nyelvi elemek	stilisztikai minősítés
szöveg	az egyedi közlemények stílusa	stilisztikai elemzés
szöveg feletti szint	stílustípusok	stílustipológia

Ebben a dolgok természetes logikáját leképező három pólusú keretben a stilisztika minden problémája bennefoglaltatik. Az alap természetesen a szövegesített stílusfogalom, vagyis a kiterjedéssel meghatározható, következésképpen makrostilisztikai rangra emelkedő szövegsajátosság, amelyet Szabó Zoltán előzetesen a fontosabb produktív kohézió-típusok között is felfedezni vélt, mégpedig egyfajta szövegszervező elvként működő globális kohézió formájában. Ez a szöveghierarchia legmagasabb szintjén élő fogalom, amely egyben a szöveg összetettségének megfelelő rétegeltségét is előfeltételezi, a szerzőnél a stilisztikai elemzések koncipiálásában archimédeszi pontként működik: a szövegnyelvészeti fogantatású stíluselemzés mindig globális elemzés. Tehát sohasem mikroszkopikus, nem jelenségfeltérképező, mint a strukturalista elemzés, hanem lényegfeltáró, a szövegvilágot belső és külső kontextusaiban egyaránt megismerni igyekvő módszeres eljárás. Nem vitás, hogy a szövegvizsgálat általános tudománya kérdéseinek a stilisztikai következményei nyereségnek számítanak. A stilisztika ugyanis, a kevés kivételt nem számítva, mindig igényt tartott a szépirodalmi szövegek elemzésére, de mindig szegényesek voltak ehhez az eszközei. Amiben viszont eredményes volt, az vagy nem emelkedett a szövegértés, a jelentésértékelés szintjére, mert beleragadt a mondatok lineárisan kifejlődő szintjébe, a stílusjelenségek mikrovilágába, vagy már nem stilisztika volt, hanem poétika, esztétika s az utóbbi időben egyre inkább hermeneutika. Persze ez az utóbbi mozzanat csupán akkor volt zavaró, ha stilisztikaként emlegették azt, ami már sem a szöveg, sem a tárgy, sem a stilisztika ágai szerint nem az volt. Hogy a szövegszintű, sőt egy lépéssel odébb, a szöveg feletti stíluskategória, a stílustípus vizsgálata valóban közelebb visz a műértéshez, azt Szabó Zoltán stíluselemzései jól bizonyítják.

A szerző magának az elemzésnek a fogalmi tartalmát a korábbi felfogásoktól eltérően nem a jelentésre sarkító szűk körű eljárásra korlátozza csupán. Egy műalkotás egészének tudományos érdekű, jellegű tárgyalását látja benne, amely nem az alkotáshoz, hanem a befogadáshoz kötődik. Módszerében — mint azt már elmondottuk — globális jellegű. Ebben az értelemben a verses és a prózai szöveg megismerésekor egyaránt ugyanazokat a munkamozzanatokat, valamint rétegeket és kontextusokat kell feltárni. Nem árt megjegyeznünk ezzel kapcsolatban, hogy bár e módszer szakítást jelent a strukturalizmus atomisztikus eljárásával, és hű tükörképét adja az irodalmi mű összetettségének, éppúgy nem bizonyítja a poétikailag stilisztikailag releváns jegyek kiugratását, mint amaz. Maga Szabó Zoltán is elismeri, miszerint a módszer „Legnagyobb hibája kétségkívül az, hogy [...] önmagában nem alkalmas (1) az irodalmi mű egyénítésére, így a mű stílusának egyénítésére sem, (2) a diakronikus megközelítésre, (3) esztétikai értékítéletre. E tényleges hiányokat csak kiegészítésként és kiegészítő értékű, jellegű szempontok alkalmazásával lehet úgyahogy pótolni" (165). A könyvben olvasható nagyon következetes, gondos, ötletes műelemzések olvastán úgy véljük, jogos a szerzői önbírálat. De egyben azon is eltöprenghetünk, miért van az, hogy ha elméletről van szó, a stilisztika nagy iramban fejlődik, ha meg az elemzések gyakorlatára kerül sor, csupán valamicskét vánszorog előre a művészi megismerés rejtelmes útjain. Lehet, hogy ezért nem a stilisztika a „hibás", hanem maga a komplex világú műalkotás!

J. NAGY MÁRIA

DANYI MAGDOLNA, Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez

(Irodalomtudományi dolgozatok 2), A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1988. 127 l.

Danyi Magdolna könyvének témaválasztása jó és időszerű két ok miatt is. Először azért, mert Paul Celan közismert, ma is olvasott költő. Másodszor pedig azért, mert a megközelítés szövegnyelvészeti szintje és idevágó elméleti alapja, elsősorban Petőfi S. János szövegszemantikája, szintén új, és a legújabb elveknek, igényeknek megfelelő. És az sem lényegtelen, hogy a metaforikus összetételeknek ez a vizsgálata első (legalábbis számunkra első ismert) alkalmazása Petőfi szövegszemantikai elméletének. És a vizsgálat céljáról is ugyanezt mondhatjuk el: az

összetételeknek a befogadó szférájába tartozó, a befogadótól, a versolvasótól feltételezett nyelvészeti és poétikai értelmezése (a szövegeknek való jelentéstulajdonítás).

A vizsgálat tárgya a német nyelvű és csak az újnak, neologizmusnak számító metaforikus főnévi szóösszetételek. Ez kétségkívül Celan költői nyelvének egyik sajátos, feltűnő alakzata. És már itt elöljáróban azt is jeleznünk kell, hogy a metaforikusságot a szerző igen szerencsés módon a legáltalánosabban fogja fel, azaz olyan nyelvhasználatként értelmezi, „amelyben a természetes nyelv kifejezéseihez nem a természetes nyelvhasználatban konvencionalizálódott jelentésük rendelődik hozzá" (5). Mindez azzal a helyes megállapításával is összefügg, hogy a hagyományos metafora-felfogások nem mindenben érvényesek a modern költészetre: „a klasszikus retorikának a metaforára vonatkozó megállapításai a modern költői nyelvhasználat esetében szűknek mutatkoznak" (5). Épp ezért Celan feltűnően hermetikus nyelvhasználatának a tanulmányozásához magának a metafora fogalmának a sajátos (újra)értelmezése szükséges, amit még az is megszab, hogy a szerző szerintem helyesen a metaforák funkcionálását (is) tekintve a megnevezés kérdését tartja elsődlegesnek.

A könyv felépítése, szerkezete teljes mértékben megfelel a kitűzött vizsgálati célnak. A Bevezetést két nagy fejezet követi, amelyek témája a következő: az összetételek szövegnyelvészeti megközelítése, a metaforikus összetételek értelmezése. Aztán Kitekintés címen az összegezés, a következtetések levonása következik, majd Függelékként ábécérendbe állítva számba veszi, felsorolja a főnévi összetett szókat. Végül egy szerbhorvát és német nyelvű kivonatot olvashatunk.

Az első nagy fejezetben a vizsgálat első fázisa a főnévi szóösszetételek megközelítési lehetőségeinek a számbavétele a kritikusan értékelt eddigi szakirodalom alapján, ami a szerzőnek abban a sokatmondó megállapításában csúcsosodik ki, hogy (a múltban általános) elszigetelt vizsgálatuk ma nem járható út. Még mondatszintű elemzésük, értelmezésük sem tekinthető produktívnak. Ma csakis a legmagasabb, a szövegszintű megközelítés lehet eredményes, azaz az összetételek jelentésének a megértéséhez a szöveg(rész), a kontextus a kiindulópont, jelentésük ebből vezethető le. Ilyen meggondolások alapján vonja ide Dressler, Harweg, Wildgen vizsgálati szempontjait, amelyek alapján a szerző azt is bizonyítja, hogy az összetételek tulajdonképpen szövegbeli 'makrofolyamatok' eredményei. De arra is figyelmeztet, hogy a grammatikai szempont mellett igazi rendszerező elvet a szemantika biztosít. Így jut el Petőfi S. János szövegszemantikai elméletéhez, amelynek alapján a metaforikus szóhasználattal összefüggő három fontos tényező (értelem, relátum, korrelátum) jól megvilágítható. Ezt Miller és Black szempontjaival egészíti ki.

A második nagy fejezet előterében a metaforikus összetételek értelmezése áll. S itt még inkább bebizonyosodik az, hogy az összetételek nem vonatkoztathatók el szövegkörnyezetüktől. De az is kiderül, hogy a szöveg szintű vizsgálat nemcsak a jelentések értelmezéséhez segít hozzá, hanem segítségével Celan költői világáról is sok mindent megtudhatunk, illetőleg — ahogy a szerző állítja — az elemzett összetételek „Celan költői világának ha nem is meghatározásául, de jellemzéséül szolgálhatnak" (36). A szemantikailag legmegterheltebb kifejezéseket a szerző Celan kulcsszavainak tekinti, amelyeket három motívumkör szerint különít el: emberi test, természeti jelenségek, költői beszéd. Célja azonban nem a motívumvizsgálat, hanem — mint már említettük — a szemantikai megközelítés, a szövegnek való jelentéstulajdonítás, aminek előfeltétele három ismeretkör figyelembevétele: (1) a világra, a létezésre vonatkozó pszichológiai, tapasztalati ismeretek, (2) a történelmi, társadalmi, kulturális, irodalmi stb. ismeretek, (3) az adott költői életműre vonatkozó speciális ismeretek.

E szemantikai megközelítés alapja Petőfi J. szövegelmélete, amelynek módszertani szempontból egyik lényeges tézise az, hogy „a szövegértelmezés során a befogadó hipotéziseket állít fel az alkotó által intendált, a szövegben manifesztálódó világra" (37). Ilyen alapon fogalmazza meg a szerző az összetételek értelmezéséhez szükséges szempontokat: (1) a világra vonatkozó nyelvi vagy nem nyelvi tapasztalat jellege, (2) a szóösszetételek ontológiai struktúrája (hogy tudniillik korrelátumaik kapcsolatba hozhatók-e egymással vagy sem), (3) az összetételek szintagmatikus megjelenése, (4) az összetételek szemantikai megjelenése (szerepe) a szövegkörnyezetben. Ezekből a szempontokból fakad az összetételek értelmezéséhez szükséges kategorizálás, hét típus elkülönítése (majd ezeknek a tulajdonképpeni törzs-

anyagban való részletes tárgyalása): (1) szó szerinti értelemben értelmezhető szóösszetétel nem metaforikus használattal, (2) szó szerinti értelemben értelmezhető lexikalizált szóösszetétel metaforikus használattal, (3) szó szerinti értelemben értelmezhető nem lexikalizált (újonnan alkotott) szóösszetétel nem metaforikus használattal, (4) szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újonnan alkotott) metaforikus szóösszetétel 'magát feloldó' helyzetben, (5) szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újonnan alkotott) metaforikus szóösszetétel 'magát értelmezhető' helyzetben, (6) szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újonnan alkotott) metaforikus szóösszetétel 'összefoglaló helyzet'-ben, (7) szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újonnan alkotott) metaforikus szóösszetétel 'izolált helyzetben'-ben.

Az összetételek vizsgálata alapján a szerző több fontos következtetést von le. Ezek közül kiemelném azt, hogy az összetételek szemantikaelméleti és a velük összefüggő metaforaelméleti kérdések tisztázása a hermetikus nyelvhasználat jellemzőinek a megvilágításához is hozzájárulhat. Irodalomelméletileg a szerző azt hangsúlyozza, hogy az összetételek metaforaként és nem szimbólumként szerepelnek, bár „Celan az utolsó szimbolista költő, akinek azonban nincs már lehetősége arra, hogy szimbólumokban fogalmazhasson" (113).

Az irodalomelméleti vonatkozások a következtetések csúcsát jelentik. Kérdés azonban, hogy a szövegszemantika és az irodalomelmélet között stilisztikai érdekű kitekintésre lett volna-e valamilyen lehetőség. Szerintem lehetett volna (pl. az összetételek tömörítő funkciója, asszociatív erőtere). Elismerem persze, hogy a stiláris értékkel szereppel való foglalkozás a célkitűzésből nem feltétlenül következik. De ugyanakkor az is igaz, hogy az értelmezések szinte tálcán kínálják a lehető stilisztikumot, aminek figyelembevétele a hermetikus nyelvhasználat jellemzését is gazdagíthatná.

Danyi Magdolna könyve kétségkívül nagy értéket képvisel. Mind eredményei, mind pedig (gondosan felépített, kikristályosított) módszeres alapelvei tanulságosak. Ez utóbbiakról ugyancsak elismerésként még azt is el kell mondanunk, hogy összhangban vannak az általános tudományelmélet igényes szempontjaival. Mindebből világosan következik, hogy vizsgálati elvei, módszertana mások számára is jól hasznosítható, átvehető.

SZABÓ ZOLTÁN

Semiotica şi poetica 4: **Cercetarea textului**

Coordonatorul volumului Carmen Vlad. Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de filologie, 1989. 137 l.

A Carmen Vlad gondos szerkesztői munkáját dicsérő sorozat (Szemiotika és poétika) negyedik füzetének témája címéből is kitetszően a szövegvizsgálat. Az előző három füzethez viszonyítva a negyedik tartalmában több a nyelvészeti vonatkozás, ami a szerzők közismert kutatási területeiből is következik.

Elena Dragoş az irodalmi szöveg pragmatikájával foglalkozik (*Pragmatica şi pragmatica textului literar. Sensul pragmatic*). Tanulmányára a nyelvész szakember és a stilisztika művelőjének sajátos felfogása nyomja rá bélyegét. Számára az irodalmi szöveg pragmatikájának a kihüvelyezése azt jelenti, hogy észre tudja venni belső szervezettségét és külső funkcionálását anélkül, hogy megfeledkezne a szöveg ideológiai és művelődési 'tényjellegéről'. A különben feltűnően elméleti és szintetizáló tanulmány fő következtetése az, hogy az irodalmi szöveg nem egy empirikus verbális 'viselkedés' eredménye, hanem egy jól szabályozott mechanizmus, pragmatikai jelentés, már csak azért is, mert különben a stiláris hatással lehetne összetéveszteni. A nem irodalmi szövegekhez viszonyítva a szerző azt is sajátosnak tartja, hogy ez a pragmatikai jelentés feltételezi a befogadót (akár egy implicit, akár egy explicit befogadót), aki így az irodalmi mű jelentésértékeit gazdagítja. S mindez más jellegű szövegekben egyáltalán nem nyilvánvaló, hisz a befogadó nem feltétlenül 'kimutatható' tényező.

Az előbbihez hasonló kérdéskörbe tartozik Kabán Annamáriának a magyar tudományos stílus vizsgálatához teremtett szemiotikai alappal, kerettel foglalkozó

tanulmánya is *(Din semiotica limbajului ştiinţific)*. Valóban ma már aligha lehetne eredményesen tanulmányozni ezt a funkcionális stílust csak (mondat)grammatikai, illetőleg csak nyelvészeti alapon. Nem lehet ugyanis nem figyelemmel lenni a közlési helyzetre, a közlési céltól meghatározott 'stratégiákra'. Azaz épp olyan vizsgálati elvek szükségesek, amelyek a szemiotika sajátjai, mint amilyen például a közlő és a befogadó, a nyelvi kód és a közlési helyzet. És éppen ilyen megvilágításban kapcsolja a szerző a stílust a szöveghez (hisz mint idézi, a stílus a szöveg kísérő jelensége), hogy aztán utaljon a funkcionális stílus szöveg feletti minőségére is. Ebben a szemiotikától biztosított egységes keretben a szerző különös figyelemben részesíti a közlési helyzet különféle tényezőit. Így tér rá aztán magyar tudományos szövegek (Melius, Apáczai, Pápai Páriz munkájából vett részletek) leírására.

Constantin Milaş tanulmánya az irodalmi szövegekben megnyilatkozó kifejezésbeli gazdagságról, 'takarékosságról' szól *(Aspecte ale economiei de expresie lingvistică în discursul literar)*. Ennek a 'takarékosságnak' a megvilágításában a szerző kiindulópontja a fizikai és szellemi erőkifejtés csökkentése, ami a nyelvi közlés bizonyos paradigmáinak a rendszerezése és szabályozása révén valósul meg. Olyan jelenségekre gondol, mint amilyen például az interferencia, a ráértés, illetőleg mindkettő sokféle változata. Vizsgálatai alapján Milaş ugyan felfed jó néhány 'takarékossági' lehetőséget, eszközt, törekvést, de ezek meglehetősen közös jellegűek, nagyon nehéz lenne ezek alapján a vizsgált írók (pl. Cantemir, Caragiale, Sadoveanu, Preda, Eco) eljárásait egyéníteni.

Ştefan Oltean tanulmányának témája az irodalmi elbeszélésszöveg valóságra való vonatkozása *(O perspectivă asupra referenţialităţii discursului narativ literar)*. Témája nagyon is időszerű szaktudományi kérdés. Vizsgálati alapját a logikai pozitivizmusból táplálkozó angol és amerikai hagyományból átvehető elvek alkotják. Az irodalmi érdeklődésű szakemberek számára érdekes lehet, hogy az elbeszélő-szövegek számára produktívabb a 'valóságra való vonatkozásnak' a 'refigurációval' való helyettesítése, aminek a segítségével a szöveg és a valóság közötti kapcsolatot jobban meg lehet ragadni. A való világ modelljének a 'refigurációja' a befogadó szférájába tartozik, aminek a következtében az elbeszélésszöveg alakító hatással lehet a világra. Így lesz a 'konfiguráció' (a 'rendezett' világ modellje) 'refiguráció' (a világ újból való alakítása, ábrázolása). És ebben fontos szerepet játszik a metaforikus vonatkoz(tat)ás. A szerző arra is rámutat, hogy a fikciós szöveg a megismerés eszköze lehet azáltal, hogy sajátos jelentéseket alakít ki, és így kitágítja a valóságmodellt, aminek velejárója az, hogy különbözik a többi szövegtípus leíró vonatkozásaitól (referenciájától). Mindezek meggyőző és ötletes taglalásával Oltean a próza egyik szakavatott kutatójának bizonyul.

Ugyancsak sajátosan irodalmi tanulmányt írt Felicia Şerban *('Voci' în poezia lirică anonimă — Cîntarea cîntărilor)*. A szóban forgó bibliai szöveg vizsgálatában a szerző három szereplő-típust különít el (a beszélőt, a címzettet és a közlés tárgyát), és így jut el a 'nem azonosított én' fogalmához, ami produktívnak bizonyult. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a nyelvészetből a filozófia, mitológia, vallástörténet felé való útnyitás a jelzett típusokon is túlmenő érdekes következtetések levonásához vezethetne.

Interdiszciplináris tanulmány a Szabó Zoltáné, amelyben Hortensia Papadat-Bengescu szecesszióját tárgyalja *(Stilul 'art nouveau' în proza Hortensiei Papadat-Bengescu)*. Szerencsésen egyesít magában esztétikai, stíluskritikai, szövegnyelvészeti és szemiotikai szempontokat. És mindezeket áthatja az irányzattörténeti elv. Mindez jól tükröződik a díszítettség és a bizarr zeneiség, a modern barakk(nak is nevezhető szecesszió) díszítő motívumainak, stilizációjának és indázó mondat- és szövegszerkezeteinek a vizsgálatában. Ilyen összefüggések alapján utal a vizsgált írónő fejlődéstörténeti jelentőségére, arra, hogy a szecesszió szépségkultuszával legyőzte a hagyományos, elszürkült, 'megunt' stílusok expresszivitás nélküli egyszerűsödését.

A hat kolozsvári szerző igazi szaktudományi értékeket jelentő tanulmánykötete után fokozott érdeklődéssel várhatjuk a szemiotikai és poétikai sorozat ötödik kötetét.

MARIA VODĂ-CĂPUŞAN

REUVEN TSUR, On Metaphoring

Published for The Cognitive Poetics Project The Katz
Research Institute for Hebrew Literature Tel Aviv University by Israel
Science Publishers, 1987. 315 l.

A metafora alapvető fontosságú, központi szerepet játszó nyelvi eljárás a költészetben és a szellemi élet minden területén. Quintilianustól kezdődőleg azonban csupán a költői képek egyikévé szegényedett, s kevés kivétellel (például Vico, Locke) többnyire csak a retorikai, poétikai és később a stilisztikai vizsgálódás tárgyául szolgált. A XIX—XX. században újabb lendületet vett a metafora-kutatás. Több tudományág is igényt tart vizsgálatára. Elsősorban szemantikáját próbálták feltárni (Black, Levin, Kubczak, Richards, Ricoeur), de foglalkoztak vele lélektani (Wundt), etnográfiai-szociológiai szempontból (Werner), megközelítették a filozófia (Derrida, Urban, Wittgenstein, Vianu) és a grammatika irányából (Brooke—Rose), nem maradt ki a pszichoanalízis sem (Rogers), valamint a metafora használatának legkülönbözőbb területei: a zene (Bernstein), a képzőművészetek (Marrow), a tudományos nyelv (Fónagy), a köznyelv (Szende T.), a gyermeknyelv (Leondar, Pollio) és végül az egyes írók, költők nyelve, amelynek irodalma ma már jóformán követhetetlen.

A nyelv és az élet egyetlen területén sem boldogulunk metaforák nélkül. A metaforálás társadalmi és történelmi-politikai szerepe és fontossága rendkívül nagy. Közvetlenül alakítja az egyén és a társadalom sorsát és gondolkodását. Ezért ma már minden embert vizsgáló tudomány központi témái között van a helye.

Reuven Tsur könyve a metafora-kutatás gazdag irodalmát új színnel gazdagítja. Interdiszciplináris fogantatású tanulmánykötete a kognitív poétika oldaláról közelíti meg a metafora kérdéskörét előtérbe helyezve az irodalmi szöveg struktúrája és várható hatásai közötti összefüggést.

Két évtized szívós és következetes kutatómunkájáról nyújt átfogó képet ez a tanulmánykötet, s az egymást kronológikus rendben követő tanulmányok egyben a szerző érdeklődési körének tágulását, szemléletmódjának összetettebbé válását is elárulják: kezdetben főleg a metafora jelentéstanára összpontosította figyelmét, majd egyre inkább a képi nyelv kognitív vonatkozásai vonzzák.

A kötet első három tanulmánya (1—3) a hatvanas évek végéről, a hetvenes évek elejéről való. Megközelítési módjuk még nem kimondottan kognitív poétikai jellegű, sőt egyik közülük — a tréfa és a metafora kapcsolatáról szóló — inkább Freud hatásáról tanúskodik, mégis kitapintható már bennük az a meggyőződés, hogy a metaforában rejlő értelmi és érzelmi hatásnak, megszokott és újszerű jellegnek, mint minden sajátosan emberi megnyilatkozásnak a háttere és forrása az emberi agy. Ez a központja a metaforálással összefüggő kreativitásnak, a gyermeki és a felfedező gondolkodásnak, ezen az alpon magyarázható a kulturális örökség megőrzésének és továbbfejlesztésének kettőssége, amely a metafora-alkotásban naponta tükröződik. A befogadáseszetika szempontjából igen fontos megállapítása, hogy ha az olvasó figyelme a képelemek összeférhetetlenségére irányul, a „kettészelt fókuszú" kép hatása elsősorban értelmi jellegű lesz, ha pedig a befogadóban az inkompatibilis képelemek együttes hatása dominál, az effajta „integrált fókuszú" kép főleg emocionális erejével hat.

A kötet tanulmányainak másik csoportja (4—7) a kortárs nyelvelméletből a közlésfolyamat szemantikai modelljét alkalmazza a költői nyelvre s konkrétan a képi megjelenítésre. Az ember azon kivételes képességére keres magyarázatot, hogy képes létrehozni és megérteni addig sohasem látott-hallott figuratív kifejezéseket. Ezt a csodálatos, sajátosan emberi képességet az általános nyelvi kompetencia szerves részének tekinti. Ennek alapján magyarázza az egyes metaforatípusok és variánsok közti különbségtétel képességét is, amely nélkül a költői kép dekódolása, szemantikai „sokszorozódásának" érzékelése lehetetlen volna. Remekül megválogatott példák sorával döbbenti rá az olvasót a metafora jelentésének nyitottságára, arra, hogy csak a versszöveg egésze igazíthat el a költői kép értelmezésében. Mivel a jelentésösszetevők hierarchikus modellje nem tükrözi kellőképpen a való világ kategóriáinak gazdagságát, a szerző megkísérli a közlésfolyamatra vonatkozó

újabb szemantikai kutatások beépítését a képi nyelv vizsgálatába, nevezetesen Rosch és Mervis, Collins és Quillian, illetőleg Schank kutatásaink irányában tájékozódva.

Külön tanulmánycsoport foglalkozik (8—11) a konkrét—absztrakt viszonyának megragadásával a költészetben. Konkrét és elvont viszonylagos dichotomiáját Tsur a költői nyelv alapkérdésének tartja, s ennek megfelelően tekinti át a költői kifejezés metaforikus és metonimikus pólusát. Meggyőzően igazolja, hogy az elvont főnevek tipikusan kétarcúak: adott szövegben a szituáció általánosításának intellektuális eszközei, más kontextusban viszont a partikularitás kifejezésére szolgálnak erősen differenciálva az érzéki és érzelmi minőségeket. Konkrét és absztrakt dichotómiájának a viszonylagosságát az a paradox helyzet is sugallja, hogy a konkrét főnevek halmozása olykor a leghatásosabb út az absztrakció felé, s nem véletlen, hogy bizonyos irodalmi irányzatok azért kedvelik a konkrét leírásokat, mert az általánosítás erőteljes lehetőségét ismerik föl bennük (l. manierizmus, tárgyias intellektuális stílus). A költői kép érzelmi és értelmi funkciójáról, az érzéki metaforák kognitív természetéről és a groteszkről szóló fejtegetései új megvilágításba helyezik a költői nyelv vizsgálatát.

A kötet zárótanulmányát a szerző a szinesztéziának szenteli. Eleve megkülönbözteti ezt a költői képet a szimultán érzékeléstől, mint pszichológiai jelenségtől. Szembesítve a szinesztéziának az Ullmanntól feltárt pankronisztikus törvényszerűségeit a szakirodalomból ismert és a saját kutatásaival gazdagított ellenpéldákkal arra a következtetésre jut, hogy az irodalmi szinesztézia legérdekesebb esetei nem feltételezik a különböző érzetbenyomások egyidejű jelenlétét a nyelven kívüli pszichológiai valóságban. A szerző kiváló érzékkel választja meg példaanyagát, érvelései meggyőzőek, stílusa mindvégig vonzó és élvezetes.

A könyv szerves részének tekinthető *Függelék* Ehrenzweignak a zene és a vizuális művészetek elméletére vonatkozó esztétikai elképzeléséből indul ki, amely az alakpszichológia és a pszichoanalízis metszéspontjában áll, majd Roger Brown és David MacNeill nyelvlélektani laboratóriumi kísérleteiről számol be a képi nyelv vonatkozásában. Ez a tényanyag saját szemantikai modelljének szembesítését jelenti a nyelvpszichológiai valósággal, s egyben távlatot nyit a poétika nyelvlélektani modelljének megalkotásához.

Reuven Tsur gazdagon dokumentált munkája interdiszciplináris jellegével, szempontgazdagságával és eredetiségével bizonyára ösztönzője lesz majd az újabb kutatásoknak nemcsak a kognitív poétika területén, hanem általában a költői nyelv vizsgálatában.

P. DOMBI ERZSÉBET

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXIV. évf. 1990. 1. szám

HÍREK

ALEXANDRU ROSETTI
1895—1990

A végső távozás mindig fájdalmas, a halál fullánkját a kollégák, a tanítványok és a barátok érzik. Üressé vált a kicsi hátsó ház a Dionisiu Lupu utcában, és szimbolikusan üres maradt egy szék a bukaresti Román Akadémián.

A távozás akkor is fájdalmas, ha rendkívüli magas életkor ér véget. A távozást csak az enyhíti, hogy Rosetti a szó erkölcsfilozófiai és kulturális értelmében „jó halált halt." Furcsa paradoxon ez a kifejezés, de azt jelenti, hogy emléke, tudománya és fiatalos, derűs egyénisége sokáig fog megmaradni köreinkben.

O. Densusianu, I. A. Candrea, I. Bianu és D. Onciul tanítványa volt, és az 1920-ban megszerzett abszolutórium után nyolc esztendőt töltött Párizsban, tanulmányait ott folytatta, és többek között A. Meillet, J. P. Rousselot tanítványa is volt. Számos nyelvészeti és filológiai tanulmányt jelentetett meg, a Sorbonne-on doktorált, és 1927-ben a Párizsi Nyelvtudományi Társaság a „Bibesco" díjjal tüntette ki. 28 évig a román nyelvészet professzora a bukaresti egyetemen, két esztendőre dékáni feladattal is ellátta. Mint a Fonetikai és Dialektológiai Központ igazgatója, szerkesztő és szakíró is számtalan cikkel, könyvvel, az elméleti és alkalmazott nyelvészeti füzetek pontos és kiváló szerkesztői munkájával gazdagította hazája tudományát. Mint a román, a jugoszláv és a svéd akadémia, számtalan romániai és külföldi tudományos társaság tagja végül a montpellier-i, valamint az aix-en-provence-i egyetem doctor honoris causa rangját is elnyerte. Sorolhatnók tovább munkáit és érdemeit. Fonetikai és nyelvtörténeti munkásságáról külön szólhatnánk, megemlíthetnénk általános nyelvészeti munkásságát is, de inkább szóljunk sokak nevelőjéről, a tudósok irányítójáról, a széles körű és kulturált emberről, akiről Gáldi László tanár úr egyszer azt mondotta, ha „lenne egy Duna menti konföderáció egykoron, annak bátran választhatnák meg köztársasági elnökének".

Személyében megvalósult a filológiai teljesség, hiszen a feudális korszak román irodalma, a folklór sem esett messze érdeklődési körétől. Még a matuzsálemi életkorban is fiatalos nyitottság jellemezte új és új információk, gyakran szomszéd stúdiumok felé.

A filológus és irodalmár, a nyelvtörténész és fonetikus személyisége megérte a mellőzést, a jó szívvel elviselt szegénységet, származásának emléke, tisztelete sohasem sértette azt, akivel beszélt. Igazi demokrata volt.

Két ízben volt szerencsém meglátogatni, és igyekeztem apróságokkal segíteni rajta. Amikor már a rövid távú emlékezet meg-megszakította mindennapi szellemi életét, kedves barátja, magántitkára hívta föl naponta többször, és emlékeztette azokra a találkozásokra, amelyek szinte sohasem maradtak abba.

Széles körű érdeklődése hazánk nyelvészeit is magába zárta, jóízű hazai történeteket is ismert, és feleleventette azoknak a régen elhunyt magyar nyelvészeknek, romanológusoknak a nevét, akiket Isten kegyelméből sikerült túlélnie.

A bibliai méretű életkor lezáródása után asztalunkon maradnak művei, szívünkben kedves egyénisége és több ország régióiban az a hatás, amely mögött a tudás és a derű munkált.

FULEI-SZÁNTÓ ENDRE

I. P. Cluj, Cda. 174

A folyóirat évenként kétszer jelenik meg. Évi előfizetés 70 lej.
Előfizetni lehet belföldön a postahivatalokban, a postai kézbesítőknél, az intézmények és vállalatok önkéntes sajtóterjesztőinél.
A külföldi olvasók az alábbi címen fizethetnek elő:

ROMPRESFILATELIA
Calea Griviţei nr. 64—66
P. O. Box 12—201, telex 10 376 prsfir
Bucharest — Romania

Studii şi cercetări de lingvistică şi istorie literară [l. maghiară] 1717 ARA 35 lej